

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๕

อธิบายเรื่องราวราชทูตไทยไปยุโรป

ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

กับจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์ (ม.ร.ว. กระจ่าง)

เรื่องราวราชทูตไทยไปประเทศอังกฤษในรัชกาลที่ ๕

เมื่อปีมะเด็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

ขุนนันทเขตต์อรุณ พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ

นายไป รัตนาปณนธ์ ผู้บิดา

ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

คำนำ

ชนนันทเชครอํารุง แฝงความมายังราชบัณฑิตยสภา ขออนุญาต
พิมพ์หนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๙ เพื่อแจกเป็นระลึกในงาน
ปลงศพของท่าน นายไต้ รัตนปณนท ผู้เป็นบิดา ราชบัณฑิตยสภา
จึงอนุญาตให้ตามประสงค์

ราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๓๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๐

สำนักหอสมุด

อธิบายเรื่องราวทูตไทยไปยุโรป

๑ ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เคยมีราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปหลายคราว ตามที่จดหมายเหตุปรากฏนั้น ราชทูตไทยไป
ถึงยุโรปครั้งแรกเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดให้
ทูตทูตเชิญพระราชสาส์นออกไปยังประเทศชอแลนน์ เจริญทาง
พระราชไมตรีกับเจ้ามอริสในราชวงศ์ออเรนจ์ เมื่อขมมะแม พ.ศ. ๒๓๕๐
ตรงกับคฤศตศก ๑๖๐๗ ต่อนั้นมายังมีราชทูตไทยได้ออกไปยุโรป
ในรัชกาลอื่น ๆ อีก แต่ในเรื่องราชทูตที่ไปมากับประเทศสยาม จะเป็น
ราชทูตที่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศต่างเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายราชทูตไทย
ไปเจริญทางพระราชไมตรีถึงต่างประเทศก็ดี ตอนไหน ๆ ไม่เลื่อง
กว่าทูตแพร์หลายเท่าเมื่อ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส เพราะพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ มีรับสั่ง
ให้สร้างสิ่งทูลเกล้าฯ ถวายแก่พระเกียรติยศหลายอย่าง เป็นต้นแต่ให้
ตีเหรียญแลเขียนรูปภาพราชทูตไทยเข้าเฝ้าที่พระราชวังเวอซาย แลให้
แต่งหนังสือทั้งเรื่องราชทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงสยาม แลเรื่องราชทูต
สยามคราวโกษาปานออกไปเมืองฝรั่งเศสพิมพ์ไว้ หนังสือเหล่านั้น
แพร่หลายทั้งในภาษาฝรั่งเศส แลได้แปลเป็นภาษาอื่นยังปรากฏอยู่
จนทุกวันนี้ จึงได้ทราบเรื่องกันยิ่งกว่าคราวอื่น ๆ

เรื่องราชทูตไทยไปเมืองฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ได้ความตามหนังสือจดหมายเหตุของฝรั่งในครั้งนั้นว่าไปถึง
 ๔ คราว คราวแรกไปเมื่อคฤศตศักราช ๑๖๘๓ ตรงกับ (ปีระกา จุล
 ศักราช ๑๐๔๓) พ.ศ. ๒๒๒๔ ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปถวายพระเจ้า
 หลุยส์ที่ ๑๔ แต่ไปอยู่ณกรุงโรม ออกพระพิพัฒน์ราชไมตรีเป็นควราชทูต
 ออกหลวงศรีวิสารสุนทรเป็นอภัยทูต ออกขุนนครวิชัยเป็นตรีทูต ไปในเรือ
 กำนันฝรั่งเศส เรือลำนั้นไปแตกที่เกาะมตะคีคีคา คนที่ไปหายสูญไปหมด
 ต่อมาอีก ๒ ปีถึง พ.ศ. ๒๒๒๖ ทูตไทยไปเป็นคราวที่ ๒ ทูตที่ไปคราว
 นี้ได้ความว่าเป็นแต่ขุนนางผู้น้อยในกรมท่าคน ๑ ในกรมอาสาจามคน ๑
 โดยสถานเรือกำนันฝรั่งเศสไปลี้ข่าวทูตไทยไปคราวแรกที่หายไปนั้น ทูต
 ๒ คนไปถึงกรุงปารีส เข้าใจว่าเห็นจะถือศฤงคารเสนาบดีกรุงศรีอยุธยา
 ไปด้วย จึงปรากฏว่ารัฐบาลฝรั่งเศสต้อนรับ แต่ไม่ได้เชิญพระราช
 สาส์นไป จึงมิได้เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ โดยฐานทูต เป็นแต่ให้เข้า
 ไปคอยเฝ้าเวลาเสด็จออกทรงพระดำเนิน ได้หยุดทรงปราศรัย แต่
 ครั้งนั้นเมื่อพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทรงทราบว่า สมเด็จพระนารายณ์มหา
 ราชจะใคร่มีทางพระราชไมตรีกับทรงยินดี โดยเป็นโอกาสที่จะแผ่พระ
 เกียรติยศ ให้มาปรากฏทางประเทศทิศตะวันออก จึงแต่งให้เซเว
 เลียเคอไซมองเป็นราชทูต เชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
 มาเจริญทางพระราชไมตรี ยังสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทูตฝรั่งเศส
 มาด้วยเรือรบ รัยทูตไทยทั้ง ๒ คนกลับมาส่งด้วย มาถึงปากน้ำ

เจ้าพระยาเมือเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๒๗ ครั้นถึงเดือนธันวาคม ทศ
 ฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงทรงแต่งตั้งให้พระวิสูตร
 สุนทร คือโกษาปาน เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราช
 บรรณาการ ไปเจริญทางพระราชไมตรีตอบแทนพระเจ้าหลุยส์ ๑๔
 โกษาปานไปคราวนี้นับเป็นทูตไทยไปคราวที่ ๓ ไปเรือรบฝรั่งเศสกับ
 เซเวเลียมเคอโซมองทวยกัน ไปถึงเมืองฝรั่งเศสก็เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุย
 ซ์ ๑๔ ทพระราชวังเวอซาย เมื่อวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๒๒๗ โกษา
 ปานอยู่ในเมืองฝรั่งเศส ๗ เดือน กลับเมื่อเดือนมีนาคม เมื่อโกษาปาน
 จะกลับจากเมืองฝรั่งเศส พระเจ้าหลุยส์ ๑๔ ทรงแต่งตั้งให้มองลีเออเดอลา
 ลูแบร์ เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการเข้ามา
 ถวาย สมเด็จพระนารายณ์มหาราชอีกครั้ง ๓ มาเรือรบแลรับโกษาปาน
 กลับมาส่งทวย มาถึงปากน้ำเจ้าพระยาเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๒๓๐
 ถึงเดือนธันวาคม เมื่อทศฝรั่งเศสจะกลับไป สมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชทรงแต่งตั้งราชทูตเชิญพระราชสาส์น แลเครื่องราชบรรณา
 การไปถวายพระเจ้าหลุยส์ ๑๔ แลไปปลงกรุงโรมอีกคราว ๓ นับ
 เป็นคราวที่ ๔ (ใครเป็นราชทูต ข้าพเจ้ายังหาพบชื่อไม่ ชอติ
 ปรากฎในหนังสือบาทหลวงตะวันตกผู้ไปกับทูตคราวนั้นเรียกว่า “ออก
 ชนชำนาญ” เห็นจะไม่ใช่ตัวราชทูต) พาเด็กนักเรียน ๕ คน

* ที่ปรากฏว่าทูตฝรั่งเศสมาถึงในเดือนกันยายน แลกลับไปในเดือนธันวาคม
 เหมือนกันทั้ง ๒ ครั้ง เพราะการใช้เรือใบต้องไปมาให้ ได้ฤกษ์ลม.

ออกไปเล่าเรียนวิชาในประเทศฝรั่งเศสด้วย ราชทูตไทยไปถึงเมือง
 ฝรั่งเศสเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ ทางนสรมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชสวรรคต พระเพทราชาได้ราชสมบัติ เกิดรบพุ่งกับทหาร
 ฝรั่งเศสที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยขับไล่ทหารฝรั่งเศสไปหมด แต่ข้าวยัง
 ไม่ทราบออกไปถึงยุโรป เมื่อทูตไทยไปถึงเมืองฝรั่งเศส พระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ ไม่เสด็จอยู่ในพระนคร รัฐบาลฝรั่งเศสจึงทูลให้ทูตไปเสาะ
 ไข่ป้อนโนเซนคัท ๑๓ ที่กรุงโรมก่อน ทูตไทยเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน
 วันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๒๓๑ แล้วจึงกลับมากลางเมืองฝรั่งเศส ทูตไทยเข้าเฝ้าพระเจ้า
 หลุยส์ ๑๔ แล้วพักอยู่ในเมืองฝรั่งเศสเกือบ ๑ ๑๒ จนปลายขมะแสง
 พ.ศ. ๒๒๓๒ ฝรั่งเศสจึงได้จัดส่งมาชนที่เมืองมะริค ซึ่งเป็นเมืองท่า
 ของกรุงสยามทางทะเลหน้าอกในเวลานั้น เรื่องราชทูตไทยไปเมือง
 ฝรั่งเศสครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเนื้อความดัง
 แดงมานั้น

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวว่า เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชแล้ว สมเด็จพระเพทราชาได้ราชทรงแต่งราชทูตไป
 เจริญทางพระราชไมตรีกับพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสอีกครั้ง ๑ เมื่อขมะโรง
 จุลศักราช ๓๐๕๐ เหมือนอย่างครั้งโกษาปานออกไปเมื่อแผ่นดินก่อน
 นั้นความที่กล่าวนี้เพราะผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดารลงศักราชข
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคตผิด เร็วไป ๒ ปี จึงหลงเอาทศ
 ที่ไปกับขมของสี่เออลาดุแบร์ มาลงผิดรัชกาลไป จะเป็นความจริงไม่ได้

ด้วยในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาเกิดวิวาทขาดทางไมตรีกับฝรั่งเศสมา
 แต่เริ่มรัชกาลตั้งกล่าวมาแล้ว มีจดหมายเหตุฝรั่งกล่าวอีกแห่ง ๑ ว่า
 เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ พระเจ้าพลยท ๕ พระเจ้าแผ่นดิน
 สะเปนให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการ เข้ามา
 เจริญทางพระราชไมตรี เมื่อขงอ พ.ศ. ๒๒๖๑ ต่อมาในจดหมายเหตุ
 ของพวกสะเปนว่า มีเรือกำปั่นหลวงพาทูตไทยออกไปถึงเมืองมินลา
 ฉั้นเป็นหัวเมืองชนของสะเปนทางควันออก แต่ทูตไทยไปเกิดความ
 ไม่พอใจในการที่รับรองกลับมากองศรีอยุธยาเสีย ไม่ได้ออกไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีตอบแทนถึงยุโรป จึงเข้าใจว่าตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มหาราชแล้ว ไม่ได้มีทูตไทยไปถึงยุโรปอีกจนตลอดสมัย
 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ถึงกระนั้นก็ราชทูตไทยที่ไปเจริญทางพระ
 ราชไมตรีถึงต่างประเทศที่อยู่ในเอเชียด้วยกัน ยังมีไปเนื่อง ๆ ไม่ขาด
 คือ ไปเมืองจีน เมืองฮกแก แลเมืองลังกาเป็นต้น ประเพณีการทูต
 ทงทรงราชทูตต่างประเทศ แลที่แต่งราชทูตไปต่างประเทศ จึงคงมี
 แยกแผนตึกที่ต่อแต่ครั้งกรุงเก่ามาจนถึงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้

ประเพณีการทูตที่ถือเป็นแบบแผนในประเทศนี้ เห็นจะมั่นคงโตมา
 ทางมีฉฉิมประเทศแต่โบราณทีเดียว เพราะยุคคล้ายคลึงกับที่ถือเป็น
 ประเพณีทั้งประเทศมอญพม่าแลลังกาทวีป บางข้อผิดตรงกันข้ามกับ
 ประเพณีทูตของฝรั่ง เป็นต้นว่าตามประเพณีของฝรั่งเขาถือว่าราชทูต
 เป็นผู้แทนพระเอกพระมหากษัตริย์ไปยังประเทศนั้น พระราชสาส์น

เป็นแต่หนังสือสำคัญสำหรับแสดงว่า ผู้เชิญไปเป็นราชทูต เพราะฉะนั้น
 การรับรองเขาให้เกียรติยศแก่ตัวราชทูต ส่วนพระราชสาส์นนั้นจะเอาไป
 อย่างไม่ถือเป็นข้อสำคัญ แต่ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ ถือว่า
 พระราชสาส์นต่างพระองค์พระมหากษัตริย์ ราชทูตผู้จําทูลพระราช
 สาส์นเป็นแต่อย่างข้าราชการไปตามเสด็จ แยกแผนขอทูลเกล้าฯ ถวาย
 พิจารณาในเรื่องราชทูตไทยไปส่งพระอภัยมณีเมืองลังกา ซึ่งพิมพ์
 อยู่ในหนังสือเรื่องประวัติฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีปนั้น ก็จะไม่
 เห็นโทษชัดเจน ตั้งแต่พระราชสาส์นออกจากพระราชวัง ก็เห็น
 อย่างกระขรเสด็จ พระราชสาส์นไปขยับยั้งที่ไหนก็จัดเป็นที่ประทับ ถึง
 เวลาเสด็จออกมีประโคม แล้วทูลถามทูตเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น
 อย่างเข้าเฝ้าทุกวัน แม้ขุนนางต่างประเทศที่มาต้อนรับราชทูตก็ให้เขา
 ไปถวายบังคมพระราชสาส์น อย่างเข้าเฝ้า เคารพพระราชสาส์น
 ไปโดยอาการอย่างนี้ จนได้ถวายถึงพระหัตถ์พระมหากษัตริย์ประเทศ
 ไนน์แล้วจึงเป็นเสร็จกิจ ถึงพระราชสาส์นมาแต่ต่างประเทศ ตั้งแต่เข้า
 มาถึงในพระราชอาณาเขตเขาก็เคารพอย่างเดียวกัน ที่ประเพณีฝรั่ง
 ภัยไทยมีตักในข้อเคารพพระราชสาส์น ดังกล่าวมานี้ ถึงเคยเป็นเหตุ
 เกิดประทัดประเดิด ครั้งเซวะเลียตอไซมอองเป็นราชทูตของพระเจ้าหลุยส์
 ที่ ๑๕ เข้ามาครั้งแรกในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีความ
 ปากกอยู่ในหนังสือจดหมายเหตของทูตฝรั่งเศสคาราว่า ตั้งแต่ทูต
 ถึงเมืองสมุทรปราการ ไทยก็รับรองเห็นพระราชสาส์นเป็นสำคัญ

แต่ส่วนทุกคนเป็นแต่จกเรือรบตามพระราชสาส์นไป เมื่อถึงที่สำนัก
 ในระยะทาง เจ้าพนักงานไทยเข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์นแล้ว
 จึงเชิญขึ้นไว้ในห้องซึ่งจัดตกแต่งเป็นที่พักของพระราชสาส์น ครั้นเมื่อ
 จะเชิญพระราชสาส์นกลับลงเรือก็เข้าไปถวายบังคมพระราชสาส์น แล้ว
 จึงเชิญลงเรือไป ราชทูตแปลกใจ ครั้นสืบถามไต่ความว่าประเพณีไทย
 ถือว่าพระราชสาส์นสำคัญกว่าราชทูต จึงคิดอุบายจะให้ไทยเคารพ
 ต่อราชทูตเหมือนกับเคารพพระราชสาส์น คราวนี้ก่อนเวลาจะเชิญ
 พระราชสาส์นลงเรือ ราชทูตให้เอาเก้าอี้เข้าไปตั้ง แล้วไปนั่งอยู่เคียง
 ข้างพระราชสาส์น เมื่อเจ้าพนักงานไทยถวายบังคมแล้ว จึงยกพาน
 พระราชสาส์นส่งให้เจ้าพนักงานไทยเชิญไปลงเรือ ในวันหลังเมื่อพัก
 อยู่ที่ขอนแก่นหลวงได้วัดไปรษณีย์ ครั้นจะแห่พระราชสาส์นเข้ากรุง ๗
 ราชทูตก็คิดจะให้ไปเป็นเกียรติยศยิ่งขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง คราวนี้ให้ปากหลวง
 เตอชวชี (ซึ่งเตรียมมาจะให้ไปนครผู้สอนคฤศศาสนาดวายสมเด็จ
 พระนารายณ์ ๗) เข้าไปยืนอยู่ด้วย เมื่อขุนนางไทยเข้าไปถวายบังคม
 พระราชสาส์นแล้ว ราชทูตไม่ให้ไทยเชิญพระราชสาส์น ให้ปากหลวง
 เตอชวชี เชิญพานพระราชสาส์นเคียวมากับราชทูต เข้าในเงาพระกลดที่
 กันพระราชสาส์นมาด้วยกัน หวังจะให้ไทยนับถือว่ามีบรรดาศักดิ์สูง มา
 ส่งพระราชสาส์นให้ไทยต่อเมื่อถึงเรือขยบกซึ่งจัดลงมารับพระราชสาส์น
 การที่คิดเลื่องหลึกให้ไทยถวายบังคมราชทูตด้วยได้ ในครั้งนั้น ดูเป็น
 ที่พอใจของราชทูตมาก

พระเพณ^๕การทูตตามแบบโบราณ นอกจากข้อที่กล่าวมาแล้ว
ยังมีอย่างอื่นอีก จะลองเรียบเรียงลงไป^๕ ตามที่ได้พบใน
จดหมายเหตุเก่า คือ :-

ว่าด้วยพระราชสาส์นตามแบบโบราณ ต้องจารกลงในแผ่น
สุพรรณบัตร เขียนจำลองลงแผ่นกระดาษแต่สำเนา ซึ่งส่งไปกับ
ศุภอักษรของเสนาบดี การที่จารกลงแผ่นทองถือว่าเป็นเครื่องหมาย
แห่งไมตรี แม้หนังสือสัญญาทางไมตรีที่ติดต่อกันในระหว่างประเทศ
ก็ใช้จารลงในแผ่นสุพรรณบัตร แลการที่หมายสำคัญใช้ประทับขอ
หัวแหวนกดรอยไว้ในแผ่นทองแทนประทับตรา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นคำพูด
กันว่า “เป็นทองแผ่นเดียวกัน” แล “เป็นสุพรรณบัตรพอนเดียวกัน”
มาแต่โบราณ ประเพณีอันนี้ไม่มีในประเทศฝรั่งแลประเทศจีน

ว่าด้วยทูตที่จากพระราชสาส์น ประเพณีของไทยเราแต่โบราณ
ถ้าหากมีพระราชสาส์นแล้วจำต้องแต่งตั้งทูตทูตเชิญไป ที่จะส่งพระราช
สาส์นไปช่วยประการอย่างอื่น แม้แต่จะมอบให้ราชทูตต่างประเทศที่
เชิญพระราชสาส์นมา เชิญกลับมาก็ไม่ได้ ถ้าหากจะไม่แต่งตั้งทูต
ไปก็ไม่มีพระราชสาส์นที่เคี้ยว ถ้าเช่นนั้นให้เสนาบดีมีศุภอักษรไปถึง
เสนาบดีประเทศ นั้นให้นำกระแสน้ำส่งขนกษัตริย์ ศุภอักษรนั้นมอบ
ให้ทูตต่างประเทศถือกลับไป หรือส่งไปอย่างไรก็ได้ ความที่กล่าวใน
ข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ในเรื่องราชทูตไปลังกา เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ

เจ้าบรมโกษฐ์ ซึ่งพินิจอยู่ในเรื่องประภิชฐานพระสงฆ์สยามวงศ์
 ในลังกาทวีปนั้นเหมือนกัน คือ เมื่อส่งพระอภัยมณี ไปกับ
 คณะสงฆ์คราวแรก มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย ต่อมาคราวส่ง
 พระวิสุทธิจารย์ พระวรรณญาณมณี กับคณะสงฆ์ไปเปลี่ยนคณะสงฆ์
 ชุดก่อน ก็มีราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปด้วย คราวนั้นเมื่อพระเจ้าเกียรติ
 สิริราชสิงหะให้ราชทูตลังกาเชิญพระราชสาส์นพาพระอภัยมณี กับคณะ
 สงฆ์ไปคราวแรกกลับมาส่ง ข้างกรุงศรีอยุธยาจะไม่แต่งทูตไปลังกาอีก
 จึงมีแต่ศกอักษรเสนาบดีไทย ให้ราชทูตลังกาถือไปถึงเสนาบดี
 ในลังกาทวีป ให้ทูตกระแสนับสั่งตอบพระราชสาส์นแก่พระเจ้าเกียรติ
 สิริราชสิงหะ

แต่ประเพณีฝรั่งในเรื่องนี้พระราชสาส์น เขาไม่ถือว่าจำเป็น
 จะต้องมีการทูตเชิญไป ด้วยเหตุนี้ในครั้งกรุงเก่าเมื่อแรกบริษัทฝรั่ง
 ต่างชาติเข้ามาค้าขายที่กรุงศรีอยุธยา มักจะทูลขอให้พระเจ้าแผ่นดิน
 ประเทศของตนมีพระราชสาส์นทรงฝากฝัง ขอให้พวกพ่อค้าค้าขายได้
 โดยสะดวก พระเจ้าแผ่นดินก็มีพระราชสาส์นให้พวกพ่อค้าของบริษัท
 ถอนมา ฝ่ายไทยเราเคารพนับถือพระราชสาส์นเป็นสำคัญ เมื่อรู้ว่า
 มีพระราชสาส์นมาแก่พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศ ก็รับรองแห่แหน
 พระราชสาส์น แลรับรองพ่อค้าซึ่งเป็นผู้เชิญพระราชสาส์นให้เขาเข้า
 แหนได้ จนเลยเข้าใจกันในพวกฝรั่งทั่วไปในครั้งนั้นว่า ถ้าจะให้
 ไทยรับรองให้ค้ำแล้วจะต้องมีพระราชสาส์นถอนมาด้วย ด้วยเหตุนี้

เมื่อบาทหลวงฝรั่งเศสจะเข้ามาตั้งสังฆราชสนาณาคฤศตัง จึงทูลขอพระราชสาส์นพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แลมหาสมณสาส์นของโป๊ปเชิญมาขึ้นเป็นต้นเหตุอย่าง ๑ ซึ่งจะแต่งทูตไทยออกไปประเทศฝรั่งเศสแลกรุงโรมเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช.

ว่าด้วยพาหนะที่รับพระราชสาส์นไปยังต่างประเทศ เพราะประเพณีไทยแต่โบราณ ถือว่าพระราชสาส์นต่างประเทศก็กล่าวมาแล้ว ก็จำต้องไปด้วยพาหนะของหลวงในประเทศนั้น จนถึงอาณาเขตของประเทศโน้น พอเข้าไปในอาณาเขตแล้วเจ้าของประเทศก็ต้องเป็นอริราชของแห่งหนึ่งค้ำไปให้สมพระเกียรติยศ ด้วยเหตุนี้ถ้าหากว่าทูตเชิญพระราชสาส์นไปทางเรือ ต้องไปด้วยเรือหลวง จะโดยสถานเรือผู้อื่นไปนั้นไม่ได้ ความจริงเมื่อครั้งกรุงเก่าแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถมาจนแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีเรือกำปั่นหลวงไปค้าขายถึงต่างประเทศเสมอ เรือกำปั่นหลวงเหล่านั้นเคยรับทูตไทยไปจนถึงประเทศชุนแลเซีย แลประเทศอื่น ๆ ที่ยังเข่นอิสระอยู่ในอินเดียเอง ๆ แต่ไม่มีเรือกำปั่นหลวงเคยออกไปถึงยุโรป เมื่อจะแต่งราชทูตออกไปยุโรปในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ จึงต้องคิดเป็นวินัยกรรม ให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นไปเรือกำปั่นหลวงจากกรุงศรีอยุธยาเพียงถึงเมืองชุนคม (ใกล้ที่ตั้งเมืองเขตเวียทกวันน) ขึ้นเป็นหัวเมืองใหญ่ของชอลันดาในครั้งนั้น โดยถือว่าเข้าไปในอาณาเขตของชอลันดาแล้ว แต่นั้นรัฐบาลชอลันดาเอาเรือรบรับทูตไทยไปจนถึงยุโรป มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อทูตไทยเชิญ

พระราชสาส์นไปเมืองฝรั่งเศสคราวแรก เข้าใจว่าคงไปด้วยเรือกำปั่น
หลวง ไปจากเมืองมะริดจนถึงเมืองปอนทีกีเจ็รอันเป็นหัวเมืองขึ้นของ
ฝรั่งเศส ซึ่งอยู่ในอินเดีย แล้วจึงลงเรือกำปั่นของฝรั่งเศสแต่นั้นไป
กำปั่นนั้นไปแตกที่เกาะมะตะคักคาตั้งกล่าวมาแล้ว แต่เมื่อโกษาปาน
จะไปเมืองฝรั่งเศส ผ่านประเพณีลงมาอีกชั้นหนึ่ง เพราะมีเรือรบ
ของประเทศไนน์มารีย์ จึงให้ตบไปในเรือรบฝรั่งเศสตั้งแต่ออกจาก
อ่าวสยามไป ต่อมายังแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา เมื่อทูต
ไทยไปถึงกาคราวแรกก็ไปด้วยเรือกำปั่นหลวง เรือลำนั้นไปซำรด
ที่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช ทูตก็ขพระอุบาลีทองกลับเข้ามากรุงศรี
อยุธยาเสียดราวหนึ่ง จะไปอีกคราวนี้ ที่จริงไปในเรือกำปั่นของ
พ่อค้าฮอลันดา แต่ถือว่าเพราะเจ้าของเรือรบอาสาพาทูตไปส่งเมืองลังกา
เหมือนอย่างทูตลังกาไปประเทศนี้ มิใช่อาศัยโดยसानไซ่ก็ไม่เสีย
ประเพณี แต่ทูตที่ไปเมืองจันทน์ หรือเมืองฉะเชิงเทรา ยังคงไป
เรือหลวงตลอดมาจนในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์.

ว่าด้วยยศราชทูตที่ไปเจริญทางพระราชไมตรี ยังต่างประเทศ
ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทยในชนกัน คือกฝรั่งถือว่าทูตเป็นผู้
ไปแทนพระองค์ ไทยถือว่าทูตเช่นแต่ผู้เชิญพระราชสาส์นไป ตำแหน่ง
แลหน้าที่ทูตของฝรั่งกับของไทยจึงต่างกัน ตำแหน่งทูตของฝรั่งมียศ
เป็น ๓ ชั้น ชั้นสูงสุดเป็นเอกอรรคราชทูต ชั้นที่ ๒ เป็นอรรคราชทูต
ชั้นที่ ๓ เป็นราชทูต การที่ฝรั่งจะแต่งทูตไปต่างประเทศ ถือเอาการที่

ไป หรือประเทศที่ไปเป็นสำคัญ ถ้าสำคัญอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็
 เลือกสรรคบุคคลชั้นสูงให้เป็นตำแหน่งเอกอรรคราชทูต ถ้าสำคัญ
 ไม่ถึงอย่างยิ่ง ทูตที่ไปก็เป็นที่เพียงชั้นอรรคราชทูต หรือราช
 ทูตตามสมควรแก่การแลประเทศที่ไปนั้น จะยกตัวอย่างเช่นราชทูต
 ฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
 เซเวเลียบ เกอ โซมอง ที่เข้ามาคราวแรกมียศเป็นเอกอรรคราชทูต
 แต่มองลีเออ ลาลแบร์ ที่เข้ามาคราวที่ ๒ มียศเป็นที่เพียงอรรคราชทูต
 เพราะการที่ทูตเข้ามาครั้งที่ ๒ ไม่สำคัญเหมือนทูตที่เข้ามาคราวแรก
 แต่ถึงยศจะเป็นชั้นใด ทูตฝรั่งเศสเป็นทูตแต่คนเดียว ผู้ที่มาด้วย
 เป็นแต่บริวารของทูต เช่นเป็นเลขานุการ เป็นต้น

ส่วนประเพณีทูตานุทูตไทยที่ไปจำทูลพระราชาสำนักต่างประเทศ
 แต่โบราณ ยศราชทูตไม่มีชั้นสูงต่ำอย่างแบบฝรั่ง ทูตคงไปเป็นคณะ
 ๓ คน เหมือนกันทุกคราว เรียกว่า ราชทูตคน ๑ อภัยทูตคน ๑ ศรี
 ทูตคน ๑ นับเป็นทูตด้วยกันทั้ง ๓ คน บรรดาศักดิ์ราชทูตตามท้าวภาค
 ในจดหมายเหตุครั้งกรุงเก่า เป็นชั้นออกพระเป็นอย่างสูง ที่บรรดา
 ศักดิ์เพียงชั้นออกขุนเป็นราชทูตก็มี พิเคราะห์ตามราชทินนามของ
 ทูตานุทูตที่ปรากฏ เช่นคราวโกษาปาน ราชทูตเป็นออกพระวิสูตรสุนทร
 อภัยทูตเป็นออกหลวงศรีวิสารวาจา ศรีทูตเป็นออกขุนภักษานรราชไมตรี
 ทูตไทยไปเมืองจีนในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ราชทูต
 เป็นที่ออกขุนสิริราชไมตรี ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษา

ราชทูตไปลังกาคราวแรกเป็นที่พระสุธรรมไมตรี อุตตเป็นชนวาที
 พิจารณ์ ตรูตเป็นหมื่นพิพิธเสนาหา ราชทินนามที่กล่าวมานั้นเห็นว่า
 ล้วนเป็นนามแต่งขึ้นสำหรับเป็นทูตทั้งนั้น จึงเข้าใจว่าประเพณีเก่า
 เมื่อเลือกสรรคนที่จะเป็นทูตแล้ว จึงทรงตั้งราชทินนามสำหรับ
 ไปรับราชการในคราวนั้น เมื่อไปราชการทูตมีข้าเห็นใจความชอบกลับ
 มากได้เลื่อนยศบรรดาศักดิ์สูงขึ้นไป ดังเช่นโกษาปานเป็นที่ออกพระ
 วิสุทธสุนทรราชทูตไปเมืองฝรั่งเศส กลับมากได้เลื่อนเป็นพระยาโกษา
 อธิบดี จตุสดมภ์กรมพระคลังเมื่อก่อนสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสวรรคต
 เพียงสักสองสามเดือนเท่านั้น.

ว่าด้วยอำนาจของราชทูตที่ไปต่างประเทศ ประเพณีฝรั่งกับไทย
 ก็ผิดกันเป็นข้อสำคัญ ข้างประเพณีฝรั่ง การที่จะพูดจาว่าชวนอย่างใด
 ในกิจที่ไปนั้น มอญไปในราชทูตเบ็ดเสร็จ แจ่งไปในพระราชสาส์นแต่ว่า
 ถ้าราชทูตจะพูดจาทักกล่าวประการใด ขอให้ถือว่าเหมือนเป็นพระวาจา
 ของพระเจ้าแผ่นดินประเทศโน้นตรัส เชื้อฟังได้ดั่งกัน แต่ฝ่ายประเพณี
 ทูตของไทย กิจการอันใดที่จะว่ากล่าวกับประเทศโน้น เสนาบดีมี
 ศกอักษรให้ราชทูตถือไป ถึง เสนาบดีประเทศโน้นในคราวเดียวกับที่ทูต
 เชิญพระราชสาส์นไป ทูตปะปนแต่ผู้จะพูดจาแจ่งใจข้อความตามศกอักษร
 นั้น ความที่กล่าวในข้อนี้จะเห็นตัวอย่างได้ในสำเนาพระราชสาส์นแล
 ศกอักษรเสนาบดี ซึ่งมิใช่ไปมาในระหว่างกรุงธนบุรีกับกรุงศรีสัตนาคนหุต
 อันพิมพ์อยู่ในหนังสือพระราชวิจารณ์นั้น

ว่าด้วยประเพณีการรับทูตต่างประเทศ ตามที่สังเกตเห็นใน
 จกหมายเหตุครั้งกรุงเก่า ตั้งแต่ทูตเข้ามาถึงในพระราชอาณาเขต การ
 ก็น้อยเป็นของหลวงทั้งสิ้น เห็นจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่าแขกเมือง
 เมื่อมีทูตเข้ามาถึง โดยละเพาะที่เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาส์น จำ
 ต้องให้ทูตพักรออยู่ที่ปลายแควนก่อน เพื่อเตรียมการรับรองหลาย ๆ
 วัน ถ้าทูตมาทางทะเลก็ต้องคอยอยู่ที่ปากน้ำ เพราะทางในกรุง ๆ จะ
 ต้องจัดเรือกระบวนลงไปยังพระราชสาส์นแลทูตตามทูตแห่ขึ้นมา ทั้งจะ
 ต้องจัดหอพระราชสาส์น แลที่สำนักรับทูตตามระยะทาง คือ ที่เมืองสมท
 ปรการแห่ง ๑ ที่เมืองพระประแดงแห่ง ๑ ที่เมืองธนบุรีแห่ง ๑ ที่เมือง
 นนทบุรีแห่ง ๑ ที่เมืองประทุมธานีแห่ง ๑ ที่ขอนแก่นหลวงใต้วัดโปรดสัตว์
 อีกแห่ง ๑ ในเวลาที่ทูตคอยอยู่ที่ปากน้ำนั้น มีเจ้าพนักงานลงไปเยี่ยม
 เยียนแลสั่งสิ่งของเสวยอาหารไปเลี้ยงดู ครั้นเมื่อรับเข้ามาถึงที่สำนักร
 ตามระยะทางก็มีข้าราชการไปต้อนรับทักทายทุกกระยะ จนกระทั่งถึง
 ขนอนหลวงที่วัดโปรดสัตว์ ถิ่นนั้นแล้วก่อนจะเข้าไปในกรุง ทูตยัง
 ต้องคอยอยู่ที่ขนอนหลวงอีกหลายวัน เพราะต้องแปลพระราชสาส์นแล
 ศุภอักษร ตรวจทำบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลเตรียม
 ตกแต่งถนนหนทางในพระนครรับแขกเมือง แลหาฤกษ์วันที่จะเสด็จ
 ออกรับแขกเมืองด้วย เมื่อดังกำหนดจึงจัดเรือกระบวนให้พร้อมด้วยเรือ
 ข้าราชการเป็นกระบวนใหญ่ลงมารับพระราชสาส์นทั้งทูตตามทูตแลเครื่อง
 ราชบรรณาการ แห่เข้าพระนครไปขึ้นที่ท่าประตูไชย อยู่ตรงวัดพุทธโธ

ศักรรยชาตม เชิญพระราชสาส์นชนราชรถ ทศานทศชนเสด็จย่าง คาน
หามย่าง ชมาย่าง ตามควรแก่บรรดาศักดิ์ มีกระบวนช่างนำแลพลเทเว
เท้าแห่งไปยังพระราชวัง ให้ราชทูตพักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขุน ทศลึงกว่า
เวลาเมื่อทศคอย อยู่ศาลาลูกขุนนั้นมีเจ้าพนักงานนำดอกไม้ มังคุดมาพระ
ราชทานราชทูต แต่ทศฝรั่งหาปรากฏว่ามีไม่.

การเสด็จออกกรีบแขกเมืองถวายพระราชสาส์น เป็นการเต็มยศ
ใหญ่ มียื่นช่าง ยนม้า แลทหารนั่งกลบดทศนามในพระราชวังหลาย
กอง จำนวนคนนับพัน แม้ชาวต่างประเทศ แขก ฝรั่ง จีน จาม ที่
เข้ามาฟังพระบรมโพนิศมถาร ก็ย้าร้องให้แต่งตั้งเป็นสง่าราศี พวกนี้
มาประชุมทศนามในคอกกรีบแขกเมืองด้วย แต่ที่เสด็จออกกรีบแขก
เมืองนั้นต่างกันเป็น ๒ อย่าง เสด็จออกสี่หีบญชรให้แขกเมืองเข้าเฝ้า
ในท้องพระโรงอย่าง ๑ เสด็จออกมขเท็จให้แขกเมืองเฝ้าทศลาหน้า
พระที่นั่งอย่าง ๑ เมื่อทศฝรั่งเศสเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช ทศเข้าเฝ้าในท้องพระโรง แต่เมื่อทศลังกาเข้ามาเมื่อใน
แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศฐู ตามที่กล่าวพรรณาไว้ในจดหมาย
เหตุของราชทูต ปรากฏว่าเสด็จออกมขเท็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท
ราชทูตเฝ้าทศลาหน้าพระที่นั่ง.

อันลักษณะเสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็น ๒ อย่างนี้ อธิบายไว้ใน
หนังสือระยะทางของเซวะเลีย เคอ โชมอง ราชทูตฝรั่งเศสว่า ถ้าเป็น
ราชทูตมาแต่ประเทศใหญ่ เช่นราชทูตจีน แลราชทูตเปอเซีย เป็นต้น

โปรดให้เข้าเฝ้าในท้องพระโรง ถ้าราชทูตที่มาแต่ประเทศน้อย เช่นทูต
ตังเกี๋ย ทตอติแจ แลทูตกรุงศรีสัตนาคณหุต ทูตเชียงใหม่ เสด็จออก
ทิมขเท็จ ความทักล่าวนจะถูกผิดอย่างไรไม่พบหลักฐานที่จะสอบสวน.

ว่าด้วยกิริยาที่แขกเมืองเข้าเฝ้า มักกล่าวขแรงไว้ในหนังสือ
จดหมายเหตุราชทูตฝรั่งเศสมาครั้งสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเลียบค
ลอบ คิวว่าเมื่อทูตฝรั่งเศสเข้ามาครั้งแรก เวลาพักรออยู่ที่ชนอนหลวง
ราชทูตถามถึงขนบธรรมเนียมมที่จะเข้าเฝ้า เจ้าพนักงานกำกับทูตขแรง
ให้ฟัง ราชทูตฝรั่งเศสไม่พอใจในขนบธรรมเนียมบางอย่างร้องขอให้
แก้ไข จึงโปรดให้เจ้าพระยาวิชเยนทรไปปรึกษาหารือกัน แล้วราชทูต
ฝรั่งเศสจึงไต่เขาเฝ้า.

ประเพณีทูตเข้าเฝ้าอย่างเดิม ตามที่ทูตฝรั่งเศสพรรณาวินั้น
เมื่อทูตไปถึงพระราชวังแล้ว พักคอยอยู่ที่ศาลาลูกขนุนใน ครั้นจวน
เสด็จออก เจ้าพนักงานกรมวังก็กรรมทำมาพาทูตเขาไปพักอยู่ที่ทิมคาย
แห่ง ๑ ในบริเวณพระมหาปราสาท เจ้าประเทศราชแลขุนนางผู้ใหญ่เข้า
ไปคอยเฝ้าอยู่ในท้องพระโรงหมอบเป็น ๒ ฝ่าย ตั้งเครื่องยศสำหรับตัวทุก
คน ขุนนางชั้นรองลงมาหมอบอยู่ที่ทิมคคหน้าพระมหาปราสาท ครั้น
เวลาเสด็จออกพอเสด็จเสียงประโคมแล้วเจ้าพนักงานจึงมาพาทูตไป เมื่อ
ทูตถึงหน้าพระมหาปราสาท ทูตต้องคุกเข่าลงถวายบังคมทชาลาหน้า
พระมหาปราสาท ๓ ครั้ง แล้วคลานขนบนไต่พระมหาปราสาท เข้าใน
พระทวารถึงหน้าพระที่นั่งในท้องพระโรงต้องถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง แล้ว

คลานขึ้นไปถึงตำแหน่งเผ่าจึงถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ถาทุกเผ่าทูลลา
 หน้ามขเค็ฯ ขุนนางผู้ใหญ่หมอบเฝ้าททมคค ขุนนางผู้น้อยหมอบเฝ้า
 ในซาลา ทูลเข้าไปจากศาลาลงจนถึงหน้าฉานถวายบังคม ๓ ครั้ง
 แล้วคลานเข้าไปในซาลาตรงหน้าพระที่นั่งถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง ขนไป
 ถึงตำแหน่งเผ่าถวายบังคมอีก ๓ ครั้ง เรื่องทูลถวายบังคมทกล้วน
 พิเคราะห์เห็นว่า เพราะกิริยาแสดงความนอบน้อมของชาวประเทศทาง
 ทวันออกเป็นทำนองเดียวกันทุกประเทศ คือคงอยู่ในคอกเข้าลงก้มกราบ
 นัยว่าเป็นอันถวายบังคมเหมือนกัน แต่กิริยานอบน้อมของฝรั่งทชนค่านัย
 นั้นผิดกันไกล ทูลฝรั่งเข้าเฝ้าเป็นสามัญครั้งกรุงเก่า จะให้ทำอย่างไร
 ยังหาพบอธิบายไม่ได้ ได้พบแบบแผนแต่ในกรุงรัตนโกสินทรนี้ แยกเมือง
 ฝรั่งเข้าเฝ้าไม่ต้องหมอบคลาน ยอมให้เฝ้าเข้าไปถึงที่ควรถวายบังคม
 แล้วนั่งลงยกมือชนถวายบังคม ๓ ครั้ง เข้าใจว่าในครั้งกรุงเก่าก็จะ
 อย่างเดียวกัน.

แบบแผนทางเมืองพม่า ในเรื่องทูลฝรั่งเข้าเฝ้า มีในจดหมายเหตุ
 ของนายพันเอกยุด ซึ่งแปลเลขานการทูตอังกฤษ คราวเซอร์อาเธอร์แพร
 ไปเฝ้าพระเจ้ามินทง เมื่อคฤศศคค ๑๘๕๕ พรรณาไวถวนถึ ปรากฏ
 ว่า ทูลอังกฤษเกียงไม่ยอมไปนั่งคอบทศาลาลง ขน จึงให้ทต
 อังกฤษเข้าไปคอบอยู่ในที่ซึ่งพระโรงแต่ก่อนเสด็จออก ทำนองจะเกียง
 กันด้วยเรื่องพม่าจะให้คลานเข้าไปนั่นเอง ฝรั่งไม่ยอมคลาน พม่าก็
 ไม่ยอมให้เฝ้า จึงตกลงเป็นผ่อนผันให้เข้าไปคอบอยู่ก่อน แต่ต้องถวาย
 บังคมเหมือนกัน

ลักษณะถวายพระราชสาส์นโดยปรกคินั้น ทดไม่ได้ถวายต่อ
พระหัตถ์ เวลาทอดเข้าเฝ้าตงพานพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณาการ
ไว้ข้างหน้าทอด ครั้นทอดเข้าไปตงทเฝ้า ถ้าเป็นทูตจีน แลแขก ฝรั่งเศส
โกษาธิบดีทูลเบิก ถ้าเป็นทูตลาว จะเป็นมหาดไทยฤๅโกษาธิบดีทูลเบิก
ซอสนส่งสยอยู่ เมื่อทูลเบิกแล้ว จึงมีพระราชบัญญัติชัวร์.

ลักษณะพระราชบัญญัติชัวร์ทุกก็มีแบบโบราณว่า ทรงบัญญัติชัวร์
๓ น้กเป็นธรรมเนียม แลเช่นธรรมเนียมลงไปจนถึงข้อความของพระราช
บัญญัติชัวร์ คือคำรับสั่งถามว่า พระเจ้าแผ่นดินฝ่ายโน้น กษัตริย์พระราชวงศ์
ทรงสหายคืออยู่หรือน้ก ๑ ว่าทูลานทศเคียรทางมาศคืออยู่หรือ เคียรทาง
มาช้านานเท่าใดจึงมาถึงน้ก ๑ ว่าประเทศโน้นฝนฟ้าตกต้องตามฤดู
กาลบ้านเมืองมีความสุขสมจรณไฟว์บ้านพลเมืองมีความสุขอยู่หรือน้ก ๑
แบบพระราชบัญญัติชัวร์อย่างนี้ เข้าใจกันซิมทวายมาแต่ก่อน จนอาจ
จะแต่งตั้งเป็นยทเสภา เมื่อสมเด็จพระพนวงษาเสด็จออกอวยทูตล้านช้าง
โคตงน.

๑ ครานันพระองค์ได้ทรงเดชะ
เห็นราชทูตมาถวายบังคมคัล
จึงตรัสประภาษปราโส
กวนจงลงพระภารา
อนงกรงนาคปร
หรือฝนแล้งเขาแพงมเอย
ทงองค์พระเจ้าเวียงจันท
ไม่มีโรคายาย

ข้าเลองพระเนครผายผัน
กษัตริย์เครื่องสุวรรณบรรณา
ว่ามาในป่าไม้ไยหนา
มรรคากง่ายยระการเค
เขากลานาคหรือไฉน
คักเสอเห็นอโคสังขค
ทรงธรรมเป็นสขเกษมศรี
อยู่คหรืออย่างไรในเวียงจันท ๑

แบบแผนทางเมืองพม่ายิ่งหนักมือไป ถึงพระเจ้าแผ่นดินไม่ต้อง
มีรับสั่งว่าอะไร เพียงพอกพระพักตร์เท่านั้น ผู้สนองพระโอรสผู้กริบสั่ง
มาแจ้งพระราชปฏิสันถารแก่ทูตตามข้อความทุกถ่าวมา.

เมื่อมีพระราชปฏิสันถารนคหนึ่ง โภษาภิบาลกริบพระราชโองการ
มาบอกแก่กรมท่าขวาหรือซ้าย อันเป็นเจ้าหน้าต ๓ ออกล้าม ๓ แผลบอก
ทูต ทูตจะกราบทูลว่าอะไรก็ตั้งยอนกลีบโดยนบอินเตยวกัน แล้วมี
พระราชปฏิสันถาร นคที่ ๒ ที่ ๓ คือไป ครั้นมีพระราชปฏิสันถารแล้ว
เจ้าพนักงานจรงยกพานหมากกลีบเส้อมามาตั้งพระราชทานทูตทูต เป็น
สัญญาว่าเสด็จการเส้า พอดั่งพานหมากแล้วไม่ชักยคขานพระขัญชร
เสด็จขึ้น มีพระโคม แลขำราชการยกยคทูตทูตถวายยงคหมอก ๓ ครั้ง
แล้วทคจรงออกจากห้องพระโรง เมื่อทคออกมาจากเส้าแล้ว เจ้าพนักงาน
พาไปทคส่งล้าคณูในพระราชวัง คือพระยาช่างเผือกเป็นต้น ยปรากฏ
เหมือนกันทั้งคราวราชทูตฝรั่งเศสแลราชทูตลังกา แลขงพาทคกลับ
ไปพัก แบบเมืองพม่าก็เหมือนกันอย่งน

การท ขอรอง แก่ เช ใน ครัง เมื่อทูตฝรั่งเศสเข้าเส้า สมเด็จ พระ
นารายณ์มหาราชนค คือ

ข้อ ๑ ขอให้ขุนนางนายเรอรรกับพวกบาคหลวงเเตเผาควย ไครบ
อนุญาตให้พวกนั้นเข้าไปนั่งคอยเฝ้าอยู่ในห้องพระโรงกับขุนนางไทยตั้งแต่
ก่อนเสด็จออก ไม่ไคเข้าไปพร้อมกบทูต เพราะตำแหน่งไคนับว่า
เป็นทูต

ข้อ ๒ เริงถวายพระราชสาส์น ทศขอถวายเองต่อพระหัตถ์
 จึงเอาพระราชสาส์นไว้ให้ยากหลวง เเคอ ชวัช เชิญเข้ามาทูลทศ
 ครั้นถึงในท้องพระโรงราชทูตจึงรับพานพระราชสาส์นถอเข้าถวายที่พระ
 บัญชร ปรากฏในจดหมายเหตุของทศว่า พระบัญชาสั่ง ทศส่งถวาย
 ไม่ถึง สมเด็จพระนารายณ์ทรงชังพระองค์ออกมารับพระราชสาส์น
 ด้วยไม่เคยมีประเพณีถวายพระราชสาส์นเช่นนั้นมาแต่ก่อน

ข้อ ๓ กิริยานอบน้อม ยอมให้ถวายคำนับอย่างฝรั่ง ไม่ต้อง
 ถวายบังคม ขอนพรวณาไว้ในจดหมายเหตุทศฝรั่งเคสว่า เมื่อเชวะเลย
 เเคอ โสมอง เข้าเผ้านั้น เจ้าพระยาวโกษา กับเจ้าพระยาวิเศษเอนทร์เป็นผู้นำ
 ทานทั้ง ๒ นั้นคลานเข้าไปถวายบังคมที่ใต้เท้าถวายคำนับ ก้มศีรษะ
 ลงอย่างต่ำที่สุดแล้วเฑียรต่อไปจนถึงที่เผาริงนั่งลงแล้วใส่หมวก กิริยา
 ที่ทศใส่หมวกเฝ้าในท้องพระโรงทศกล่าวน ชวรายขนนางไทยที่เข้าเฝ้า
 จะสวมลอมพอก ทศจึงทำตาม ความทศกล่าวชคนสมด้วยรูปโกษาปาน
 เข้าเฝ้าพระเจ้าหลุยที่ ๑๔ ในรูปนั้นพวกทศไทยก็สวมลอมพอกทั้งนั้น
 ที่เมืองพม่า เสด็จออกแขกเมืองขนนางก็สวมลอมพอกเข้าเฝ้าเหมือนกัน

ยังมีความอีกข้อ ๑ ซึ่งปรากฏในครั้งทศฝรั่งแรกเข้ามาในกรุง
 รัตนโกสินทรน คอทไม่ยอมให้ทศชติกระบบแลสวมรองเท้าเข้าเฝ้า
 ประเพณีอนนทเห็นจะมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เมืองพม่าก็ห้ามอย่างเดียวกัน
 ด้วยเป็นการผ่านประเพณีขนเมืองในสมัยนั้น เข้าใจว่าทศฝรั่งเคสจะ
 ไ้กรบยกเวณชอนทวย อีกประการ ๑ เสด็จที่สมเด็จพระนารายณ์

พระราชทานทูตฝรั่งเศสนั้น กล่าวในจดหมายเหตของทูตว่า ครั้นนั้น
 โปรดให้ยกเยื้องธรรมเนียมเก่า ต่อทูตเฝ้าแล้วจึงให้ข้าราชการนำแพร
 แลผ้าอย่างค้ำไ้พระราชทานยังทพก เจ้าพนักงานแจ้งกระแสรับสั่งว่า
 ทูตมาแต่เมืองหนาว มาถึงเมืองนี้เป็นเมืองร้อน จึงโปรดให้น้ำแพร
 ผามาพระราชทานให้ทำเครื่องแต่งตัวให้สบาย ครั้นจะคิดทำเป็นเครื่อง
 แต่งตัวมาให้เสร็จก็เกรงจะไม่ถูกใจทูต ให้ทำเอาตามชอบใจเถิด ตาม
 ความที่ปรากฏถึงกล่าวมานั้นเข้าใจได้ว่า เสด็จมาที่พระราชทานแขกเมือง
 ซึ่งยังมีเป็นธรรมเนียมมาจนกรุงรัตนโกสินทร์ ที่จริงเป็นของพระราช
 ทานให้แขกเมืองใช้เวลามาแขกเมืองอยู่ในกรุง มิใช่พระราชทานให้
 ไปใช้สอยในบ้านเมืองของตน

การที่ราชทูตเข้าเฝ้านั้น เฝ้าเสด็จออกเต็มยศใหญ่แต่ ๒ คราว
 คือเฝ้าเมื่อมาถึงทงพระรณามาแล้วคราว ๑ เฝ้าเมื่อทูลลาจะกลับไป
 บ้านเมืองอีกคราว ๑ แต่ในเวลาทูตพักอยู่ในกรุง ๑ ยังไม่เคยเฝ้าเวลา
 อื่นอีก ตามแต่กิจที่จะโปรดให้เข้าเฝ้าเป็นพิเศษ เช่นทูลสั่งกาไ้เฝ้า
 เฝ้าที่พระที่นั่งทรงชน เมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมโกศจุ้เสด็จออกทอด
 พระเนตรเครื่องราชบรรณาการที่จะจัดส่งไปส่งกานันนเป็นคน ราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามา คราวแรกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ก็เฝ้าเฝ้าใน
 กรุงศรีอยุธยาอีกคราว ๑ เฝ้าแล้วมีการเลี้ยงพระราชทาน แต่เลี้ยง
 ดยหลังพระที่นั่ง แล้วตามเสด็จขึ้นเฝ้าเมืองลพบุรี ไ้เฝ้าที่พระราชวัง
 แลททำหนักทเลชยครือทหลายครั้ง ลักษณะที่ทูตเข้าเฝ้าในทอให้ฐาน

ครึ่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์นั้น ก็ว่าเสด็จออกที่พระขรรค์ ทูตนี้
 เฝ้าข้างนอก ความทักท้วงชวน เมื่อไปพิจารณาที่ประตูของสมเด็จพระ
 พระนารายณ์ ทั้งที่พระที่นั่งสุทลาศวรรย์ในพระนารายณ์ราชินีเวศน์แล
 ทศานุกทเลชุกร เห็นแผนที่เป็นอย่างเดียวกัน คือ ห้องในซึ่ง
 เป็นห้องเสด็จอยู่ อยู่ในหลังขวาง ค่ายพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ท้อง
 พระโรงเป็นมุขอย่างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย แต่พนเสมอกัน แล
 พระที่นั่งของสมเด็จพระนารายณ์เล็กกว่ามาก ตรงผนังหลังขวางคือ
 ท้องพระโรงมีพระขรรค์อยู่เคย ๆ พระที่นั่งที่ประตูข้างใน เข้า
 ใจว่าโดยปรกติถ้าเสด็จออกให้ขุนนางเฝ้าในท้องพระโรงคงประตูที่พระ
 ขรรค์นี้ ตรงสุดมุขไปข้างหน้าท้องพระโรงยังมีพระขรรค์ที่เสด็จออก
 มุขที่อีกแห่ง ๓ ให้ข้าราชการเฝ้าในศาลาหน้าพระลาน การที่ราชทูต
 ฝรั่งเศสเขาเฝ้าทูลปรคังพระนารายณ์ ก็คือเฝ้าอย่างเสด็จออกในท้อง
 พระโรงเป็นสามัญนั่นเอง ไม่ได้จัดการพิเศษอย่างใด

ทูตเขาเฝ้าแล้ว จึงกำหนดวันไปเฝ้าพระมหาดุรราช แลไป
 หาขุนนางผู้ใหญ่บางคน แต่ที่เป็นหัวหน้าในราชการ เพราะต้องมิของ
 ถวายแลของกำนัลไปให้ทุกแห่ง ลักษณะที่พระมหาดุรราชเสด็จออก
 รัชแขกเมือง ก็จำลองแบบวังหลวงทุกอย่าง แม้ที่สถนขอที่ทรง
 ษัตริย์ราชาก็เป็นอย่างเดียวกัน ฝ่ายลักษณะที่ขุนนางผู้ใหญ่รับทูต ถ้า
 ทูตเป็นผู้น้อย เช่นทูตลังกาที่เขาไปหาเจ้าพระยาชำนาญบริ
 รักษ์ เจ้าพระยาชำนาญฯ นั้นก็ยกให้ทูตนี้กับพนักยข้าราชการผู้ใหญ่

ในกรมทำตัวยากนัก ถ้าพูดเป็นฝรั่งแต่มียศสูง เช่น เซเวะเลีย เดอ
 ไชมอง ไปหาเจ้าพระยาพระคลัง จิตคิดโตะเกอรอย่างฝรั่ง เมื่อตก
 ทายปราชัยกันแล้ว จึงเลี้ยงอาหารพูด บางแห่งก็มีระบำดนตรีให้ด้วย
 ประเพณีทางเมืองพม่ากันอย่างน่หมอนกัน นายพันเอกยลว่า เมื่อ เซอ
 อาเชอแพร เป็นทูตอังกฤษไปเมืองพม่า ไปหาขุนนางผู้ใหญ่ในวันเดียว
 กัน ต้องกินเลี้ยงในตอนเช้าวันนถง ๕ ครั้ง เมื่อเสร็จการเฝ้าแทน
 ทาสก็กล่าวมาแล้ว ก็เป็นเสร็จพิธีพูด ก่อนนี้พูดก็ไปสถานต่างๆ
 แลถามการเห็นเห็นเจ้าพนักงานพาไปดู แต่มีใตเฝ้าเฝ้าในการ
 พอนน

เมื่อพูดเฝ้าทูลลาจะกลับไป เป็นเวลาที่เคพระราชทานบำเหน็จ
 บำเหน็จที่พระราชทานต่างกันตามชั้นยศผู้ที่เป็นทูตตามพูด เซเวะเลีย เดอ
 ไชมอง ราชทูตฝรั่งเคสไต้พระราชทานพานทองเครื่องยศกษัตริย์ของอื่น ๆ
 อีกหลายสิ่ง คราวทูตลงมาไต้พระราชทานสิ่งของต่าง ๆ มีพรรณาวัว
 ในศฤงคารหลายสิ่ง แต่มีใช้เช่นเครื่องยศขุนนางชั้นสูง.

ลักษณะการแต่งทูตแล้วพูดแต่โบราณ ตามที่ปรากฏในหนังสือ
 เก่า ตรวหใตเฝ้าความถึงพรรณามาฉน.

มาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อในรัชกาลที่ ๑ เช่นเวลา
 ศักสงครามอู่นววยในยุโรป ตั้งแต่เกิดจลาจลในประเทศฝรั่งเศส
 ศักต่อมาจนรบกับ เอมเปอเรอ นะไปเดือนที่ ๑ ทางข้างประเทศนี้
 ปรบกับพม่าศักพนักนอยู่ ทูตฝรั่งพมมาเข้ามาต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๒

ก็เป็นแต่ทูตของขุนนางผู้สำเร็จราชการหัวเมืองชั้นของประเทศไทยไปรุดเทศ
 แลอังกฤษแต่มา ไม่มีปัญหาที่จะต้องแต่งราชทูตไปจำทูลราชสำนัก
 คอยแทน ทูตฝรั่งผู้เป็นใหญ่ในประเทศไทยแต่มาในกรุงรัตนโกสินทร
 มีเข้ามาครั้งแรกในรัชกาลที่ ๓ เมื่อประธานาธิบดีของประเทศสห
 ชาติอเมริกา แต่งให้นายเอ็ดมอนต์ ร็อบเบต เป็นทูตเชิญอักษร
 สำนักขัตติยบรรณาการเข้ามาถวาย ขอทำหนังสือสัญญาทางพระราช
 ไมตรี เมื่อมะโรง พ.ศ. ๒๓๗๕ ในคราวนั้นท่านองจะคิดเห็นกันว่า
 ประธานาธิบดีเป็นแต่ผู้ซึ่งราษฎรเลือกขึ้นตั้งเป็นหัวหน้าอยู่ชั่วคราว มิใช่
 พระมหากษัตริย์เสวยราชย์ตามราชประเพณี ประกอบกับที่ประเทศ
 สหชาติอเมริกา อยู่ห่างไกลสุดหล้าพาเซียว ผนวดยกจะแต่งทูต
 ไปเจริญทางพระราชไมตรีได้ ก็มิได้มีทูตไทยไปคอยแทน จึงยกได้ว่า
 ตั้งแต่สิ้นรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมา ตลอดเวลากว่า ๑๖๐ ปี
 มิได้มีทูตไทยออกไปถึงยุโรปอีกเลย จนถึงรัชกาลที่ ๔ กรุงรัตนโกสินทร
 จึงได้มีทูตไทยไปยุโรปอีก เมื่อขลุ่ย พ.ศ. ๒๔๐๐ ตรงกับคฤศต
 ศักราช ๑๘๕๗.

เรื่องราวอันเป็นเหตุที่ทูตไทยจะไปยุโรปครั้งแรกเมื่อในรัชกาลที่ ๔
 นั้น คือ ขลุ่ย พ.ศ. ๒๓๘๗ สมเด็จพระราชชนนีทูลขอเรียกพระเจ้าแผ่นดิน
 อังกฤษทรงแต่งตั้งให้ เซอร์ ยอน เบาริง เป็นราชทูตเชิญพระราชสำนัก
 แลเครื่องราชบรรณาการเข้ามาถวาย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวฯ ทรงให้กรุงสยามทำหนังสือสัญญาตามแบบอย่างทางพระราชไมตรี

ในระหว่างต่างประเทศที่มีอิสระเสมอกัน ทูตอังกฤษเข้ามาคราวนั้น
 เข้าใจด้วยกันทั้งฝ่ายไทยแลฝ่ายอังกฤษ ว่าเป็นการสำคัญกว่าทูตที่เคย
 เข้ามาคราวก่อน ๆ ครั้งเป็นครั้งแรกที่เป็นราชทูตเชิญพระราชสาส์น
 ของพระเจ้าแผ่นดินอันเป็นมหาประเทศ ๓ ในยุโรป เข้ามายังกรุง
 รัตนโกสินทร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริ
 เห็นว่า เซอยอนเขาริงเข้ามาคราวนั้นเป็นอย่างดีเกี่ยวกับราชทูตฝรั่งเศส
 ซึ่งเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรี เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชครั้งกรุงเก่า จึงโปรดให้จัดการรับรองตามแบบอย่างครั้ง
 สมเด็จพระนารายณ์รับราชทูตฝรั่งเศส ฝ่ายข้างเซอยอนเขาริงที่เข้า
 มานั้นก็ปรารถนาจะให้ไทยรับรองให้เกียรติยศสูงกว่าเมื่อยอนครอเฟดแล
 เซนริเบอร์นเป็นทูตของผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษเข้ามา
 แด่ก่อน เคารยมหาเจตหมายเหตุครั้งสมเด็จพระนารายณ์รับราชทูต
 ฝรั่งเศสเข้ามาไว้สอยทานการทไทยรับรอง เมื่อเห็นว่าการรับรอง
 เป็นทำนองเดียวกันก็พอใจ ไต่ถามความอนันไว้ ในเจตหมายเหตุของ
 เซอยอนเขาริงที่เข้ามาในคราวนั้น.

ความปรากฏในเจตหมายเหตุของเซอยอนเขาริงว่า เมื่อพระ
 บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เข้าเฝ้าในทิวโหลฐาน
 ไต่ถามรับสั่งปรารภว่า มีพระราชประสงค์จะทรงแต่งตั้งทูตานุทูต ไปเจริญ
 ทางพระราชไมตรีต่อยแทนถึงเมืองอังกฤษ แต่ยังคงชดชองอยู่ด้วยไม่มี

เรือที่จะไปถึงยุโรป แลทรงหารัดเซอชอนเขาริงถึงลักษณะพระราชสาส์น
 แลเครื่องราชบรรณาการที่จะส่งไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย ว่า
 อย่างไม่สมควรในสมัยนั้น เซอชอนเขาริงทูลว่า พระราชสาส์นนั้นถ้า
 ทรงพระราชนิพนธ์เป็นภาษาอังกฤษเห็นจะดี ด้วยยังไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
 ประเทศใดในทิศตะวันออก นอกจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่จะได้ทรงศึกษาทราบภาษาอังกฤษ สมเด็จพระราชินีวิกตอเรียคงจะ
 ทรงยินดีที่จะได้รับพระราชสาส์นเช่นนั้น ส่วนเครื่องราชบรรณาการนั้น
 เห็นว่าถ้าให้เป็นของฝีมือไทยทำ เป็นสิ่งของเครื่องใช้สอยตามประเพณี
 ในกรุงสยามจะสมควรกว่าอย่างอื่น ได้ความตามจดหมายเหตุของเซอ
 ชอนเขาริงดังกล่าวนั้น

ต่อมาอีกปี ๓ ถึงขมระโรง พ.ศ. ๒๓๘๘ คฤศคศก ๑๘๕๖

นายพลแบกสันประธานาธิบดีแห่งสหปาลีรัฐอเมริกา แต่งให้นาย
 เตาวันแซนค์แฮริสเป็นราชทูต สมเด็จพระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ เอมเปอเรอ
 ฝรั่งเศสแต่งให้นายมองติคนี่เป็นราชทูต เข้ามาชวนทำหนังสือสัญญา
 ทางพระราชไมตรีอย่างเดียวกับประเทศอังกฤษ ในส่วนทางประเทศ
 อเมริกาจะมีเรื่องราวเช่นสาขาคความอย่างไรบ้างข้าพเจ้ายังหาทราบไม่
 แต่ทางข้างฝรั่งเศสนั้นเข้าใจว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคงจะ
 ได้ทำรัฐปรารภกับราชทูตฝรั่งเศส ถึงพระราชประสงค์ที่จะใคร่แต่ง
 ราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อยแทนถึงประเทศฝรั่งเศส ราช
 ทูตทุกความนั้นไปยังเอมเปอเรอนะโปเลียนที่ ๓ ความปรากฏว่าเอมเปอ

เรอมีรับสั่งให้รัฐบาลฝรั่งเศสบอกมายังเสนาบดีว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งราชทูตไปประเทศฝรั่งเศส เอ็มเปอเรอก็จะทรงยินยอมที่จะให้เรอรับฝรั่งเศสมารับราชทูตไป แลให้กลับมาส่งเหมือนอย่างครั้งพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทราบพระประสงค์ของเอ็มเปอเรอนี้ไปเสียวันที่ ๓ ทรงพระราชดำริว่า อังกฤษได้มาเจริญทางพระราชไมตรีก่อน จะแต่งตั้งทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทนประเทศฝรั่งเศส ไม่บอกให้อังกฤษทราบเสียก่อนหาควรไม่ จึงโปรดให้เสนาบดียกไปยังรัฐบาลอังกฤษว่า เติมนี่พระราชประสงค์จะแต่งตั้งราชทูตไปเจริญทางพระราชไมตรียังประเทศอังกฤษ การชักชวนอยู่ด้วยเรื่องเรอที่ทูตจะไป จึงยังหาได้แต่งตั้งไปไม่ บัดนี้ไทยได้ทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับประเทศฝรั่งเศส ๆ จะให้เรอรับมารับราชทูตไทยไปเจริญทางพระราชไมตรีต่อแทน จึงโปรดให้แจ้งความมาให้ทราบ เพราะมีพระราชประสงค์ในทางพระราชไมตรีต่อประเทศอังกฤษเหมือนกัน ถ้าหากว่ารัฐบาลอังกฤษส่งเรอมารับราชทูตไทยเหมือนอย่างฝรั่งเศส ก็จะทรงยินยอมที่จะแต่งตั้งราชทูตไทยไปยังประเทศอังกฤษอย่างเดียวกัน รัฐบาลอังกฤษตอบมาว่า สมเด็จพระราชชนนีขอเรียกทรงยินยอมที่จะให้เรอรับมารับแลส่งราชทูตไทยแลจะต้อนรับราชทูตไทยให้สมควรแก่พระเกียรติยศด้วยประการทั้งปวงด้วยเหตุนี้จึงโปรดให้พระยามนตรีสุริยวงศ์ เป็นราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี เป็นอุปทูต จมื่นมณฑลพิทักษ์เป็นตรีทูต เชิญพระราช

๑. รายชื่อผู้ไปในราชการทูตครั้งนี้ ได้สืบมาพิมพ์ไว้ข้างท้ายจดหมายเหตุ

สาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย เจริญ
 ทางพระราชไมตรีต่อบแทนประเทศอังกฤษ เมื่อขมะแสง พ.ศ. ๒๔๐๐
 ส่วนประเทศฝรั่งเศสในระบอบนั้นพระเจ้าเนโปเลียนมีการสงคราม จึงต้อง
 รอดมาจนขวอก พ.ศ. ๒๔๐๓ ไปรบให้พระยาจักรีพิพัฒน์ เป็นราชทูต
 เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นอุปทูต พระณรงค์วิชัย เป็นตรีทูต เจริญพระ
 ราชสาส์นแลเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าเนโปเลียนที่ ๓ เอม
 เปอเรอฝรั่งเศส เจริญทางพระราชไมตรีต่อบแทนประเทศฝรั่งเศส.

หม่อมราโชทัย กระจ่าง ได้เป็นตำแหน่งล่ามในคณะทูตที่ไป
 ประเทศอังกฤษเมื่อขมะแสงนพศก คราวพระยามนตรีสุริยวงศ์เป็นราช
 ทูตนั้น จึงแต่งจดหมายเหตุระยะทางที่พิมพ์ต่อไปในสมุดเล่มนี้

ท่านทั้งหลายผู้อ่านเรื่องราชทูตไทยไปเมืองลอนดอนที่หม่อมราโช
 ทัยแต่ง โดยละเอียดผู้ที่เป็นักเรียนภาษาต่างประเทศในชั้นหลัง ถ้า
 ไม่รู้ฐานะของหม่อมราโชทัย น่าจะไม่เห็นราคาตามสมควรของ
 หนังสือเรื่องนี้ บางทีถึงอาจจะมีผู้ยมเยาะว่า หม่อมราโชทัยช่างไป
 ตนเอาของรัก ๆ เช่นลครม้า แลทางรถไฟสายโทรเลข มาแต่งพรรณา
 ความเป็นวิจิตรพิสดารไปด้วยความพิศวง ราวกับท้าวแสนนุกุญเข้าเมือง
 ผู้ที่จะคิดเห็นเช่นกล่าวมานี้ ต้องนึกถึงฐานะของหม่อมราโชทัยว่า
 เมื่อแต่งหนังสือเรื่องนี้ เป็นเวลาแรกที่ไทยจะได้ไปพบเห็นของเหล่านั้น
 จึงแต่ง พรรณาโดยตั้งใจจะเล่าให้ไทยซึ่งยังไม่ มีใครเคยเห็นเข้าใจว่า
 ของเหล่านั้นเป็นอย่างไร ถ้าอ่านด้วยรู้ฐานะเช่นว่านี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่า

คงจะยอมเป็นอย่างเดียวกันทุกคน ว่าหม่อมราโชทัยแต่งพรรณาที่มีใช้น้อย ยกตัวอย่างแม่แต่ตรงว่าด้วยละครคนมา ชาวเราที่ใดก็ละครคนมาในชั้นหลัง อ่านหนังสือเรื่องนคงจะรับเป็นพยาน ว่าที่หม่อมราโชทัยพรรณาเข้าใจได้ชมทราบเหมือนกันจะสงสัยตาเห็นละครคนมาที่หม่อมราโชทัยใดก็ตกอาการที่เล่น ถึงพวกรักเคยได้ไปดั่งประเทศอังกฤษ หรือแม่ที่เคยอ่านเรื่องราวแบบธรรมเนียมอังกฤษ ถ้าอ่านตรงหม่อมราโชทัยพรรณาถึงสถานที่ หรือการพิธีเช่นลักษณะที่อยู่ไฮเตลลิต หรือพอยเบคปาร์เลียมেন্টก็ เมื่อคิดเทียบทุกกับที่ตนรู้จักจะเห็นได้ว่า หม่อมราโชทัยพรรณาดีเพียงใด เป็นแต่ใช้ถ้อยคำอย่างเก่า ๆ เพราะคำใหม่ที่เขาใช้กันยังไม่เกิดในเวลานั้น ยังมีความสำคัญอีกข้อหนึ่ง ซึ่งยากที่นักเรียนในเวลานั้นจะเข้าใจได้ ว่าผู้ที่ใครเรียนรู้อังกฤษถึงสามารถจะได้เป็นล่ามไปในราชการทูต แลอาจจะแต่งหนังสือเล่าถึงกิจการของฝรั่งได้ทั้งหม่อมราโชทัยแต่งหนังสือเรื่องนี้ ในสมัยนั้นหายากสักเพียงใด เว้นแต่จะใครเคยทราบเรื่องตำนานการที่ไทยเรียนภาษาฝรั่งกันแต่ก่อนอันเป็นเรื่องน่ารู้ยิ่งย่าง เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะลองสาธิตแก่ท่านทั้งหลายตามที่ได้สืบมา.

ความจริงในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์ พงษ์มไทยเรียนรู้อังกฤษมาไม่ช้านัก เมื่อในรัชกาลที่ ๒ มีแต่พวกฝรั่งที่จีนซึ่งเช่นเซอสาวยไปตุเกศครั้งกรุงเก่ายังเรียนรู้อังกฤษไปตุเกศอยู่บ้าง คนพวกนี้ทวีปราชการในตำแหน่งเรียกว่า “ล่ามฝรั่ง” ในกรมท่ามีอัตราในชาวนิช

เขยหัวทศ ๕ คน ที่เป็นหัวหน้าล้ามาเป็นทชชนเทพวาทา รัชชเขยหัวทศมีละ ๗
 คำสั่ง พวกล้ามฝรั่งเหล่านี้จะมีความรู้ตลกฤษักเพียงไรทราบไม่ได้ แต่
 รัชภาษาไปตฤเทศเท่านั้น หนาทักก็ไม่มีอินโตนิก เพราะราชการทเกยว
 ซ้องกัยไปตฤเทศมีแต่การค้ำขายทางเมืองมาเก๊า นาน ๆ เจ้าเมือง
 มาเก๊าจะมีหนังสือมาสั่งทวงหนึ่ง ส่วนภาษาอังกฤษถึงแม้วามเรือค้ำขาย
 อังกฤษไปมาค้ำขายอยู่ในสมัยนั้นข้าง นายเรือรู้ว่าไม่มีใครพูดภาษา
 อังกฤษได้ในเมืองนี้ ก็หาแขกมลายูเข้ามาเป็นล้าม เพราะฉะนั้นการ
 ทไทยพดจากขอังกฤษที่เข้ามาลงกรุงเทพฯ ก็ดี หรือพดจากทางราชการ
 ทเกยวของกขอังกฤษที่เมืองเกาะหมากแลสิงคโปร์ก็ดี ใช้พดจากนั้น
 แต่ทวยภาษามลายู แม้เงินเมืองผู้สำเร็จราชการอินเดียขงอังกฤษให้
 หมอ ยอน ครอเพ็ค เป็นทศเข้ามาขงกรุงรัตนโกสินทรเมื่อขมะเสง
 พ. ศ. ๒๓๖๕ ตรงคฤศศทศก ๑๘๒๓ ในตอนปลายรัชกาลท ๒ ก็ต้อง
 พดจวราชการกัยไทยทางภาษามลายู ความปรากฏในจดหมายเทศที่
 ครอเพ็คแต่งไว้ว่า การทพดจากขรัฐบาลไทยครั้งนั้น ทศคองพด
 ภาษาอังกฤษแก่ล้ามที่เอามาทวย ล้ามต้องแปลเป็นภาษามลายูขออก
 หลวงโกชาอิคหาก หลวงโกชาอิคหากแปลเป็นภาษาไทยเรียนเจ้า
 พระยาพระคลัง ๆ คอขว่ากระไรก็ต้องแปลขงกลับขไปเป็นข้อ ๆ ขอย่าง
 เดียวกัน ครนต่อมาเมื่อครอเพ็คกลับขไม่แล้ว ได้ขไปเป็นเรสิดেন্ট
 ขยทเมืองสิงคโปร์ อังกฤษเกิดรบคขพม่าครั้งแรกเมื่อปลายรัชกาลท ๒
 ครอเพ็คจะขออกข่วการสงครามมาให้ ไทยทราบ ต้องให้แปลหนังสือ
 พิมพ์ข่วภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทยไปตฤเทศเสียก่อน แลขจึงส่งเข้ามาขง

กรุงเทพฯ ฯ เพราะภาษามลายูถ้อยคำน้อย ไม่พอจะแปลความใน
หนังสือพิมพ์ชาวภาษาอังกฤษเข้าใจได้แจ่มแจ้ง ครั้นต่อมาถึงต้นรัชกาล
ที่ ๓ ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษให้ เฮนรี เบอเนอร์ เป็นทูตเข้า
มาขอทำหนังสือสัญญา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๖๘ ตรงกับ
ศกศักราช ๑๘๒๕ การที่พูดจากับไทยสะดวกขึ้นกว่าครั้งก่อนเล็กน้อย
หนังสือช่วยเบอเนอร์พูดภาษามลายูได้ ถึงกระนั้นหนังสือสัญญาที่ทำก็
ต้องใช้ภาษาต่าง ๆ ถ้าถ้อยกันถึง ๔ ภาษา คือภาษาไทย ภาษา
อังกฤษ ภาษาโปรตุเกส แลภาษามลายู เพราะไม่มีภาษาใดที่
จะเข้าใจกันได้ด้วยกันทั้งสองฝ่าย.

ในรัชกาลที่ ๓ นั้น เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๓๗๑ ตรงกับศกศักราช ๑๘๒๘ พวกมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาตั้งในกรุงเทพฯ ฯ เช่นที่แรก
อนันเป็นต้นเหตุที่ไทยจะได้เรียนภาษาอังกฤษเป็นเดิมมา ด้วยลัทธิ
ของพวกมิชชันนารีอเมริกันไม่ได้ตั้งตัวเช่นสมณะเหมือนพวกบาทหลวง
วางตนเป็นแต่เพียงมิตรสหาย ใช้การสงเคราะห์ เป็นต้นว่าช่วย
รักษาโรค แลช่วยบอกกล่าวสั่งสอนวิชาการต่าง ๆ ให้แก่ผู้อื่นเป็นเบื้องต้น
ของการสอนศาสนา เพราะฉะนั้นเมื่อคนทั้งหลายรู้จักคุ้นเคยจึงชวย
สมาคมคบหากับพวกมิชชันนารีอเมริกันมาแต่แรก.

ในสมัยนั้นผู้มิสตรียูทเป็นชนสูงอยู่ในประเทศนั้นแลเห็นอยู่แล้ว
ว่าการสมาคมเดยวของกับฝรั่งต่างประเทศคงจะต้อง มีชนกว่าแต่ก่อน
แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศในวันออกนั้น มีเจ้านาย
บางพระองค์แลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการแลขนบธรรมเนียม

นิยมของฝรั่ง และเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าเรียน
 ศึกษากับพวกมิชชันนารีอเมริกันตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ ที่สำคัญคือ
 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เวลานั้นยังทรงผนวชเป็นพระ
 ราชาคณะอยู่พระองค์ ๑ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เจ้าอยู่หัว เวลา
 นั้นยังเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์พระองค์ ๑ สมเด็จพระยา
 บรมมหาศรีสุริยวงศ์ เวลานั้นยังเป็นหลวงสิทธิินายเวรมหาดเล็ก
 แล้วได้เลื่อนเป็นหมื่นไวยวรรณาดอีกองค์ ๑ แต่สมเด็จพระยาทาง
 ภาษารู้แต่พูดอังกฤษได้บ้าง ไม่เชี่ยวชาญเหมือนพระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เจ้าอยู่หัว แต่
 ท่านทั้ง ๓ ทดถวามานศึกษาได้ความรู้การฝรั่งต่างประเทศ ท่านได้
 ใช้วิชาช่วยราชการมาแต่เมื่อในรัชกาลที่ ๓ เพราะเมื่อบจจ พ.ศ. ๒๓๘๓
 ตรงกับคฤศตศก ๑๘๕๐ รัฐบาลอังกฤษให้เซอร์เฮมสเตอร์กเป็นทูตมา
 ด้วยเรือรบ ๒ ลำ จะเข้ามาขอแก้หนังสือสัญญาที่เบอร์นิงแฮมทำไว้ เซอร์
 เฮมสเตอร์เข้ามาครั้งนั้นไม่เหมือนนักเรือเฟด และเบอร์นิงแฮมแต่ก่อน
 ด้วยเป็นทูตตรงมาจากประเทศอังกฤษ การที่มาพดจาแลหนังสือที่มี
 มาถึงรัฐบาลไทย ใช้ภาษาอังกฤษ กิริยาอาการที่มากทงของอา
 ฝักกับทตแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราช
 ดำริหาผู้ที่สนทนอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ให้พอที่จะรับรองได้คอย
 กับเซอร์เฮมสเตอร์ได้ ความปรากฏในจดหมายเหตุการณ์แลรับสั่งใน
 เรื่องเซอร์เฮมสเตอร์ (ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๒๘ พ.ศ. ๒๔๕๓)
 ว่า :-

“ทรงพระราชดำริห์ * * * เห็นว่าผู้ใดมีสติปัญญาสมควร
จะเอาเข้ามาเป็นทปฤกษาคด้วย การครองนเช่นการฝรั่ง สมเด็จพระ
เจ้าหนองยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทราบอย่างธรรมเนียม
ฝรั่งมาก ควรจะเอาเป็นที่ ปฤกษาใหญ่ไ้ แต่กัคิดประจำยื่นอยู่ที่
เมืองสมุทปราการ (ด้วยครั้งนั้นไม่ไว้พระทัย เกรงอังกฤษจะเอา
อำนาจมายังคยให้แก่หนังสือสัญญา อย่างท่าแก่เมืองจีน จึงให้ตระ
เตรียมรักษาขอมคให้มั่นคง) จึงมีใวยบรรณาถ (คือสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีสุริยวงศ์) ก็เป็นคนสันตักหนักในอย่างธรรมเนียมฝรั่ง ก็ลง
ไปรักษาเมืองสมุทปราการอยู่ ให้พระยาศรีพิพัฒน์ (คือสมเด็จพระเจ้า
พระยาบรมมหาพิชัยญาติ เป็นผู้รั้งราชการกรมท่า ด้วยเจ้าพระยา
พระคลังลงไปสักเลขอยู่ที่เมืองชุมพรในเวลานั้น) แต่งคนคมีสติ
ปัญญาเข้าใจความ เชิญกระแสพระราชดำริห์ลงไปปฤกษา” แลการ
ทมีหนังสือโต้ตอบกับเชอเซมสะบรุคครั้งนั้น ปราบกฏว่าหนังสือที่
มีมาเป็นภาษาอังกฤษ ให้หมอยอน (คือหมอยอน เตเลอ โยนส์
มิชชันนารีอเมริกัน) แปลเป็นภาษาไทยกับล่ามของสมเด็จพระเจ้าพระยา
อีก ๒ คน เรียกว่า โยเสฟ เป็นฝรั่งชเวเชียนคน ๑ เรียกว่าเสมียนยิ้ม
(คือ เซมส์เฮ) อังกฤษอีกคน ๑ ส่วนหนังสือที่ไทยมีตอบเชอเซม
สะบรุคนั้น ร่างในภาษาไทยถวายทรงแก้ไขก่อน แล้วให้หมอยอนกับ
ล่ามช่วยกันแปลเป็นภาษาอังกฤษ แล้วส่งไปถวาย “ทูลกระหม่อมพระ”

คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรวจสอบอีกชั้นหนึ่ง เพราะ
 ในทางภาษาอังกฤษทรงทราบว่าผู้คนที่แล้วเรียนด้วยกันในครั้งนั้น
 ไทยที่ศึกษาวิชาความรู้อเมริกันมีชั้นนารอเมริกัน เมื่อในรัชกาลที่ ๓
 ยังมีอีกแต่ไปเรียนทางวิชาอื่น เช่นกรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงกำกับ
 กรมหมอบุญในเวลานั้น ทรงศึกษาทางวิชาแพทย์ฝรั่งจนได้ประกาศ
 นียบัตร ถวายเป็นพระเกียรติยศมาจากมหาวิทยาลัยแห่ง ๓ ใน
 ประเทศอเมริกา กรมหลวงมหิศวรินทรามเรศอีกพระองค์ ๓ ว่า
 ทรงศึกษาการช่างฝรั่ง แต่จะทรงศึกษาก็ใครแลตรงสามารถเพียงใด
 ทหารราชไม่ ยิ่งนายโหมค อมาตยกุลที่ไปเป็นพระยาวกระสาปนกิจโกศล
 เมื่อในรัชกาลที่ ๕ อีกคน ๓ ได้ศึกษาเรื่องเครื่องจักรแลวิชาประสมธาตุ
 จากพวกมิชชันนารอเมริกัน แลหัดจักรปรจากขาดหลวงหลยลานอก
 ฝรั่งเศส แต่เมื่อยังถ่ายด้วยแผ่นเงิน เป็นผู้เรียนรู้อาษาฝรั่งมิชชันนาร
 มาจันรัชกาลที่ ๕ แต่ผู้ทีแล้วเรียนแต่ทางวิชาช่างไม่สู้จะเอาใจใส่ใน
 ทางภาษาจึงไม่ใคร่รู้ภาษา ถึงสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
 ก็เพราะเอาใจใส่ในวิชาต่อเรือกำปั่นเสียมาก จึงไม่ใคร่สนทนทางภาษา
 อังกฤษ.

ผู้ทีแล้วเรียนรู้อาษาอังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓ นอก
 จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
 เจ้าอยู่หัว มีปรากฏอีกแต่ ๒ คน คือหม่อมราชวงศ์ชัชวาลย์ผู้ทีแต่่งหนังสือ
 เรืองนคน ๓ เกิดในรัชกาลที่ ๒ เมื่อขณะจุลศักราช ๑๑๙๓ พ. ศ. ๒๓๖๒
 เดิมเป็นแต่หม่อมราชวงศ์กระต่ายบุตรหม่อมเจ้าช่อม ในเจ้าฟ้า

กรมชอนอัครานรภัย เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัว เพียรเรียนตามเสด็จจนรู้ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ หม่อมเจ้าช่อมได้
 เป็นกรมหมื่นเทวานรภัย หม่อมราชวงศ์กระต่ายได้เป็นหม่อมราโชทัย
 แล้วจึงได้เป็นตำแหน่งล่ามไปเมืองอังกฤษกับพระยามนตรีสุริยวงศ์ ชุ่ม
 ชุนนาค เมื่อทูตไทยไปคราวแรกนั้น ครั้นกลับจากราชการทูต ทราบว่าได้
 พระราชทานพานทองเล็ก แล้วได้เป็นอธิบดีพิพากษาศาลต่างประเทศ
 คนแรก อยู่มาจนอายุได้ ๔๘ ปี ถึงอนิจกรรมในปลายรัชกาลที่ ๔ เมื่อ
 ปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐ อีกคน ๑ ชื่อนายคิศเป็นมหาดเล็กข้าหลวงเดิมใน
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ และเรียนรู้อังกฤษ
 ฝรั่งเศสเรียกกันว่า “กัปตันคิก” มีชื่ออยู่ในหนังสือ
 เซอชอนเนอริงแแตงเรอองเมอองไทย คนนี้ในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นทนายปรึกษา
 ชาญสมุท เป็นล่ามของจมนนเดเตออร์พทกษัตริทูตไปเมืองอังกฤษด้วย
 ต่อมาได้เป็นทหลวงสุริยเศษ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระเจ้าลูกเธอ
 ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ อยู่มาจนใน
 รัชกาลที่ ๕ ไทยที่เรียนรู้อังกฤษในเมืองไทยเมื่อในรัชกาลที่ ๓
 มีปรากฏแต่ ๔ คนด้วยกันดังกล่าวมานี้ ยังมีไทยที่ได้ออกไปเล่าเรียน
 ภาษาอังกฤษในรัชกาลที่ ๓ อีกคน ๑ ชื่อนายฉน เป็นคนที่สมเด็จพระเจ้า
 พระยา ๔ เลียงมา เห็นว่าฉลาดเฉลียวจึงฝากเรอองกัปตันอังกฤษออกไป
 ฝึกทวิชาเคอเรอองกำบน ได้ไปเรียนอยู่ในเมืองอังกฤษจนได้ประกาศนียบ
 ัตรเคอเรอองทะเลได้แล้วจึงกลับมา (เข้าใจว่าเมื่อในรัชกาลที่ ๔) ได้

เป็นที่ขุนจรเจนนทเล แลไ้เป็นล่ามของพระยามนตรีสุริยวงศ์เมื่อไปเป็น
ราชทูตด้วย ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ ไ้เป็นหลวงชลธารพินิจัย ตำแหน่ง
เจ้ากรมคลอง แลเลื่อนเป็นพระชลธารพินิจัย

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็น
พระราชอัครราชการเล่าเรียนภาษาฝรั่ง มาแต่แรกเสด็จเถลิงถวัลยราช
สมบัติ เรื่องนมภยิตสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรเวศ
วิยาลงกรณ์ดำรัสว่า “ในรัชกาลที่ ๑ ใครแข็งแรงในการศึกสงคราม
ก็เป็นคนโปรก ในรัชกาลที่ ๒ ใครแต่งบทกลอนดีก็เป็นคนโปรก ใน
รัชกาลที่ ๓ ใครครีธาสร้างวัดก็เป็นคนโปรก แลในรัชกาลที่ ๕ ถ้า
ใครเรียนรูภาษาฝรั่งก็เป็นคนโปรก” ทั้งนี้ แต่ในสมัยเมื่อราชทูตไทย
ออกไปประเทศอังกฤษเมื่อคราวบมะเส็ง ผู้ที่เริ่มเล่าเรียนภาษาฝรั่ง
ขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ยังอยู่ในเวลาเล่าเรียน หรือพึงเริ่มจะเข้ารับราชการ
ในตำแหน่งตำแหน่ง ยังไม่มีผู้ใดซึ่งเป็นข้าราชการชั้นสูงจะสามารถรับ
หน้าที่ทำการไ้อย่างหม่อมราโชทัย ด้วยเหตุทั้งปวงดังกล่าวมาน
จึงควรนับว่า จกหมายเหตุของหม่อมราโชทัยเป็นหนังสือแต่งตั้งที่แลหน้า
อ่านด้วยประการทั้งปวง.

๑๙

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๑

แต่ราชทูตออกจากกรุงเทพฯ จนถึงเมืองสิงคโปร์

๑ ข้าพระพุทธเจ้า หม่อมราโชทัย กระต่าย ได้รัยพระราชทาน
จดหมายรายเรื่องความ ตามระยะทางที่พวกราชทูตกราบถวายบังคมลา
ออกจากกรุงเทพมหานคร ไปจำเริญทางพระราชไมตรีพระเจ้ากรุง
ลอนดอน ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย.

ใจความว่า ณวันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓ ค่ำ จุลศักราช ๑๕๓๕
ขมะเสงนพศก (พ.ศ. ๒๔๐๐) เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ พระยามนตรี
ศรีวรงค์ ราชทูต เจ้าหมื่นสรวรเพธภักดี อุปทูต จมื่นมณเฑียร
พิทักษ์ ทวีต หม่อมราโชทัย ล่าม จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณ
สรวรพิกข ผู้กำกับเครื่องมงคลราชบรรณาการ พร้อมกันในพระบรม
มหาราชวัง เชิญพระราชสาส์นขึ้นใส่พระยานมาศแห่ไปตั้งท่าพระ แล้ว
เชิญลงเรือพระที่นั่งชลพิमानไชย ล่องลงไปเมืองสมุทรปราการ. ข

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๔ ค่ำ ย่างรุ่งแล้ว พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหลวงวงศาธิราชสนิท กับเจ้าพระยาศรีศรีวรงค์ สมนันตพงศ์พิสุทธ
มหาบรมรักโนคม ว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้เชิญพระราชสาส์นแลรับ
เครื่องราชบรรณาการ ลงเรือพระที่นั่งกลไฟสยามอรุสมผลเสร็จ เวลา
เช้าโมงหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยา

๑ บัญชีผู้ไปราชการทศวรรษนี้ ทั้งบัญชีสิ่งของเครื่องราชบรรณาการ แลของ
ซึ่งส่งไปพระราชทาน มีรายละเอียดแจ้งอยู่ในใบเพิ่มข้างท้ายหนังสือนี้

ศรีสุริยวงศ์ แลพวกขุนนางทั้งผู้มีชื่อซึ่งจะไปถวายราชทูตนั้น รวม ๒๗ คน
 ลงในเรือแล้วให้ ไล่ไฟใช้จักรออกไปถึงเรือรบของ กฤษ เช่นเรือกลไฟชื่อ
 เอนกวนเตอ จักรท้าย ยาวสองร้อยสี่สิบฟุต กว้างสามสิบสามฟุต
 กินน้ำหกสิบแปดฟุต ถ้าจะคิดอย่างไทย ฟัดหนึ่งสิบสองกบสาม
 กระจับเขียดใหญ่ ยาวสองร้อยสี่สิบฟุต คือ เส้นสิบสองวาสามคอกคืบ
 กบขึงแวง กว้างสามสิบสามฟุต คือ หัวหกนิ้วกบสามกระจับเขียด กินน้ำ
 หกสิบแปดฟุต คือ สิบเอ็ดคอกกบขึงแวง กำลังสามร้อยหกสิบแรงม้า
 คนในเรือก็ยี่สิบ ๑ ออฟฟิศชื่อ ๒๐ ลูกเรือทหารคนใช้รวม ๑๘๖ คน
 เป็นเรือกวีน^๒ ไปรบให้มารับพวกราชทูต เวลาเช้า ๓ โมงครึ่งก็ยี่สิบ
 กบขุนนางนายทหาร จักรทหารถอยบนบนเรียงเคียงกันค้ำยพระราชสาส์น
 สองแถว ๆ ละหกคน มีคนตักกลองคนหนึ่ง พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงขึ้นไปบนเรือ
 เอนกวนเตอก่อน แล้วให้หม่อมราโชทัยเชิญพระบรมราชสาส์น จมื่น
 มณเฑียรพิทักษ์ เชิญพระบรมราชสาส์นขึ้นไปต่อภายหลัง ก็ยี่สิบ
 ขุนนางแลทหารค้ำยรับพระราชสาส์น แล้วให้ทหารยิงปืนใหญ่สลุต
 ราชทูตสิบเก้านัด แล้วให้เชิญพระบรมราชสาส์นขึ้นไปบนโต๊ะในห้องข้างท้าย
 เป็นที่พวกราชทูตอยู่ ครั้นจนเครื่องราชบรรณาการขนบนเรือ เอน
 กวนเตอเสร็จแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวงศา
 ธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ลงเรือพระที่นั่งสยามอรุณพลกลับ

๒ คือสมเด็จพระราชินีวิคตอเรีย

เข้ามากรุงเทพ ฯ เวลาบ่ายโมงเศษ กักตันไอแกแลแซน ให้ใส่ไฟ
ใช้จักรออกจากที่ทอคัสมอนอกสันตอน ฯ

๑ พอสว่างขึ้นเป็นวันอาทิตย์เดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงหน้าเขา
สามร้อยยอด เวลาพลบถึงเกาะอ่างทอง เกล็ดมด กักตันให้เอาจักร
ขึ้นเล่นโยโย ฯ

๑ วันจันทร์เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาบ่ายถึงเกาะพังนั ครั้น
เวลาสายชกิลมเรือไม้เคียว ทางที่กลอยหลัง บางที่เคียวไปสักหน่อย
จนถึงบ่ายสองโมงจึงมีลมแล่นออกไปได้ถึงแหลมกลุ่มพอกพอพลบ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๘ ขึ้น ๗ ค่ำ สว่างที่อ่าวบางตรงเกาะกระ
ขณะนั้นชกิลม จนถึงบ่ายสองโมงเศษจึงได้ลมแล่นต่อไป พันเกาะกระ
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คือพนรอยยี่สิบห้าเส้น พอค่ำ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ มาสว่างตรงแหลมหน้าเมืองตาน
เวลาพลบถึงหน้าเมืองถันตัน ลมทวนหน้า กักตันให้ใส่ไฟใช้
จักรต่อไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๙ ค่ำ มาสว่างที่หน้าเมืองตรังگان
พันอ่าวตรังگانออกไปมีเกาะช่อเกาะผาย เรือทวนนำทวนลม จนเวลา
คางถึงเกาะคังโกกรัน พวกจีนเรียกเกาะเต่า เป็นแขวงเมืองตรังگان
กักตันให้เอาจักรจน ใช้โยโย ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๐ ค่ำ สว่างพันเกาะคังโกกรันออกไป
ประมาณยี่สิบห้าไมล์ คือพนรอยยี่สิบห้าเส้น เรือทวนนำทวนลมก้าว
ไม่ออก กักตันให้ทหารหัดขึ้นใหญ่ทำท่ารบต่าง ๆ ให้ราชทูตดู เวลา

๓ เกาะกระอยู่หน้าเมืองนครศรีธรรมราช

ย้ายโมงหนึ่งให้เอาจักรลงที่ แล้วใส่ไฟใช้จักรต่อไป เวลาทุ่มเศษถึง หน้าเมืองปะหัง ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ ขึ้น ๓๓ ค่ำ เวลาบ่ายถึงเกาะหม้อโตเมือง ปะหังหน้อยหนึ่ง เวลาบ่ายถึงเกาะนาก พวกจีนเรียกแต่ยิว ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาสว่างถึงศิลาขาว ที่ศิลา ขาวนั้น เป็นศิลางอกขึ้นพูนน่าอย่าง อยู่ใต้น้ำบ้าง เป็นที่น่ากลัวเรือเข้า เรือออกจะโดนก็จะเป่นอันตราย จึงก่อกอคอยส่งจตุรค้อมไว้บนนั้น เรือ เข้าออกจะไต่เห็นเป็นท่งสกัด มีคนผลัดเปลี่ยนกันรักษาอยู่ที่นั่นเป็นนิจ เวลาเช้า ๕ โมง ถึงเมืองสิงคโปร์รวม ๘ วัน ฯ

ก็ยกทัพให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสากระโถงหน้าแล้วให้ทอด สมอง ก็ยกทัพลงเรือใบทชนไปหาฮอนเนอ เรบดย์ลันแคล เจ้าเมือง ฯ ให้มีศเทศแมกเนียบลงมาทักถามข่าวราชทูตทในเรือรบ มีศเทศแมก เนียบ บอกว่าเจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มาแจ้งความแก่ท่านราชทูตว่าไต่ย็น ข่าวราชทูตจะออกมาแล้ว เจ้าเมืองสิงคโปร์ตั้งใจคอยอยู่ทุกวัน มิไต่ขาด แต่วันนราชทูตมาถึงเป็นวันอาทิตย์ เจ้าเมืองเสียดใจนัก ด้วยจะจัดแจงเชยเชิญแลยงสลักรับยังไม่ไต่ ขอเชิญพักอยู่ในเรือรบ สักคนหนึ่งก่อน ต่อรุ่งขบวนจันทรงจะจัดทหารตั้งกระบวนรับราชทูต ให้เป็นเกียรติยศแก่พระเจ้าอยู่หัวกรุงสยาม ราชทูตตอบว่าชอบแล้ว เมื่อเรือกลไฟเข้าไปถึงกรุงเทพ ฯ พระเจ้าอยู่หัวแลท่านเสนาบดีผู้ใหญ่ ก็ไต่จัดแจงให้เรารออกมา เราก้มีความปราถนาจะออกมาให้ถึงโดยเร็ว จะใคร่พบรู้จักกับเจ้าเมืองแลขุนนางด้วย แต่วันนเป็นวันอาทิตย์จะขอข

ค่ำเวลาพรั่ง^{๕๔}น^{๕๕} จึงจะ^{๕๖}จัด^{๕๗}แจง^{๕๘}รีย^{๕๙}ท^{๖๐}ต^{๖๑}าน^{๖๒}ท^{๖๓}ค^{๖๔}น^{๖๕}น^{๖๖} ตามแต่เจ้าเมืองสิงคโปร์
 จะ^{๖๗}จัด^{๖๘}แจง^{๖๙}ให้^{๗๐}ส^{๗๑}ม^{๗๒}ค^{๗๓}ว^{๗๔}ร^{๗๕}แก่^{๗๖}พ^{๗๗}ระ^{๗๘}เก^{๗๙}ย^{๘๐}ร^{๘๑}ค^{๘๒}ย^{๘๓}ค^{๘๔}เ^{๘๕}ก^{๘๖}
 แ^{๘๗}ก^{๘๘}เ^{๘๙}น^{๙๐}ย^{๙๑} ก็^{๙๒}ลา^{๙๓}ก^{๙๔}ล^{๙๕}ย^{๙๖}ไป^{๙๗} ๗

๐ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงครึ่ง เจ้าเมือง
 สิงคโปร์ให้^๑จัด^๒เรือ^๓โ^๔ย^๕ค^๖ลา^๗ห^๘น^๙ง^{๑๐} หน^{๑๑}า^{๑๒}เร^{๑๓}อ^{๑๔}ข^{๑๕}ก^{๑๖}ง^{๑๗}พ^{๑๘}ระ^{๑๙}จ^{๒๐}อ^{๒๑}ม^{๒๒}เก^{๒๓}ลา^{๒๔} ท^{๒๕}าย^{๒๖}เร^{๒๗}
 อ^{๒๘}ง^{๒๙}อ^{๓๐}ก^{๓๑}ก^{๓๒}ฤ^{๓๓}ษ^{๓๔} มี^{๓๕}ช^{๓๖}ุ^{๓๗}น^{๓๘}าง^{๓๙}ฝ^{๔๐}าย^{๔๑}ท^{๔๒}ห^{๔๓}าร^{๔๔}ช^{๔๕}ค^{๔๖}ระ^{๔๗}บ^{๔๘}อ^{๔๙}ย^{๕๐}ย^{๕๑}หน^{๕๒}า^{๕๓}เร^{๕๔}อ^{๕๕}ค^{๕๖}น^{๕๗}ห^{๕๘}น^{๕๙}ง^{๖๐}อ^{๖๑}ย^{๖๒}ท^{๖๓}าย^{๖๔}เร^{๖๕}
 ค^{๖๖}น^{๖๗}ห^{๖๘}น^{๖๙}ง^{๗๐} ค^{๗๑}น^{๗๒}ค^{๗๓}ิ^{๗๔}ก^{๗๕}ระ^{๗๖}เซ^{๗๗}ียง^{๗๘}ส^{๗๙}ี^{๘๐}ย^{๘๑}เ^{๘๒}ล^{๘๓}เ^{๘๔}ม^{๘๕} ค^{๘๖}น^{๘๗}ถ^{๘๘}อ^{๘๙}ข^{๙๐}อ^{๙๑}ถ^{๙๒}อ^{๙๓}ง^{๙๔}่า^{๙๕}ม^{๙๖}ค^{๙๗}อ^{๙๘}ย^{๙๙}ร^{๑๐๐}บ^{๑๐๑}เร^{๑๐๒}อ^{๑๐๓}ค^{๑๐๔}
 ค^{๑๐๖}น^{๑๐๗}ถ^{๑๐๘}อ^{๑๐๙}ห^{๑๑๐}าง^{๑๑๑}เ^{๑๑๒}ล^{๑๑๓}อ^{๑๑๔}ค^{๑๑๕}น^{๑๑๖}ห^{๑๑๗}น^{๑๑๘}ง^{๑๑๙} ร^{๑๒๐}วม^{๑๒๑}อ^{๑๒๒}ก^{๑๒๓}ฤ^{๑๒๔}ษ^{๑๒๕}ส^{๑๒๖}ี^{๑๒๗}ย^{๑๒๘}ห^{๑๒๙}่า^{๑๓๐}ค^{๑๓๑}น^{๑๓๒} อ^{๑๓๔}อ^{๑๓๕}ก^{๑๓๖}ม^{๑๓๗}ว^{๑๓๘}ร^{๑๓๙}บ^{๑๔๐}ร^{๑๔๑}า^{๑๔๒}ช^{๑๔๓}ท^{๑๔๔}ต^{๑๔๕}ท^{๑๔๖}เร^{๑๔๗}
 อ^{๑๔๙}ย^{๑๕๐} พ^{๑๕๑}ว^{๑๕๒}ก^{๑๕๓}ร^{๑๕๔}า^{๑๕๕}ช^{๑๕๖}ท^{๑๕๗}ต^{๑๕๘}ท^{๑๕๙}ห^{๑๖๐}ก^{๑๖๑}ค^{๑๖๒}น^{๑๖๓}แ^{๑๖๔}ค^{๑๖๕}ง^{๑๖๖}ค^{๑๖๗}ว^{๑๖๘}ไ^{๑๖๙}้^{๑๗๐}ห^{๑๗๑}ม^{๑๗๒}ว^{๑๗๓}ก^{๑๗๔}ย^{๑๗๕}อ^{๑๗๖}ค^{๑๗๗}ท^{๑๗๘}อ^{๑๗๙}ง^{๑๘๐} ไ^{๑๘๑}้^{๑๘๒}เ^{๑๘๓}ล^{๑๘๔}อ^{๑๘๕}เซ^{๑๘๖}ม^{๑๘๗}ข^{๑๘๘}า^{๑๘๙}
 น^{๑๙๑}ง^{๑๙๒}ฝ^{๑๙๓}าย^{๑๙๔}ก^{๑๙๕}ท^{๑๙๖}อ^{๑๙๗}ง^{๑๙๘} ไ^{๑๙๙}้^{๒๐๐}ส^{๒๐๑}น^{๒๐๒}ย^{๒๐๓}เพ^{๒๐๔}ล^{๒๐๕}า^{๒๐๖}ค^{๒๐๗}า^{๒๐๘}ค^{๒๐๙}เ^{๒๑๐}ย^{๒๑๑}ม^{๒๑๒}ข^{๒๑๓}ี^{๒๑๔}ว^{๒๑๕}ร^{๒๑๖}า^{๒๑๗}ค^{๒๑๘}ค^{๒๑๙}ค^{๒๒๐} ไ^{๒๒๑}้^{๒๒๒}ด^{๒๒๓}ง^{๒๒๔}เท^{๒๒๕}า^{๒๒๖}ว^{๒๒๗}อ^{๒๒๘}ง^{๒๒๙}เท^{๒๓๐}
 เ^{๒๓๑}ม^{๒๓๒}อ^{๒๓๓}ร^{๒๓๔}า^{๒๓๕}ช^{๒๓๖}ท^{๒๓๗}ค^{๒๓๘}จะ^{๒๓๙}ล^{๒๔๐}ง^{๒๔๑}เร^{๒๔๒}อ^{๒๔๓}ข^{๒๔๔}น^{๒๔๕}ไป^{๒๔๖}ใน^{๒๔๗}เ^{๒๔๘}ม^{๒๔๙}อ^{๒๕๐}น^{๒๕๑}น^{๒๕๒} ไ^{๒๕๓}้^{๒๕๔}ร^{๒๕๕}เ^{๒๕๖}อ^{๒๕๗}เ^{๒๕๘}น^{๒๕๙}ก^{๒๖๐}ว^{๒๖๑}น^{๒๖๒}เ^{๒๖๓}อ^{๒๖๔} มี^{๒๖๕}ท^{๒๖๖}ห^{๒๖๗}า^{๒๖๘}
 ส^{๒๖๙}ี^{๒๗๐}ย^{๒๗๑}ส^{๒๗๒}อ^{๒๗๓}ง^{๒๗๔}ค^{๒๗๕}น^{๒๗๖} ถ^{๒๗๗}อ^{๒๗๘}ย^{๒๗๙}น^{๒๘๐}ป^{๒๘๑}ล^{๒๘๒}าย^{๒๘๓}ห^{๒๘๔}อ^{๒๘๕}ก^{๒๘๖}ย^{๒๘๗}น^{๒๘๘}ค^{๒๘๙}ำ^{๒๙๐}น^{๒๙๑}ย^{๒๙๒}ั^{๒๙๓}ง^{๒๙๔} คร^{๒๙๕}ึ^{๒๙๖}น^{๒๙๗}พ^{๒๙๘}ว^{๒๙๙}ก^{๓๐๐}ร^{๓๐๑}า^{๓๐๒}ช^{๓๐๓}ท^{๓๐๔}ต^{๓๐๕}ท^{๓๐๖}ห^{๓๐๗}ก^{๓๐๘}
 ล^{๓๑๐}ง^{๓๑๑}เร^{๓๑๒}อ^{๓๑๓}โ^{๓๑๔}ย^{๓๑๕}ค^{๓๑๖}อ^{๓๑๗}อ^{๓๑๘}ก^{๓๑๙}ไป^{๓๒๐}ห^{๓๒๑}ำ^{๓๒๒}ย^{๓๒๓}น^{๓๒๔}ป^{๓๒๕}ระ^{๓๒๖}มา^{๓๒๗}ณ^{๓๒๘}ส^{๓๒๙}ำ^{๓๓๐}ม^{๓๓๑}เ^{๓๓๒}ล^{๓๓๓}เ^{๓๓๔}ย^{๓๓๕} ไ^{๓๓๖}้^{๓๓๗}น^{๓๓๘}เ^{๓๓๙}อ^{๓๔๐}ร^{๓๔๑}บ^{๓๔๒}ย^{๓๔๓}ง^{๓๔๔}ย^{๓๔๕}
 ใ^{๓๔๖}ห^{๓๔๗}เ^{๓๔๘}น^{๓๔๙}ก^{๓๕๐}ห^{๓๕๑}น^{๓๕๒}ง^{๓๕๓} ใ^{๓๕๔}้^{๓๕๕}ห^{๓๕๖}น^{๓๕๗}น^{๓๕๘}าง^{๓๕๙}ท^{๓๖๐}ย^{๓๖๑}น^{๓๖๒}เ^{๓๖๓}ม^{๓๖๔}อ^{๓๖๕}ร^{๓๖๖}ู้^{๓๖๗}เ^{๓๖๘}ย^{๓๖๙}เ^{๓๗๐}น^{๓๗๑}ส^{๓๗๒}ัญ^{๓๗๓}ญา^{๓๗๔}ว^{๓๗๕}่า^{๓๗๖}ร^{๓๗๗}า^{๓๗๘}ช^{๓๗๙}ท^{๓๘๐}ล^{๓๘๑}ง^{๓๘๒}เร^{๓๘๓}อ^{๓๘๔}มา^{๓๘๕}แล้ว^{๓๘๖}
 เ^{๓๘๗}ม^{๓๘๘}อ^{๓๘๙}ร^{๓๙๐}า^{๓๙๑}ช^{๓๙๒}ท^{๓๙๓}ค^{๓๙๔}ด^{๓๙๕}ง^{๓๙๖}ท^{๓๙๗}ำ^{๓๙๘}ห^{๓๙๙}ำ^{๔๐๐}เ^{๔๐๑}ม^{๔๐๒}อ^{๔๐๓} มี^{๔๐๔}ค^{๔๐๕}เ^{๔๐๖}อ^{๔๐๗} แ^{๔๐๘}ม^{๔๐๙}ก^{๔๑๐}แ^{๔๑๑}ก^{๔๑๒}น^{๔๑๓}ช^{๔๑๔} ไ^{๔๑๕}้^{๔๑๖}ส^{๔๑๗}อ^{๔๑๘}ง^{๔๑๙}เ^{๔๒๐}ม^{๔๒๑}อ^{๔๒๒}
 ก^{๔๒๓}ย^{๔๒๔}มี^{๔๒๕}ค^{๔๒๖}เ^{๔๒๗}อ^{๔๒๘} แ^{๔๒๙}ม^{๔๓๐}ก^{๔๓๑}เ^{๔๓๒}น^{๔๓๓}ย^{๔๓๔}แ^{๔๓๕}ล^{๔๓๖}จ^{๔๓๗}น^{๔๓๘}ก^{๔๓๙}ม^{๔๔๐}จ^{๔๔๑}เ^{๔๔๒}น^{๔๔๓} ใ^{๔๔๔}้^{๔๔๕}เ^{๔๔๖}น^{๔๔๗}พ^{๔๔๘}ระ^{๔๔๙}พิ^{๔๕๐}เท^{๔๕๑}ศ^{๔๕๒}พ^{๔๕๓}า^{๔๕๔}น^{๔๕๕}ิ^{๔๕๖}ช^{๔๕๗}ส^{๔๕๘}ย^{๔๕๙}า^{๔๖๐}ม^{๔๖๑}พิ^{๔๖๒}ช^{๔๖๓}ค^{๔๖๔}ภ^{๔๖๕}ัก^{๔๖๖}ค^{๔๖๗}
 ท^{๔๖๘}ำ^{๔๖๙}ร^{๔๗๐}า^{๔๗๑}ช^{๔๗๒}ก^{๔๗๓}า^{๔๗๔}ร^{๔๗๕}อ^{๔๗๖}ล^{๔๗๗}อ^{๔๗๘}ง^{๔๗๙}พ^{๔๘๐}ระ^{๔๘๑}เ^{๔๘๒}ช^{๔๘๓}พ^{๔๘๔}ระ^{๔๘๕}ค^{๔๘๖}ณ^{๔๘๗} ใ^{๔๘๘}้^{๔๘๙}เ^{๔๙๐}น^{๔๙๑}ผู้^{๔๙๒}ช^{๔๙๓}ว^{๔๙๔}ย^{๔๙๕}ค^{๔๙๖}แล้ว^{๔๙๗}ว^{๔๙๘}่า^{๔๙๙}ก^{๕๐๐}ล^{๕๐๑}่า^{๕๐๒}ว^{๕๐๓}ใ^{๕๐๔}้^{๕๐๕}ท^{๕๐๖}ก^{๕๐๗}ง^{๕๐๘}ส^{๕๐๙}ล^{๕๑๐}

๔ สมัยนั้นยังไม่ใช้รองเท้าดูงเท้ากันในกรุง ฯ จึงกล่าวนับเข้าในเครื่องแต่งตัวทุก
 ๕ ต่อมาได้เป็นที่พระยาอภัยภูถศกพิศกรักษา ผู้ว่าราชการเมืองกระบี่ ครั้นในรัชกาล
 ที่ ๕ เลื่อนเป็นพระยาอนุกุลสยามกิจ กงสุลเขนรตสยามที่เมืองสิงคโปร์.

ไทยอยู่ที่เมืองสิงคโปร์ ลงมายนคอยรัชราชทศอย เมืองพวก
 ชุนนางไทยจะขึ้นจากเรือนนี้ มีศเคอ แมกเนย ลงมายนถงทรมเวอ
 แล้วยนมือให้ราชทศแลชุนนางไทยจับประคองขึ้นไป ครั้นขึ้นไปบนคตลิ่ง
 พรอมกันแล้ว มีศเคอ แมกแกนชบอกว่า เจ้าเมืองกลิงมาคอยรัชอย
 ทัวย แต่ขกนทาสุสขายไม ขอลาขึ้นไปก่อน ให้ข้าพเจ้ากับมีศเคอ
 แมกเนยคอยรัชราชทศแทน ครั้นพคกันเท่านั้นแล้ว นายทหารก
 เปาแตรสัญญา ให้ทหารบนใหญ่หน้าขอมสักระบอกยิงสลุต ๑๘ นก ท
 บนใหญ่หน้าทหารรักษาอยักระบอกละ ๕ คน สักระบอกรวมทหารยสขคน
 ทางทราชทศชุนนมหทหารบนปลายหอกบนคานขอยสองแถว ๆ ละหกสข
 หาคน สองแถวรอยสามสขคน มีคนเปาแตรคคกลองคฉวยชกยสขคนมา
 ตามสั่งราชทศทัวย รถที่มารยัพวกราชทศหารรถ แตรรถราชทศอยทศ
 รถหนึ่ง เปนรถมีประทุนเทียมคทัวยมาเทศคหนึ่ง ครั้นมาถงคกทพก
 ชอเลศเปอแรนคโฮเตล เปนคกสำหรับเคอษุนายห้างชุนนางคนไป
 มาเข้าอาศรัย เจ้าเมืองสิงคโปร์จัดทหารแต่งคवलอบนปลายหอกผลค
 เปลยนกันเคอชาม คอวคทวารรักษาพวกราชทศทงกลางวันกลางคน
 สามสขคน มีรถประจำอยัสำหรับให้ ใช้สามรถ ในคกนนั้นคเคยงทนอน
 ครบคกนาย แล้วเวลาเช้า ๓ โมงเลยงเช้า เทยงเลยงนำชา มีชนม
 นมโค นำตาลทราย ผลไมค่าง ๆ ข่าย ๓ โมงเลยงเช้าเย็น เวลา
 ๒ ทุ่มเลยงนำชา มีชองเหมอนเลยงกลางวันอกคองหนึ่ง มีเคออง
 สำหรับใช้ค่าง ๆ เปนอันมาก เจ้าเมืองสิงคโปร์ให้มีศเคอ แมกเนย
 มาเขยชมเขยณถามข่าวอยเนอง ๆ แลชุนนางอนกไปมามีไทชาค ฯ

๑ ฅวันอังคาร ฅเดือน ๙ ฅชน ๑๔ ฅค่าเวลาเช้า ๓ โฅงเศษ ฅเชอแมก
 กอศแลนคื เปฅนขนนางสำหรัยคืคัสึนความในฅเมืองลึงคไยร์มาเยียม
 ราชทุตถงคกทออยู่ ฅเมอฅมานนเฅงคัวใส่เลอสิกหลาคแฅงกรอมลงใไป
 ฅถึงเทอ ฅมีคนถอกระบองหุ้มเงินนำหวนาคืหนึ่ง ฅเวลา ๕ โฅงเช้ามีคเตอ
 ฅแมกเนย ฅเขาจรทกรวดมาเชอญพวกราชทุตไไปยฅนเจ้าเมือง พวกราชทุต
 ฅทงหคคน ฅแฅงคัวเหมอฅนเมอแรกฅนมากรากก้าบฅนเสอจแลว ฅมีคเตอ
 ฅแมกเนย ฅก็เชอญใให้ ฅจรทพาไไปยฅนเจ้าเมืองบฅนยอคณเขา ฅเมอถง
 ฅนฅมีททารบฅนย่ลวยหอกยฅนอยู่หน้าบฅนเฅสองแฅว ๗ ฅละหคคน ฅคนหนึ่ง
 ฅผลคเปเลยฅนฅนเฅรถอกลองล่องคอบคเหตุการฅณ ฅซึ่งจะมีมาในทองทเล
 ฅจะไค้รู้ใคยเรว ฅครนรตประทยหน้าบฅนใคแลว พวกราชทุตกัพากนฅน
 ใไปหลเจ้าเมือง ฅต่างคัททายปวใส่กันตามอรรณฅเนย ฅแลวลา
 ฅเจ้าเมืองไไปยฅนพระพิเทคัพานิช ฅอยู่ทนนประมาณครงชัวโฅงจิงกลบมา
 ฅคกทิสานัก ๗

๑ ฅวันพุธ ฅเดือน ๙ ฅชน ๑๕ ฅค่า เวลาเช้า ๕ โฅงเศษ ฅเจ้าเมือง
 มาเยียมราชทุตถงคทออยู่พคกรกนแลวก็ลวกลบใไป ฅประมาณลึบนาทคั
 ฅรองเจ้าเมืองชอ ฅมีคเตอ ฅแมกแกนชื มาหราชทุต ฅถามชัวลชชทกชื
 ฅกันตามอรรณฅเนย ๗

๑ ฅรุ่งฅนฅวันพคหสิบคื ฅเดือน ๙ ฅแรมค้ ๑ ฅเวลาเช้า ๕ โฅง
 ฅมีคเตอ ฅแมกเนย ฅมาเชอญพวกราชทุตไไปเทยวคณฐานยฅนเมือง แลใไป
 ฅหา ฅเชอแมกกอศแลนคืล้ชัวระความ ฅแลวกลบมาคกทพิก ฅย่ายโฅง

หนึ่งพวกกงสุลหลายชาติมาเยี่ยมราชทูต เวลาบ่าย ๕ โมงพวกราชทูต
ไปหา มีคเตอแมกแกนซ์ เวลาทุ่มหนึ่งพระพิเทศพานิชเชิญพวก
ราชทูตหกคนไปกินโต๊ะ เลียงอย่างอังกฤษ มีอังกฤษ ๑๓ คน
ไทย ๖ คน จีน ๒ คน แขกคน ๑ รวมกัน ๒๐ คน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๔ โมงเย็น จีนจงชวค
นายห้างพระยาพิศาลศุภผล^๖ เชิญราชทูตไปกินโต๊ะเลียงอย่างจีน มีไทย
๖ คน จีน ๒ คน รวม ๘ คน เวลา ๒ ทุ่มยกขันกิมเส็ง^๗ จีนเชิญพวก
ราชทูตไปกินโต๊ะที่บ้านขณยอกตภูเขา เมื่อไปนั้นจีนมณฑลพายัพพิทักษ์
จีนราชามาตย์ไปรดเตี้ยวกัน รดนั้นแล้ว คนขับรถพาหลงทางไป
ไม่ถูกกคนกลบตล่านัก ทักขันกิมเส็งเลียงโต๊ะมีพายัพอย่าง
อังกฤษวงหนึ่ง ๒๘ คน มีพวกอังกฤษรำเท่า ผู้ชายผู้หญิงเต้นเป็นคู่กัน
ประมาณ ๓๐ คู่ พวกอังกฤษที่ไปกินโต๊ะประมาณร้อยห้าสิบเศษล้วนแต่
ผู้ดีทั้งสิ้น พวกราชทูตไทย ๕ คน จีนประมาณยี่สิบเศษ แขกเทศ ๗ คน
แขกมลายู ๑๕ คน พวกราชทูตอังกฤษรำเท่าอยู่จนห้าทุ่มเศษจึงกินโต๊ะ
ครั้นเสร็จพักอยู่สักยี่สิบนาทีกกกลบมาตักกอยู่

๖ พระยาพิศาลศุภผล (จีน)

๗ ที่เรียกขันกิม เป็นยศหัวหน้าจีน

๘ เป็นกรมี่บอล เลียงโต๊ะ คือ ขี่เป่

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองสิงคโปร์
ไปถึงเมืองโกโร แคว้นแคว้นอายุชูปโต^๘

๑ วันเสาร์ เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ มีคนอังกฤษผู้เข้ามาเยี่ยม
ราชทูตหลายคน จนถึงเวลาบ่าย ๕ โมงเศษพวกราชทูตก็ขึ้นรถพร้อม
กันออกจากที่สำนักไปลงเรือที่ท่า มีทหารถือปืนยืนค้ำปืนสองแถว ๆ
ละหกลีบกคน มีทหารเข้าแถวเป็นสัญญาณบอกให้ทหารยืนใหญ่สามกระบอก
ยิงสลุตสี่ยก้านัก มีเศอแมกแกนซ์ ๑ มีเศอแมกเนียบ ๑ เซอแมก
กอสแลนต์ ๑ พระพิเทศพานิช ๑ ขุนนางอังกฤษฝ่ายกรมท่า ๑ ลงมา
ส่งที่เรือ ในเรือนนั้นมีขุนนางฝ่ายทหารกำกับเรือคน ๑ คนถือช่อธงงาม
คอยรับเรือสองคน คนถือธงเขียงสี่กคน พวกราชทูตก็ลงเรือมาถึงเรือ
กลไฟแล้ว ก็ขึ้นจึงบอกว่าคนไปค้างอยู่บนเมืองสิงคโปร์เกินคน ยัง
ให้ไปตามหาอยู่ ในเวลานั้นจะไปไม่ได้ แล้วเคอนกมตนัก ค่อยค่อย
สว่างจึงค่อยไป ถึงเวลาสี่ทุ่มก็ให้ถอนสมอใช้จักรไปสว่างที่ใน
อ่าวเรือว.^๙ ฯ

๑ ฅวันอังคาร เดือน ๘ แรม ๒ ค่ำ เวลาห้าโมงเช้าถึงเกาะ
แคสปา บ่ายโมงเศษถึงเกาะเนนทานอยู่ข้างซ้ายมือ พันออกไป

^๘ คือ อธิปัตย์ เรืออายุชูปโต ตามในหนังสือไบเบลที่พวกมิชชันนารีแปล
^๙ ไปหนทางเรือแล่นไบแต่ก่อน ต้องไปทางเกาะขวา.

ข้างขวามือหน่อยหนึ่งมีอกสองเกาะ เรียกเกาะเห็นเกาะใต้ อกสอง
เกาะออกไปมีอกเกาะหนึ่งชื่อเตยละ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๙ แรม ๗ ค่ำ เข้าโมงเศษถึงเกาะช่อวาตเซอ
ย้ายสองโมงถึงช่องพระกระตรา^{๑๑} ย้ายสี่โมงถึงแหลมแอนเยอ กัปตัน
ให้ทอศมอลลงตรงหน้าขอม ขอมนั้นเป็นท่านเมืองพระกระตรา มีบ้านเรือน
อยู่ไม่มากนัก ทั้งตึกทั้งโรงประมาณสองร้อยหลัง ที่เก็บขอมลงไป
มีหอคอยสูงทศโคมบนยอด สำหรับให้เรือเข้าออกเห็นเป็นสำคัญ ที่
หน้าขอมกำย่นอเมริกันเที่ยวหาปลาพาเข้าไว้ทอดพักอยู่สองลำ เมื่อ
เรือกลไฟเอนกวนเตอทอศมอลลงแล้ว มีเรือลูกค้าแล่นไต่อย่าง เรือ
กระเซียงบ้าง เคาผลไม้เผือกมันแลสควมชีวิต คือวานรแลนกเป็ดไก่
สัตว์นอกหลายอย่างออกมาขายเป็นหลายลำ แล้วมีเรือโยตคาตมา
ตกระเซียงออกมาลำหนึ่ง ถึงจอดเขาข้างเรือกลไฟ แล้วควนายขึ้นมา
บอกแก่ขุนนางที่ในเรือ ว่าเราเป็นเจ้าท่าจะมาหากัปตัน ขุนนางในเรือ
จึงเข้าไปบอกกัปตันว่า นายเจ้าท่ามาหาท่าน กัปตันก็สั่งให้เขามา
ครั้นนายเจ้าท่ามาถึงแล้วคำนับพุดจาไต่ถามตามการ สักครู่หนึ่งก็ลาไป
กัปตันจึงให้ชกชิงวิลันดาขนบปลายเส้าหน้า แล้วยิงปืนใหญ่สลุต ๒๑ นัด
ฉายข้างบนขอมก็ยิงตอบ ๒๑ นัด แล้วกัปตันจึงเชิญพวกชาวทูตลง
เรือโยตคากกระเซียงไปถึงท่า แล้วพาเตรชนไปใกล้เวตุนนายเจ้าท่า
ฉายนายเจ้าท่ารีบออกมาขยับเสื่อให้เขาไปในตึก แล้วกัปตันก็ขมนาย

๑๑ ชื่อเมืองพระกระตรา เป็นชื่อเก่าของภูมิลำเนาที่ตั้งเมืองเบตาเวีย ที่เกาะชวา.

เจ้าทำจึงนำราชทูตไปเที่ยวเคาะค้ำบ้านตาม ทางประมาณซึ่งโมงหนึ่ง
แล้วนำไปที่โรงอาบน้ำ น้ำนั้นไหลลงมาจากภูเขาเย็นใสสะอาดนัก ครั้น
พวกราชทูตอาบน้ำแล้ว แวะไปนั่งอยู่ที่ตักเจ้าทำครุหนึ่ง พอค่ำก็ลา
กลับมาเรือ เรือยังทอดค้างอยู่หน้าค้ำคนหนึ่ง ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้า
จึงถอนสมอใช้จักรออกจากที่นั้น ไปจนเย็นยังหาพินเกาะยะกะตราไม่
เกาะนั้นอยู่ซ้ายมือเมื่อออกไป ข้างขวามือแลเห็นภูเขาที่เกาะสุมาตรา
เวลาค่ำลงลมก็ กัปตันให้เอาจักรขึ้น ใช้ใบไป ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๘ ค่ำ ไม่แลเห็นฝั่งเห็นเกาะเห็น
ภูเขาเลย วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเที่ยง ค้ำคนหวัดแตก
บอกว่า เรือเราเคยวนตรงเกาะลังกาแล้ว แต่ไกลนักแลไม่เห็น วัน
พฤหัสบดี เดือน ๑๐ ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาค่ำขจัดลมเรือไม่เคาะ ราชทูตให้ถาม
กัปตันว่า เราขจัดลมคงน่าจะใช้ไฟไม้ไค้ๆ กัปตันตอบว่าถ่านมันน้อย
ถ้าใช้ไฟถ่านจะหมดเสีย เกลือกเป็นเหตุการณไปข้างหน้าเราก็จะได้
ความซัดสน ประการหนึ่งถ่านหมดเร็วกจะโคลงนิก ฯ

๑ ณวันเสาร์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาค่ำจึงไค้ลมดี วันอาทิตย์
เดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ เวลาสองยามเศษ เกิดลมสลากันจันนิก คลื่น
ใหญ่สูงกว่าเรือ พัดเสมอยู่จนถึงวันจันทร์เดือน ๑๐ แรม ๕ ค่ำ เวลา
ค่ำค้ำคนหนบอกว่า พุ่งนพอสว่างจะเห็นฝั่งข้างแหลมแอฟริกา ครั้น
รุ่งขึ้นเวลาสว่างก็เห็นฝั่ง ฝั่งนั้นมฤาษีทราวยสูง เรียกที่นั้นชื่อว่ายาภา

ฟุ่ม เป็นปากทางที่จะเข้าในทะเลแดง ขณะนั้นลมสลาตันยังพัดจตุอยู่
 เวลาเช้าสองโมงเศษเห็นกำปั่นสองเสาครง เป็นเรือฝรั่งเศส เล่นตาม
 เรือเอนกวนเตอเข้าไปลำหนึ่ง เรือเอนกวนเตอ แลเรือฝรั่งเศสนั้นต้อง
 ลกโย เอาแต่โยชั้นต้นไว้ควยลมแรงนัก มีศเตอเรมัตคนหนบอก
 ว่ายังอีกสองสามชั่วโมงทะเลก็จะรายไม่มีคลื่น ครั้นเล่นไปจนเวลา
 สี่โมงเช้า ก็ปัดันให้เอาจักรลง ใช้ไฟไปสักชั่วโมงหนึ่งลมก็สงบคลื่น
 เรียบเสมอเหมือนน้ำในแม่น้ำ เวลาบ่ายโมงเศษแลไม่เห็นฝั่งแล
 เกาะเลย ฯ

๑ ฅวันพฤหัสบดี เดือน ๓๐ แรม ๗ ค่ำเวลารุ่ง แลเห็นฝั่งเอเตน
 อยู่ฝั่งปากแผ่นดินอาหรับ เข้าโมงเศษถึงหน้าขอม ข้อมนั้นไม่ใหญ่ไม่
 โตนัก ตั้งอยู่บนภูเขา เมื่อกำปั่นเอนกวนเตอเข้าไปใกล้แล้ว ฝ่ายข้าง
 ขนข้อมชักธงขนวบี แล้วยิงปืนสั้น ก็ปัดันจึงสั่งให้ทอคสมอลงตรงหน้า
 ข้อม ประมาณยี่สิบนาฑมิแขกเป็นเจ้าทำลงเรือโยคเล่นโยออกมาถึง
 กำปั่น แล้วยอกกัปัดันว่าทั้นไม้ค ให้ไปทอคข้างภูเขาค้ำวันตก
 เกิด กัปัดันจึงให้ถอนสมอ ยิงปืนใหญ่นัดหนึ่ง แล้วยนข้อมก็ยิงรบ
 นัดหนึ่ง เรือเอนกวนเตอก็ใช้จักรแล่นอ้อมภูเขาไปทางทิศใต้ แล
 เลี้ยวไปข้างตวันตก เวลาเช้าสามโมงเศษถึงทอคสมอ ในอ่าวท
 ทอคสมอนั้น มีเรือกลไฟเรือโยทอคอยู่ประมาณสามสิยเศษ ครั้น
 บ่ายสามโมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ที่หนบก็มีโฮเตล คอ
 คกสำหรับให้คนเช่าอาศรัยแลขายเข้าปลาอาหาร มีรถม้าม้าฟ้าสำหรับ

ให้คนเคียวทางเข้าชื้อ มีอยู่ให้เข้ายรวรทุกของ คนในประเทศนั้นเป็น
 คนกำมหยิก ชั่วมาก ใจก็ร้าย ยากจนนัก เมื่อกำยบถึงทอดท่า
 แล้วมีพวกเต็กมาว่ายน้าอยู่ตามข้างเรือ ว่ายน้าทวงทกผลิตภัณฑ์ไทย
 ว่ายน้าอยู่ไ้ไม่นาน ๆ ถึงสามสี่ชั่วโมง คนบนกำยบเอาเขยทองแดงทั้ง
 ลงไปในทะเล ไม่ทันจมลงไปถึงพนดิน เต็กพวกนั้นก็แย่งชิงกันค้า
 เอาได้ไม่มีสูญเลย ที่ประเทศนั้นรอนนกกวายน้อย บางทีสามสี่
 จังจะตกสักครึ่งหนึ่ง บนภูเขาต้นไม้แต่สักต้นหนึ่งก็ไม่มี ที่เอเดน
 นั้นองกฤษคือเอาไว้เป็นที่สำหรับไว้ถ่านศิลาใช้ในการเรือกลไฟ ที่เอเดน
 มีขอมอยู่หลายขอม มีทหารแลขนิใหญ่อยู่ไว้รักษาเขตแดน ที่แดน
 ต่อแดนให้เอาศิลาก่อกำแพงกันไว้ ถ้าคนชาติอื่นพลัดออกไปนอก
 กำแพงพวกคนค้าเห็นก็ฆ่าเสีย เกยเอาผ้าเอาของไป เรือเอนกวนเตอ
 ทอดท่ารยถ่านอยู่ทเอเดน ถึงฉวันเสาร์เดือน ๑๐ แรม ๘ ค่ำ เวลา
 สองทุ่มจึงให้ไฟใช้จกรออกจากที่ รุ่งขึ้นเวลาบ่ายสี่โมงถึงท่าของ
 แคนย ซือแบยเอลแมนเคบ ในทางทะเลแดงนั้นมีบ้านห่าง ๆ เมื่อเรือ
 เอนกวนเตอใช้ไฟไปแลเห็นฝั่งบางแลไม่เห็นบ้าง บางก็แลไม่เห็น
 ผงถึงสองวันบ้างสามวันบ้าง ฯ

๑ ฉวันพุธ เดือน ๑๐ แรม ๓๓ ค่ำ ลมเป็นพุดหลวงทวนหน้านัก
 กัปตันให้ลคเสาะเพลาลงเสียชนหนึ่ง จนถึงวันศุกร์เดือน ๑๐ แรม ๓๕ ค่ำ
 ลมยังพุดกลาชน เรือเคียวแต่โมงละนอกหนึ่งบางครั้งนอกข้าง
 นอกหนึ่งคือสลบหัวเส้น กัปตันจึงให้เอาเสากระโตงชนที่แล่นก้าวไป

ลมพัดหนักขนทุกวัน บางทีใบชาตเซือกชาต จนถึงวันจันทร์เดือน ๓๑ ขน
 ๓ ค่ำ เวลาเช้าก่อนเที่ยงเรือเอนกวนเตอแล่นก้าวเข้าไป พอแลเห็น
 ภูเขาตผงข้างขวามือเห็นเรือใบหลายลำ ลำหนึ่งยาวประมาณห้าวา
 หกวา มีพวกแขกในลำเรือประมาณลำละ ๓๐ คน ๔๐ คนแล่นตรงออกมา
 ครั้นใกล้กาขนแล้วก็ชักใบกลับไป ขณะนั้นถ่านในเรือยิงเหลออ้อย่น้อย
 ไม่พอใช้จนถึงท่าสุเอศ ก็มีคนจึงไปถูกษาพวกขุนนางอังกฤษเห็นพร้อม
 กันว่าจะแวะเซาทบ้านเวช^{๑๒} วันอังคารเดือน ๑๑ ขน ๔ ค่ำจึงให้ย้ายเรือ
 เซาทตรงอ่าวบ้านเวช เวลาบ่ายโมงเศษถึงเกาะอยู่ตรงปากอ่าวเวช
 บ่าย ๕ โมงถึงท่าหน้าบ้านเวช ก็มีคนให้ทอดสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น ธรรมเนียมเรือขนานบ้าน ชาวบ้านประมาณยี่สิบเรือ นอน
 ก่อด้วยก้อนศิลา เอาดินทำเป็นใบสอ สันฐานเหมือนเตาที่เผาหม้อเผา
 อีฐไม่มีหลังคา เอาแต่ใบไม้แลหญ้าขึ้นคลุมไว้พร้อมแดด ในประเทศ
 นั้นฝนแล้ง บางคนว่าสิบข้างห้าข้างจึงจะตกสักครั้งหนึ่ง คนที่นั่น
 ใช้ขี้มูลวัวแลฟ้าเป็นพาหนะสำหรับขี่แลบรรทุกของ ของที่นั่นแพงนัก
 ฟองไก่สิบฟองเป็นเงินรูเบยหนึ่ง คิดเป็นเงินไทยสามสลึง คนอยู่ที่นั่น
 ยากจนเข็ญใจช่วยเป็นประเทศแล้ง มีแต่หน้า कांगตกมาก รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าก็ไปคนจึงขึ้นไปดูพบนบนบกสักครึ่ง โมงแล้วก็กลับมาเรือ เวลาสาย
 แขกพวกครูเกเป็นนายทหารลงมาหาที่ขึ้น แล้วถามว่ากำขนนจะไป

๑๒ บ้านนี้อยู่ในแควนอหรับขันเตอร์ก

ข้างไหน ก็ขี้ตั้นคอบว่าจะไปทำสเอก นายทหารจึงว่ามีคนอยู่ที่นั่นสัก
 ร้อยเศษ จะขอโดยสานไปทำสเอกด้วย จะให้เงินค่าโดยสานคนละ
 สิบเหรียญ ก็ขี้ตั้นคอบว่าจะให้ไปไม่ได้ ด้วยเรือนเป็นเรือหลวง แหก
 นายทหารจึงถามว่าท่านมานะประสงค์สิ่งใด ก็ขี้ตั้นคอบว่าเราามาจะ
 ต้องการชอนาชอพน นายทหารรับว่าได้แล้วก็ลาไป ประมาณสัก
 ครึ่งโมง มีเรือบรรทุกนายบรรทุกพณลงมาส่งทกายน นานนี้ได้ใน
 หนึ่งแพะ หนึ่งแพะนั้นลอกออกจากคัวแพะ แล้วเขามาเย็บเป็นรูป
 อยู่เหมือนกัคัวแพะ เมื่อจะใส่น้ำเขากรอกลงไปทางคอแล้วเขาเชือก
 ผูกเสีย พันทโคมาน้อยนัก หาชออดักไม่ได้ ก็ขี้ตั้นจึงว่าจะต้องไป
 ที่เมืองโกไซอีกจึงจะไคถานได้พณพอใช้ รุ่งขึ้นฉวันพฤหัสบดีเดือน ๑๓
 ขึ้น ๒ ค่ำเวลาเช้าสี่โมงเศษ ก็ขี้ตั้นให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากบ้านเวช ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาเช้าสามโมงถึงเมืองโกไซ

เป็นเมืองขึ้นแก่ครเก เรือเอนกวนเคอตะคัสมอลงห่างตลิ่งประมาณ
 สี่เส้น แล้วมีพวกครเกเป็นนายค่าน ลงเรือโยตมิงครเกยกท้ายเรือ
 มา ถามขี้ตั้นว่าท่านมานะประสงค์สิ่งใดหรือ ก็ขี้ตั้นโอแกแลแซน
 คอบว่า กวินรัชสังให้เรารบราชทูตไทยไปส่งถึงทำสเอก บคนถานหมต
 ลงเราจึงแวะมาปรานาจะชอถ่านคิลลา นายค่านรับว่าได้แล้วก็ลากลับไป
 ก็ขี้ตั้นจึงให้ขุนนางคังกฤษขึ้นไปถ่านแล้วให้บอกเจ้าเมืองว่า ก็ขี้ตั้น
 โอแกแลแซนตั้งมาว่า ทเรือรบจะยิงสลุดค่านิชของครเก เจ้าเมืองจะ
 สลุดค่านิชคอบหรือไม่สลุด เจ้าเมืองจึงคอบมาว่าจะค่านิชคอบ ขุนนาง

อังกฤษก็กลับมาแจ้งแก่กัปตันตามคำเจ้าเมืองว่า กัปตันจึงให้ทหาร
 ขึ้นใหญ่ถึงสลุก ๒๓ นึก ฝ่ายเจ้าเมืองโกไซก็ให้ ยิงตอบ ๒๓ นึกเหมือน
 กัน ถึงเวลาย้ายสี่โมงพวกราชทูตพากันไปเที่ยวเล่นบนบก ครั้นจวน
 ค่ำแล้วก็กลับลงมากำยขึ้น รุ่งขึ้นเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตหกคน
 กัปตันโอแกแลแซนหนึ่ง มีศเตอเรนตันหนึ่งใหญ่หนึ่ง มีศเตอ
 ฟอเรือคิลล์เช่นขนนางวักแตกในกำยนรยหนึ่ง รวมทั้งไทยอังกฤษเก้าคน
 ขึ้นไปกินโต๊ะที่บ้านเจ้าเมือง กษเข้เลยงั้นตามธรรมเนียมของพวก
 ทูรเก คล้าย ๆ กษเข้แขกที่มาอยู่ในเมืองไทย ของมีหลายสิ่ง
 แต่ยกมาตงทีละสิ่ง ของนั้นล้วนแล้วไปถวายเนอแพะแลเนอเกาะ ครั้น
 กินแล้วพวกคนทวยใช้จึงเอากล่องใส่ยาจุดไฟเข้ามาค้ำยส่งให้คนละอัน
 นำกาแฟคนละถ้วย เมื่อสำเร็จแล้วเจ้าเมืองให้พาพวกราชทูตอังกฤษ
 ไปเที่ยวดูข้อมแลถนนฐานบ้านเมือง ข้อมนั้นก่อด้วยศิลาแต่ไม่แน่นหนา
 ด้วยขางนิก ที่บนข้อมมีบันใหญ่กระสุนสามนิ้วแปดกระบอก กระสุน
 สองนิ้วกึ่งกระบอกหนึ่ง ขนกระสุนแตกกระบอกหนึ่ง บ้านข้อม
 หุ้มเหล็ก ครั้นคั่วแล้วก็พากันลงจากข้อม ไปเที่ยวดูตามตลาด
 บ้านเรือนชาวบ้านชาวเมือง ทำสัณฐานคล้ายเรือนอังกฤษ ก่อด้วยศิลา
 เขาทรายกษทินถือต่างข้อมข้าง ถือข้อมข้าง แต่ไม่มีหลังคา เขาแต่สิ่ง
 ซึงขึงแตกได้ ขนขึงไว้ ที่เรือนเจ้าเมืองนั้นเขาไม่พาดทำขอให้ ถแล้วก็
 เขาก้านอินตะผาลำเรียบให้ชิต เขาคินปนทรายทาคข้างบน บ้านหน้าต่าง

ทำด้วยกระจก พนักเก้าอี้เป็นทรายเหมือนอย่างหลังคา ในประเทศ
นั้นคนตาบอดแลเห็นมาก ด้วยเป็นเหตุเพราะเจ้าเมืองเก็บเอาผู้ชาย
ไปหัดขับเป็นทหาร ถ้าคนยากจนมีบุตรเป็นชายแล้ว ก็เอาของที่ขาย
แรงหยดตาข้างขวาของบุตรให้ขูดเสียจะได้ ไม่ต้องเป็นทหาร ด้วย
ตาข้างขวาขูดแล้วคนนั้นไม่ได้ ครั้นเที่ยวดูบ้านช่องทั่วแล้วก็กลับ
มาหาเจ้าเมือง เจ้าเมืองจึงลงมาสั่งถึงประตูบ้าน ท้าวกำนันทั้งสอง
ฝ่ายแล้วก็กลับมากำย่น ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๘ ค่ำ ย้าย ๒ โมงได้ถ่านศิลา
บรรทุกแล้ว ก็ยัดขึ้นให้ถอนสมอใส่ไฟใช้จักรไปตามทางในที่ช่องแคบ
แลเห็นผนังทั้งสองข้าง พวกอังกฤษว่าข้างหนึ่งแคบที่เดียวเพียงแปดไมล์
คือ สามร้อยหกสิบเส้น ทิศกว้างก็เพียงสี่ห้าไมล์ คือ หกร้อยเจ็ด
สิบห้าเส้น ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ย่างรุ่งแล้ว ถึงท่าเมืองสุเอซ
เป็นเมืองชนแก่ไกโรชาติตุรเก ก็ยัดขึ้นให้ถอนสมอลงหน้าเมืองแล้วชักธง
พระจอมเกล้าขึ้นบนปลายเสาหน้า ระยะเวลาไม่ถึงชั่วโมง ร่องกงสุล
อังกฤษให้จดเรือกลไฟเล็กลำหนึ่ง ออกมารับพวกราชทูตแลเครื่องราช
บรรณาการ ที่ร่องกงสุลก็ลงเรือไปทักถามมาด้วย แล้วแจ้งความว่า
ยกคนกงสุลมีธุระขึ้นไปเมืองลอนดอน แต่ได้สั่งข้าพระเจ้าไว้ว่า ถ้าราชทูต
มาถึงเมื่อไรให้พาพาเขาพาพาเรือรบ อนึ่งทางรถไฟก็ทำมาแต่เมืองอเล็ก
ซานเดรียก็ยังไม่แล้ว จะต้องจักรถเทียมม้าแลอูฐ บรรทุกเครื่องราช

บรรณาการไปส่งจนถึงทางรถไฟ ทางสก็อตแลนด์ คือบรรณาการ
 ทำเส้น ถึงแล้วจึงจะไต่บรรณาการรถไฟต่อไป ข้าพเจ้าให้จรวดแลดู
 เติร์ยมไวพร้อมแล้ว ก็ขึ้นโอแกแลแซนจึงให้ยิงสลุต ๒๓ นัด เจ้า
 เมืองสก็อตก็ให้ยิงคานยับตอย ๒๓ นัดเหมือนกัน เวลาเช้าสี่โมงครึ่ง
 พวกราชทูต ก็ขึ้นโอแกแลแซน พร้อมกันลงในเรือกลไฟเล็ก หน้า
 เรือของพระเจ้าจอร์จที่ห้า ท้ายปากของทวนเรือ ออกจากเรือรบเอนกเวนเตอที่
 เรือรบเอนกเวนเตอเส้าหน้าซึ่งกองช่างเผือก เมื่อเรือห่างกันออกมาประมาณ
 สี่วา ทหารที่เรือเอนกเวนเตอยิงสลุตส่งราชทูตอีก ๑๘ นัด เรือไฟ
 เล็กใช้จรวดมาตามร่องน้ำตกคือออมวงเวียน ประมาณครึ่งชั่วโมงถึงท่า
 จอก เมื่อจะขึ้นบกมีคนถือร่มขาวคนยาวกันให้ราชทูตคนหนึ่ง อប់ทูต
 คนหนึ่ง รองกงสุลเชิญพวกราชทูตขึ้นพักบนไฮเตล จัดแจงเลี้ยงค
 สำเร็จแล้ว ย้ายเก้าอี้มารองกงสุลจึงเชิญพวกราชทูตทั้งนายแลไพร่
 ขนรถทหาร เต็มมาจอดเส้ามาตามระยะทางชั่วโมงหนึ่งคิดเป็นทาง
 ห้าไมล์ คือ สองร้อยยี่สิบห้าเส้น มีตึกที่พักเปลี่ยนมาครึ่งหนึ่งเปลี่ยนทุก
 ชั่วโมง เมื่อถึงที่เปลี่ยนมาคารมส เวลาย้ายห้าโมง ก็ขึ้นโอแกแล
 แซนจึงเชิญพวกราชทูตหยุดพักรับประทานอาหาร^{๑๓} ในไฮเตล เสร็จแล้วออก
 จากที่นั่นไปทางตึกพักมาหนึ่งถึงทางรถไฟพอค่า เมื่อถึงนรถไฟไป

๑๓ ควรสังเกตตรงที่ว่าคำ "รับประทานอาหาร" ซึ่งคนชอบพูดกันชมเมื่อในปลาชรัชกาล
 ที่ ๕ อยู่คราว ๑ ใช้มาแต่ในรัชกาลที่ ๔ แล้ว แต่ที่ใช้ก่อนที่สตนัน ได้เคยเห็น
 ในหนังสือเสภาแต่งในรัชกาลที่ ๓.

เสียก่อนแล้ว ต้องหยุดพักคอยอยู่ในเรือนผ้าขนยามเคสรถไฟใกล้มาถึง
 กับคันโอแกแลแซนจึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถไฟไป จนเวลาห้าทุ่มเศษ
 ถึงเมืองโกโร เปนเมืองอุปราชของเมืองตุรเก เจ้าเมืองโกโรชื่อ
 มัมหมัดซาอิตปาซา ๓๔ ให้ขุนนางเอารถม้าบรรทุกมาคอยรับราชทูต มี
 คนถือกระบี่ของหุ้มเงินขม่านำหน้ารถม้าหนึ่ง ทหารซัดดาบขม่าคหนึ่ง คน
 ถือธอกบไฟนำหน้าสองคู่ หลังคู่หนึ่ง คนถือโคมนำหน้ารถคหนึ่ง รถ
 คอลงมามีคนถือคบไฟรถละคู่ ไปจากรถไฟถึงที่โฮเต็ลชอ โอเรียนเต็ล
 จิตแจงให้พักอยู่ที่นั่น ฯ

๑ รุ่งขึ้นเจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเอารถเทียมม้าเทศรถละคู่สาม
 รถมาเชิญพวกราชทูตไปเที่ยวชมวัดแลวังเป็นที่อยู่เปลี่ยนฤดู วัคนั้น
 ใหญ่โตระโหฐานนัก เสาในโถงทำด้วยศิลาโมราทั้งแท่งใหญ่ประมาณ
 หกกำ ยาวประมาณสี่วา พื้นแลผนังทาสีลาโมราแผ่นหนึ่งยาว
 คอกคืบ กว้างคอกคืบ โถงนั้นทำฐานกลมคล้ายวัดแขกที่ตะเกียบ
 กว้างประมาณสามสี่วาเศษ ทวังกใหญ่กว้างสนกงงาม เป็นที่อยู่
 ตามฤดูร้อนแลฤดูหนาว ราชทูตเที่ยวดูรอบ แลวกกลับมาที่อยู่ เวลา
 บ่ายสามโมง เจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเอารถสามรถมาเชิญพวกราชทูตไป
 เฝ้าที่ในวัง เจ้าเมืองโกโรแต่งรับราชทูตที่ประตูมีทหารขม่าใส่เสื้อเกราะ
 ทองเหลืองตะพายบนธอกาขยบนสองแถว ๆ ละหกสิบบ้า ประตูชั้นใน
 ถอยนปลายหกสองแถว ๆ ละหกร้อยคน ยพาทยสำหรับทหารบน

๓๔ ฝรั่งเรียกว่า เสดปาซา ที่อนุญาโตให้ชุดคลองสุเอศ.

ปลายหอกยี่สิบสี่คน ที่สนามในมัททหารบนใหญ่ขึ้นมาประจำอยู่กระบอก
 ละยี่สิบสี่มา บนใหญ่หกกระบอก รวมทหารร้อยยี่สิบสี่มา ขพาทย
 สำหรับบนใหญ่ยี่สิบสี่คน พวกราชทูตเข้าไปถึงชั้นโหนด ทหารก็คำนับ
 ตามธรรมเนียมทุกชั้น ครั้นถึงทเจ้าเมืองโกโรออกขุนนาง พวกราชทูต
 พร้อมกันลงจากรถ แล้วมีขุนนางสามคนออกมาเชิญให้เข้าไปข้างใน
 ขณะนั้นเจ้าเมืองโกโรออกมาตั้งอยู่บนที่ ครั้นเห็นราชทูตเจ้าเมืองโกโร
 จึงลบกษัตริย์ แล้วเชิญพวกราชทูตให้นั่งบนที่นอนเคียวกนกขเจ้าเมือง
 โกโร แต่ที่เจ้าเมืองโกโรนั่งเขาระหมอนทำด้วยไหมคเทศ ที่พวก
 ราชทูตนั่งเขาระหมอนทำด้วยแพรดวงอย่างหนาเป็นแพรฝรั่งเศส เจ้าเมือง
 โกโรให้เอากลองมาให้พวกราชทูตสับคนละคน น้ำกาแพคนละถ้วย แล้ว
 พุดจาบราใส่กันอยู่ครู่หนึ่งราชทูตก็ลาออกมาภายนอก ขุนนางนายทหาร
 จึงสั่งทหารให้เคียวระบวรต่าง ๆ ให้พวกราชทูต เสร็จแล้วราชทูตก็ลา
 มาจากวัง ขุนนางจึงนำไปที่สวนแห่งหนึ่ง มีที่สำหรับเจ้าเมืองโกโร
 ประพาสหลายแห่ง มีสระน้ำสระหนึ่ง กว้างประมาณสองเส้น มี
 เกาะกลาง ตามขอบสระก่อด้วยศิลาอ่อนทำเป็นรางน้ำไหลได้รอบ ใน
 พื้นรางน้ำหลักเป็นรูปสัตว์น้ำต่าง ๆ แล้วก่อระเบียบของสระกว้าง
 ประมาณสามวา ทิศตะวันตก ทิศตะวันออก ทิศเหนือ ทิศใต้ ทั้งสี่ทิศ
 ทำเป็นมุขสำหรับเจ้าเมืองโกโรประทับ มีที่นั่งนอนพร้อมทุกแห่ง พวก
 ราชทูตเที่ยวตรอบแล้วก็ลากลับมาที่สำนัก ฯ

© วิกิครุเดือน ๓๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าราชทูตออกจาก
 เมืองโกโรไปขึ้นรถไฟ เจ้าเมืองโกโรให้ขุนนางเจ้าพนักงานารคามมา

ส่งด้วยสองคน ย้ายโมงหนึ่งถึงที่พัก เจ้าพนักงานวังเชิญพวก
 ราชทูตแลกษัตริย์โศกแลแสนขึ้นไปรับอาหาร ๑๕ บนโศกกลางทาง
 เสวญแล้วกวาดไฟต่อไป ย้ายสามโมงถึงแม่น้ำไนล์ น้ำท้นนฤก
 ลีบเจ็ดวากกว้างสองร้อยวา รถไฟไปถึงริมฝั่งมคธพานเลอนรถลงแพ
 เหล็กชักข้ามฟากไปตามสายโซ่ตขงไว้ ครั้นถึงท่าฟากข้างหนึ่งแล้ว
 ก็เลอนรถขึ้นจากแพไปตามทาง จนย้ายห้าโมงเศษถึงเมืองชายทะเล
 เป็นท่ากำบนจอท ซอเมืองอาเล็กซันเดอ เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองไกรโร
 ขุนนางในเจ้าเมืองไกรโรจึงเชิญพวกราชทูตเข้าพักอยู่ในวัง ซอมแซเพย
 ซอเนอ อาเล็กซันเดอ เป็นวังที่ประทับของเจ้าเมืองไกรโร รุ่งขึ้นเวลา
 เช้าขุนนางสามนายจึงนำราชทูตไปทวงอีกแห่งหนึ่งขอยริมชายทะเล มีตึก
 ใหญ่หลังหนึ่งกันเป็นห้องเล็กห้องใหญ่ประมาณยสี่ห้อง พนในห้อง
 ไปด้วยไม้ลายต่าง ๆ บางห้องก็ฝังทองเหลืองเป็นลวดลาย บางห้องก็
 ไปด้วยศิลาอ่อน บางห้องก็พร้อมเครื่องแต่งห้องต่าง ๆ กัน คือ
 เกาฮันง เกาฮันอน ไคระ เตยง บางที่เป็นทองเหลือง บางที่เป็นไม้ลาย
 บางที่ทาศิลาลาย แต่เตยงนอนของเจ้าเมืองไกรโรนั้นทำด้วยเงิน
 กว้างสี่ศอก ยาวสี่ศอก มุงแพรบกกทอง ทนอนเขยด้วยเขยระบับ ของ
 ทงป่องที่ใช้ ในวังนั้นเป็นของฝรั่งเศสบ้าง เป็นของอังกฤษบ้าง พวก
 ราชทูตเที่ยวดูทวแล้วก็กลับมากลยอยู่ ๗

๑๕ ตรงนี้ใช้ว่า "รับอาหาร" อีก เห็นจะเป็นเพราะที่คำพูดกับผู้ดีมักพูดว่า รับ
 พระราชทานถูรับประทาน เมื่อมิใช่ของพระราชทานถูประทานตัดค่อนนั้นออกเสีย
 จึงคงแต่คำ "รับ"

ตอนที่ ๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากโกโวไปถึงเกาะมอลตา
แลเมืองยิบรอลเตอ, แลเมืองไวโค, แลเมืองปอร์ตส์มัท,
ในอิงแคลนค

๑ วันอาทิตย์เดือน ๑๓ แรมค่ำ ๓ ย่ำสองโมง ทูตานุทูตพร้อม
กันมาลงกำปั่น ขณะนั้นก็ขึ้นโอแกแลแลขนมาส่งราชทูตถึงท่าแล้ว
ก็ลาคนหลังยังเรือกลไฟเอนกวนเตอ กลับมาทางทะเลแดงอ้อมแหลม
คุคโฮยไปเมืองเองแคลนค คือเมืองอังกฤษ แต่กำปั่นมาคออรัย
ราชทูตมีสองลำ ลำหนึ่งเป็นกำปั่นรบ ชื่อเคศเปอเวต ลำหนึ่งเป็น
เรือเร็วสำหรับเจ้าแลขุนนางผู้ใหญ่ ชื่อกาเรคอก ต่อด้วยเหล็ก เคียว
เร็วถึงโมงละสี่สองนอก คือหารอยสี่สิบเส้น หองทอยกึ่งคิงาม ราชทูต
เลือกเอาเรือกาเรคอก เรือนนจกรช่างยาวรอยยี่สิบพิศ คือสี่แปด
วาศอกคืบหกนิ้ว ปากกว้างยี่สิบห้าพิศ คือสามวาสามศอกแปดนิ้ว
กับสามกระเชียด กินน้ำหกแปดพิศ คือสี่ศอกคืบสี่นิ้ว กำลังสาม
ร้อยห้าสิบแรงม้า มีขุนนางอยู่ในเรือสี่นายทั้งกำปั่น คนเลวห้าสิบ
ห้าคน รวมหกสิบห้าคน ราชทูตแลคนใช้ลงในเรือกาเรคอก

๑๖ เรืออย่างนี้เรียกว่าเคสแปดชโยต

พร้อมแล้ว ก็ยกต้นเกลเวอร์ริง^{๑๗} ก็ให้ใส่ไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองฮาเลก
ชั้นเคอไปตามทะเลชื่อเมคิเตอราเนียน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๓ แรม ๕ ค่ำ เวลาแปดทุ่มครึ่ง ถึง
เมืองเกาะซอมอลตาชนแก่อังกฤษ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงอังกฤษเจ้าเมือง
ชื่อเซอวิลเลียมวิต ให้เอาเรือโยกสามลำมารับพวกราชทูตขึ้นไปบนดั่ง
แล้วทบอมนหน้าเมืองก็ยิงสลุตรับ ๑๘ นัด พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปที่ยาน
เจ้าเมือง พุดจาได้ถามทุกขสขกันแล้วเจ้าเมืองจึงพาข้าหลวงเที่ยวดู
ในเรือนทุก ๆ ห้อง แล้วจัดแจงเชิญพวกราชทูตไปสำนักอยู่ที่ไฮเคิล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรม ๖ ค่ำ เวลาห้าโมง เจ้าเมือง
ให้มาเชิญพวกราชทูตไปคฤหาสน์ ทักวันนั้นสองพันคน ภัตตาหาร
แล้วเลยไปค่อ จนบ่ายห้าโมงเจ้าเมืองให้มาเชิญพวกราชทูตทุกคน
ไปกินโต๊ะกับชนนางอังกฤษสิบห้าคน ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๑๓ แรม ๘ ค่ำ เวลาเที่ยง พวกข้าหลวง
พร้อมกันไปลงเรือกาเวตอก บนบ่อหน้าเมืองจึงให้ยิงสลุตส่งราชทูต
๑๘ นัด ก็ยกต้นเกลเวอร์ริงก็ให้ใส่ไฟใช้จักรไปจากเกาะมอลตา. ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๓ แรม ๑๓ ค่ำ เวลาสี่ทุ่มถึงเมืองยิบรอเตอ
รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง ก็ยกต้นเกลเวอร์ริงให้ชกธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง
ธงพระบรมเกล้าขึ้นเสาด้านหน้า บนบ่อหน้าเมืองก็ยิงสลุตค้ำนัย ๒๓ นัด
อยู่ประมาณ ๑๕ นาที อังกฤษเจ้าเมืองชื่อเซอแยมส์เฟอร์คักซอน ให้รถ

๑๗ นายนาตรี เกลเวอร์ริง รับทศไปคราวนี้ เป็นเหตุให้กันเคยชอบพอกันมาก
เมื่อไปถึงเมืองอังกฤษ ทูตขอต่อรัฐบาลให้มาเป็นผู้อยู่กับทูตอีกคนหนึ่ง

สามารถมารับพวกราชทูตชนนยกร พวกราชทูตแต่งตั้งวันงห่มเหมื่อน
 ชนกเมืองสิงคโปร์แล้วลงจากกำปั่นไปขึ้นรถ เมื่พระราชทูตจะขึ้นรถมีทหาร
 ยืนปลายหอกยืนค้ำบัลลังก์ แลว ๆ ละห้าสิบคน ขี่พาทยสำหรับทหาร
 สิบคน ครั้นขึ้นรถพร้อมกันแล้วคนขับรถก็ขับรถไปถึงบ้านเจ้าเมือง ๆ จอด
 แกลงรับตามธรรมเนียม พากันเสด็จแล้วราชทูตก็กลับมาโฮเต็ลที่พัก
 บ่ายสองโมง เจ้าเมืองให้เอารถมาสามรถเชิญพวกราชทูตไปดื่มน้ำ
 ดื่มน้ำนั้นคั่งแน่นหนานักด้วยเป็นภูเขา ข้างในภูเขาเจาะรูเป็นอุโมงค์
 รอบไป ที่ในอุโมงค์กว้างประมาณเจ็ดศอก สูงประมาณหกศอกแล้ว
 เจาะช่องขึ้นเป็นระยะห่างกันประมาณสามวา ถึงซำคักจะยิงข้างก็ไม่ถูก
 ทหารบนยอดด้วยภูเขาขึ้นสูง ยิ่งจะเคล็ดขึ้นไปข้างบน ฝ่ายข้างบน
 ยิ่งยกปลายปืนลงมาได้ถนัด ราชทูตดื่มน้ำแล้วไปทักทหาร ๆ ทักนั้น
 สองพันคน ทบขรเทศอยู่ข้างแผ่นดินสะเป่น แต่เป็นเมฆงอนแก้อังคฤ
 ดงอยู่ปากช่องทะเลแรงค้ำขึ้น มีทหารอยู่รักษาทุกถนนพร้อมด้วย
 คัสตรา

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้นค่ำ ๓ เวลาเช้า เจ้าเมืองมาเขียน
 ราชทูตโฮเต็ล ใต้ถุนสุขทุกข์แล้วกลากลับไป รุ่งขึ้นเช้าสี่โมงครึ่ง
 เจ้าเมืองให้รถมารับพวกราชทูตไปส่งถึงท่าที่กำปั่นจอด เมื่อไปถึง
 ท่าเมืองมีทหารยืนค้ำบัลลังก์อยู่สองแถวประมาณร้อยคนมีพาทยวง
 หนึ่ง นายทหารใหญ่กับชนนางลงมาส่งถึงกำปั่นหลายคน ครั้นราชทูต
 ลงในกำปั่นแล้ว ทหารบนยอดก็ยิงสลุต ๓๙ นัด ก็ขึ้นเกลวเรือวิ่ง
 ให้ก่อนสมอออกจากเมืองยิบรอเตอไป ฯ

๑ รุ่งขึ้นเช้ายังเกิดลมใหญ่พัดแรงพัดไปจนตก เหลือกำลังจักร
ข้อเสือเครื่องไฟหักออกไป ก็จับให้เอาไซ้ขึ้นเข้าไว้มั่นคงแล้วก็ใช้ไฟ
ค่อไป ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษถึงเมือง
ไวโค^{๑๘} อยู่ปากฝรั่งเศสแต่ขึ้นแก่เมืองไปตกลัด ก็จับเห็นลมพัด
กล้าอยู่จึงให้แวะเข้าทอกลมพอกอยู่ที่หน้าเมือง แล้วจะไค้เอาถ่านศิลา
เต็มควย เมื่อกาบนเขาพอกอยู่เจ้าเมืองแลขุนนางฝ่ายทหารพลเรือน
ก็ลงมาเยี่ยมราชทูตลงในกาบน ฯ

๑ วันเสาร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาสี่โมงเช้าออกจากเมืองไวโค ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลายามหนึ่งถึงท่าเมืองปอร์ต
สมัท เป็นท่าชนที่จะไปลอนดอน แต่เรือยังไม่ไค้เข้าประเทียบท่า ด้วย
เป็นเวลากลางคืน ก็จับให้ทอกลมลงห่างตลิ่งประมาณสี่ห้าเส้น
รุ่งขึ้นเวลาเช้าก็จับเกลเรือวิ่งให้ชักธงพระจอมเกล้าขึ้นเสากลาง ธง
พระบนเกล้าขึ้นเสาด้านหน้า ธงอังกฤษอยู่ข้างท้าย ประมาณครึ่งชั่วโมง
แถมมรสแม่ทัพเรือ จึงลงมาเยี่ยมถามข่าวราชทูตลงในกาบน แล้ว
แจ้งความว่ากวนมรขสังมาว่า ถ้าราชทูตไทยมาถงเมอเรือให้จกแจง
รับโดยอย่างยิ่ง จะไค้เป็นพระเกียรติยศแก่พระเจ้ากรุงสยาม ด้วย
พระเจ้ากรุงสยามกับพระเจ้ากรุงลอนดอน มีพระทัยรักกันเหมือน
พระญาติพระวงศ์อันสนิท แต่จะรับให้เหมือนไทยนั้นไม่ไค้ ด้วยของ

^{๑๘} เมืองไวโค เป็นเมืองท่าแห่งหนึ่งในโปรตุกอลอยู่ห่างฝรั่งเศส

^{๑๙} นายพลเรือเอก เซอชอสส์มัว เป็นผู้บัญชาการทหารที่เมืองปอร์ตสมัท

ที่ใช้แลเครื่องแห่แหนไม่เหมือนกัน จะต้องรักษามธรรมเนียมข้างยุโรป
แล้วแอดมิรัลเล่าความว่า กวินรับสั่งให้ประกาศว่า ที่ทางแห่งใด ๆ
ซึ่งเป็นทศของห้ามแลเป็นทศของเสียเงินจึงจะทำได้ ถ้าพวกราชทูตไทย
ข้รณนาจะศึกให้ก็ได้ โดยสะดวก อย่าให้ห้ามข้รณนาตั้งขวางเลย แล้ว
แอดมิรัลก็ลากลับไป ก็คืนเกลเวอริงจึงให้ถอดกำปั้นเข้าไปเทียบท่า
ทหารบนข้รณนาก็ยกขึ้นใหญ่สุด ๑๙ นาที เวลาเช้าสี่โมง แอดมิรัลจึงพา
อังกฤษคนหนึ่งลงมาหาราชทูตแล้วบอกว่า เลอวทักลาเรนคอน ให้
ข้าพเจ้านาคินนี ซอมิสเตอร์เฟาล์ มาช่วยท่าน จะได้ข้รณนาศักดิ์กิจการ
ธุระทั้งปวง ด้วยคนนักรวมเนียมข้างอินเดีย ได้เคยไปอยู่เมืองพม่า
ถึงสิบแปดปี บอกท่านแล้วแอดมิรัลก็ลากลับไป สั่งให้ทศกตพานข้รณ
แควงมีราวสองข้างลงมารองกำปั้น เวลาเช้าสี่โมงเศษราชทูตได้เชิญ
พระราชสาส์นขึ้นจากกำปั้นภาเรตอก แอดมิรัลให้ยิงสลุตคำนับของ
พระจอมเกล้า ๒๓ นาที มทหารถ้รบนข้รณนสองแถว ๆ ละหกสิบคน ข้รพาทย์
วงหนึ่งยสิบคน พวกราชทูตพร้อมกันทั้งหกคนขึ้นรถไปย่านแอดมิรัล ๆ
จึงเชิญพวกราชทูตกินโต๊ะกระเชนนางอังกฤษสิบเจ็ดคน แล้วให้พวก
ราชทูตไปอยู่ที่ไฮเตลคนหนึ่ง ๆ

๒๐ มิสเตอร์ เอ็ดวาทเฟาล์คนนี้ เดิมเคยอยู่ทางประเทศพม่า รัฐบาลอังกฤษหาคน
สันติธรรมเนียมไทยให้มาอยู่กับทูตไม่ได้ จึงเลือกมิสเตอร์เฟาล์ซึ่งเข้าใจขนบธรรมเนียมพม่า
ด้วยเข้าใจว่าธรรมเนียมพม่าก็จะคล้าย ๆ กับไทย ด้วยเป็นประเทศใกล้เคียงกัน
มิสเตอร์ เฟาล์นี้ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้เป็นหลวงสยามานุเคราะห์ ตำแหน่งกงสุล
สยามณเมืองร่างกุ้ง อยู่มาจนรัชกาลที่ ๕

๒๑ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า เมื่อแอดมิรัลเลี้ยงกลางวันแล้ว พาทูตไปค้รณกำปั้น
หลวงแล้วจึงไปส่งที่ไฮเตลข้รณเวลาค่ำวันนั้นจัดให้ทูตไปตุลครพุดที่โรงชื่อว่า
ทีเอเตอรอแซล เล่นเรื่องยิวเวส

ตอนที่ ๔

ว่าด้วยราชทูตไปจากเมืองปอร์ตส์มัท ถึงเมืองลอนดอนดูการเล่นต่าง ๆ

๑ วันพฤหัสบดีที่ ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเทศาพาล
จึงเชิญพวกราชทูตขึ้นรถเทียมม้าไปที่รถไฟ แล้วเชิญพระราชสาส์นแล
ทูตาทูกักขังของเครื่องราชบรรณาการทั้งปวงขึ้นรถไฟต่อไป หนทาง
แต่เมืองปอร์ตส์มัทเป็นท่าขนานจนถึงเมืองลอนดอน เป็นทางเกาส์สี่ไมล์
ครึ่ง คอสพันสองร้อยห้าสิบสองเส้น เวลาบ่ายสองโมงถึงเมือง
ลอนดอน มีทหารขี่ม้าถือคานมาคอยรับอยู่สามสี่ร้อยคู่ เจ้าพนักงาน
จากรถมาคอยรับทหาร เทียมม้ารถคู่ แต่เป็นรถอย่างคีสองรถ
รถหนึ่งที่ราชทูตอุปทูตนั้นมีสักหลาดคลุมหน้ารถยกใหม่ทองเป็นตราพระ
จอมเกล้า ที่ประตูรถเขียนเป็นธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวใส่หมวก
คิกลายแถบทองยืนท้ายรถคนหนึ่ง รถที่สองที่ทูตกับหม่อมราโชทัย
มีสักหลาดคลุมหน้ารถยกใหม่เงินเป็นตราพระจอมเกล้า ที่ประตูเขียน
ธงช้างเผือก มีคนแต่งตัวยืนท้ายรถคนหนึ่งเหมือนกัน แต่รถนอกนั้น
เป็นรถธรรมดา พวกราชทูตขึ้นรถพร้อมกันแล้ว คนขับรถก็ขับมา

๒๒ ไปรถไฟพิเศษ รถสายวันตกเฉียงใต้ ลงที่สถานีวอเตอร์ลูเมืองลอนดอน.

๒๓ ทหารม้าอุสซาทที่ ๑๑ แห่ง รถนี้รัฐบาลให้ห้างแอลเคเบ็คทำขึ้นใหม่

พาไปส่งถึงโฮเต็ล ๆ ที่ราชทูตอยู่นั้น ออกลาริชโฮเต็ลเป็นที่ค้อยู่ใน
เมืองลอนดอน ไม่มีโฮเต็ลอื่นที่ขงไปกว่านี้ ฯ

๑ รุ่งขึ้นวันศุกร์เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำเวลาเช้าสี่โมง เลอรัต
แซลมัน เป็นที่สองรองเลอรัทกลาเรนดอน มาเขียนราชทูตที่ต๋ตาม
ทุกซัสซแล้วก็กลับไป บ่ายโมงหนึ่งราชทูตทั้งสาม หม่อมมาโชทัย
จมนราชามาตย์ นายพิจารณสรพกิจ พร้อมกันขึ้นรถสามรถไปหา
เลอรัทกลาเรนดอน ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการข้างฝ่ายต่างประเทศ พุดจา
ปราไต้กันตามธรรมเนียมแล้ว ราชทูตก็ลามาโฮเต็ล พอบ่ายห้าโมง
เลอรัทกลาเรนดอนมาเขียนราชทูตแล้วบอกว่า ถ้าท่านจะไปเที่ยว
บ้านเมืองแลของสิ่งใด ๆ ข้าพเจ้าสั่งมิคเตอเฟลด์ไว้ว่า ให้พาไปเที่ยว
ดูตามชอบใจ

ครั้นเวลาค่ำมิคเตอเฟลด์เชิญให้พวกราชทูตไปตละคอน ๒๕
นั้นเล่นเรื่ององกฤษรบกับพวกแขก แล้วมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมาขมา
แต่แรกนั่งชกอน แล้วกขบใหม่มาทรวงวงไปในสังเวียน พอมาหือ
เต็มขเทาหญิงนหญิงลกยนชน เมื่อกำลังมาหือมิคเตอเฟลด์แล้วยืนแตงตัว
เปลี่ยนเสื้อเก่าออกทิ้งเสียใส่เสื้อใหม่ ขางทกยนชนลงมาเทาเคียว
แล้วเดินเป็นฝรั่งราเทา เปลี่ยนท่าทางขกเยองค่าง ๆ ขนลงมาเมื่อ
กำลังหือ ขางทยนชนควลงมาขางมาคหืออนจะตลกค่ว่าไม่ตก อาน

๒๔ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ในวันนี้ลอร์ดแมเมืองลอนดอนมาหาราชทูต ขอ
เชิญไปในการเลี้ยงที่แมนชั่นเฮาส์ ในการถวายพระแสงดาบแก่เจ้าตักออฟเคมบริดจ์
๒๕ ละคอนโรงนี้ชื่อ แอสตลี แอมฟทีเอเทอ จัดให้ทูตนั่งดูในบอกล์หลวง

ทชทำเหมือนแผ่นกระดาษแล้วจึงหุ้มผ้า ครั้นหญิงนั้นช้อนกระบวรแล้ว
 ก็คนเข้าโรง ชายคนหนึ่งจึงเปลี่ยนมาควอนช้อออกมา ให้มาร่ำเท้า
 ก้าวข้างละสองทีเหมือนอย่างท่าคนทรำเท้า ถ้าคนชียงเยหน้า มากก็เย
 หน้าชนควย คนก้มลงมากก็ตาม คนเอนตัวไปซ้ายแลขวา
 มากก็เอนตัวไปตาม แต่ทำท่าทางอีกย้ายหลายอย่างแล้วจึงลงจากหลังม้า
 มากวิ่งกลับไปจะเข้าโรง เมื่อมาถึงประตูโรงมีชายสองคนยกไม้คน
 ละข้างส่งพนักประมาศสองศอกคืบขวางหน้ามาไว้ มากก็กระโดดข้าม
 ไม้เข้าในโรง แล้วมีหญิงคนหนึ่งชมาควอนออกมาทำท่าทางนิ่งข้าง
 ขันข้าง ผิดกันกับหญิงคนก่อนหลายอย่าง แล้วก็กลับไปเข้าโรง ยังมีชาย
 อีกสองคนชมากัดเคียงกันออกมา แล้วขยมาให้ออชานหน้าเสมอกันไป
 แล้วเอามือเกยวงนลกชนบนร่าเท้าบนหลังม้า ข้างที่คนหนึ่งชทั้งสองตัว
 เท้าชายบนบนหลังมาควอน เท้าขวาบนบนหลังมาควอนใน อีกคนหนึ่ง
 ชนไปหกคเมนบนศีรษะ ข้างที่คนหนึ่งบนเหยียบเข้าคนหนึ่งไว้แล้ว
 ทำเอนตัวออกไปข้างม้า ข้างที่กระโดดเปลี่ยนท่าไปมาต่าง ๆ แต่มี
 นันห้อยอยู่เสมอไคหยกจนสนกระบวรแล้วกลับไปเข้าโรง ยังมีชายคน
 หนึ่งชมาหลังเปล่าออกมา ขยมาให้ออไป แล้วจึงลกชนบนข้าง นิ่งลง
 ข้าง หินหลังขบาง ข้างที่เท้าขวาเหยียบศีรษะมาเท้าขวาเหยียบไหล่
 ข้างที่ออไปแล้วมีคนถือห่วงขวางหน้าอยู่ คนที่ชมาก ไคลอคห่วง
 แล้วกลับไปบนบนหลังมาไคคงเกา ข้างที่กทาพลคคก แต่ลงมายืนอยู่
 หาคไคเหย้าไม้ แล้วกระโดดชนชอก ในขณะที่กำลังห้อยไคหยก

ยางที่เอาผ้าแพรให้คนย่นถอยอยู่สองข้างเป็นสามระยะ เมื่อมาหือไปถึง
 แพรที่ขวางอยู่คนนั้นก็กระโดดข้ามไ้ที่กระยะ ทำค่าง ๆ เช่นนำอัครย
 นัก แล้ววกคนเขาโรง ยังมีชายอีกคนหนึ่ง ชื่อม็คเตอกก เป็นคนชำนาญ
 ในการห้คมา แต่อายุยังไม่ถึงสามสิบย มื่อถอยแล้อนหนึ่งเตรนาหน้า
 มาเตรตามหลังออกมา แล้ววาให้มาเตรสองเท่า มากเตรตามค้ำ
 ว่าให้มานั่งลง มากนั่งตามสั่ง ว่าให้มานอน มากลงนอนตะแคงนั่งอยู่
 ชายตลกคนหนึ่งวิ่งเข้าไปนอนในหว่างอกมาแล้วยกเท้ามาเทกออกตัวไว้
 มากทำตามทุกอย่าง คนตลกนั้นจึงลุกขึ้น แต่มายังนอนอยู่ ม็คเตอกก
 จึงสั่งมาว่า ลุกขึ้นเถก มากลุกยขึ้น ชายตลกจึงพูดกับม็คเตอกกว่า
 ถ้าท่านค้แล้วจงวาให้มากลยเข้าโรงให้ ไ้เถก เราจะห้ามไว้ ให้หยุด
 ม็คเตอกกจึงวาค้แล้ว ๆ จงร้องสั่งมาว่ากลยไปโรงเถก มากวิ่งไปตามสั่ง
 เมื่อมาวิ่งไปถึงประตูโรง ชายตลกจึงร้องว่าอย่าเข้าไป มากหยุด
 ชงกอยู่ ม็คเตอกกจึงเรียกมาให้กลยมาลยหน้าลยหลังแล้วว่ากลยไป
 โรงเถก มากวิ่งกลยไปอีก คนตลกก็ห้ามไว้ ถึงสามครั้ง แล้วจึง
 ว่ากับม็คเตอกกว่า ท่านให้ไปเถกคราวนี้เราไม่ห้ามแล้ว ม็คเตอกกก็
 สั่งให้มากลยไป มากวิ่งเข้าโรง พวกคนชายหญิงไปค้อยูทนนยระมาณ
 หารอยเคษ ก็ชอยใจคยมอชนพรมกน

๒๒ ผู้อ่านในสมัยนี้จะเข้าใจได้ว่า ลักษณะเล่นละคอนที่พรรณานี้ คือเชอกั้สละคอนน้า
 นั้นเอง บางคนจะเห็นว่าต้น พรรณของจืด ๆ แต่ที่จริงสมัยนั้นเชอกั้สยังไม่เคยมี
 มาทางประเทศนี้ เป็นแรกที่ไทยจะได้เห็น ควรชมว่าพรรณาคี้ อ่านเข้าใจชมทราบ
 เหมือนกับตาเห็น

ที่ในเมืองเองแคลงก็มีละคนอยู่หลายแห่ง ส่วนวิเศษต่าง ๆ กัน
บางเรื่องมีหญิงรูปงามแต่งเป็นเทวดาฝรั่งเหาะเลือนลอยมา แต่ไม่เห็น
สิ่งใดเป็นสายใยยนต์ที่คนจะอาศรัยได้ คเลือนลอยมาแต่กาย บางทีก็
ออกมาจากภูเขายาวที่ผกชนมาจากกิน บรรดาคนที่แต่งเป็นเทวดา
ล้วนมีรัศมีออกจากกายสนทนกัน พวกราชทูตอยู่ประมาณสี่ชยาม
ละคอนเล็กก็พากันถลปรมาทสำนัก ฯ

๑ รุ่งชน (ฉนวนเสารเดือน ๑๒ ชน ๑๔ ค่ำ) มีศเตยเพาลจัด
รถหารถให้ราชทูตทั้งนายแลไพร่รวมยสิบเจ็ดคนไปเที่ยวคุสัตว์ทขงเลียง
ไว้ในสวน คอสัตว์สเท สัตว์สองเท้า งแลปลาหอยต่าง ๆ หลาย
พันธุ์อย่าง บางอย่างก็เหมือนสัตว์ที่มีอยู่ในประเทศไทย บางอย่างก็ผก
กันไม่เคยใครพบเห็น เช่นต้นว่าราชสีห์แลสัตว์อื่น เหญอย่างเล็กขาง
ถาสัตว์มีกำลังครายกขงไว้ในคอกทำด้วยเหล็ก เป็นสัตว์เชองกขง
ไว้ในคอกทำด้วยไม้ เช่นจรเข้แลสัตว์น่าอย่างอนทใหญ่กใส่ไว้ในสระ
เป็นปลาเช่นหอยกใส่ไว้ในอ่างแก้ว เช่นงูกาสัตว์เล็ก ๆ ทกล้ายกข
กิ้งก่ากใส่ไว้ในตู้กระจก เช่นนกใส่กรง ถานกใหญ่เหมือนนกตะกรม
นกกาเรียนแลนกอื่น ๆ อีก ที่ใหญ่กคตชนยกเสียบไม่ให้บินได้ แล้ว
ปล่อยเชียวเคืออยู่ในคอก เช่นวานรเป็นค่างขางชนิด กใส่ไว้ในกรง
เหล็ก ราชทูตเที่ยวทอขย่นค้ำ แล้วกลับมาไซเคิล ๒๗ ฯ

๒๗ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันนั้นเวลาเช้าราชทูตไปห้างคาราค ข้างเครื่อง
เพชรพลอย บ่ายไปดูสวนเลี้ยงสัตว์ ถ้าไปดูละคอนโรงชื่อว่า ปรีนซีสทิเอเตอ (ที่เจ้า
พระยามหินทร ฯ เอาชื่อมาเรียกละคอนของท่าน) วันจันทร์เดือน ๑๒ แรมค่ำ ๑ เข้าไป
ห้างแสนคือห้างเครื่องเพชรพลอย ถ้าไปดูละคอนโรงชื่อ โอลิมบิก

๑ วันอังคารเดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ พวกราชทูตไปคูเรือกลไฟ
 คักควยเหล็กพังจะแล้ว เรือสำเภาใหญ่โตนัก ขาวหกรับเกาส์บเข็ดพิศ
 คอหาเส้นทวาคยสามนวกยสามกระเขยค กวางร้อยสี่แปดพิศ
 คอสี่แปดวาคยกับสองกระเขยค สูงห้าสิบพิศ คอแปดวาคอกสนนวกย
 สองกระเขยค มีท่อ (ปล่อง) ไฟห้าท่อ เสากระโคงหกเสา มีทั้ง
 จักรท้ายจักรข้าง ในลำนั้นเป็นห้องเล็กห้องใหญ่ มีโมงค์เคียวไป
 แต่ท้ายตลอดศีรษะ คาคพาสชนทำควยเหล็ก แล้วเอาไม้ทวยข้างบน
 เจ้าของเรือบอกว่าจะบรรทุกคนโตเล็กหมนหนงพร้อมทั้งเสบียงอาหารควย
 แตะกำบนลำนมไซ่กำบนรย ต่อเวรยข้างคนที่จะไประแผลเที่ยวเล่นต่าง
 บ้านต่างเมือง เป็นกำบนกมปนี

ราชทูตคักำบนแล้ว มีคเคอเฟาล์กนำไปคอุโมงค์โตนัก (เทมส์)
 ในอุโมงค์นั้นขาวสองพนพิศ คคสี่หาเส้นเจ็ดวาคอกกยสนว กวาง
 สี่สิบพิศ คคหกวากยสี่สิบสนว ฤกแต่ย์ากอุโมงค์จนถึงพ่นล่าง
 เจ็ดสิบหกพิศ คคสี่เฮ็ดวาสองคอกกยห่านว ทำเป็นสองทาง ๑ หนึ่ง
 เป็นทางรถ อีกทางหนึ่งเป็นทางคนเคียว คคมีริมทางขายของเล่นของ
 กินต่าง ๆ คคสนก สว่างแจ้งควยแสงไฟ้กาค คนเคียวไ่มามีโตเขาค
 อนงเรือกลไฟ้ชนล่องอยู่ในลำแม่น้ำ ถ้ามาถงตรงนคนทอยใน
 อุโมงค์กรู คคยจักรพคนำคิงคคยนถนค พวกราชทูตเที่ยวชชของ
 เล่นอยู่ในอุโมงค์ จนเย็นแล้ววกลยมาทลำนัก ฯ

๒๘ คือเรือลำชื่อ เกรตอัสเติน

๑ รุ่งขึ้น (วันพฤหัสบดี ๑๒ แรม ๓ ค่ำ) เวลายามหนึ่ง เลอรรถมาयर ผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมเมืองเขมรราชทูตทั้ง ๓ ไปกินโต๊ะ มีขุนนาง แลเศรษฐีกินโต๊ะด้วยกันประมาณสามร้อยคน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ มีศเคอเฟาล์มาแจ้งกับ ราชทูตว่า เลอรรถกลาเรนคอนให้หนังสือกำหนดมาว่า ราชทูตจะได้ เฝ้ากวนฉวนพอเดือน ๑๒ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ที่วังชอ วินด์เซอภาคัล ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ เวลาเช้า เจ้าพนักงานราชอ มีศเคอนอมันแมกโตแนลค์ มาทำบายูชีแลวรับเครื่องราชบรรณาการ ไปจากโฮเคิล ฯ

๑ รุ่งขึ้นราชทูต อุปทูต หม่อมราโชทัย ไปหาเลอรรถกลา เรนคอนแลเลอรรถแซลบัน ได้ถามด้วยการที่จะเฝ้ากวนฉวนนั้นจะทำประการใด เลอรรถกลาเรนคอนบอกว่า กวนฉวนสั่งว่า แต่ก่อนราชทูตไทยยังไม่เคย มาเฝ้าเมืองอังกฤษเลย ด้วยเป็นเมืองไกลกัน ครึ่งนมราชทูตมาถึง กวนฉวนคืนก็ อยากจะให้เห็นธรรมเนียมไทยที่เฝ้าแลค่านับ ในพระ เจ้าแผ่นดินนั้นทำประการใด ขอให้พวกราชทูตเฝ้าแลค่านับตาม ธรรมเนียมไทยเถิด พุทจาให้ถามที่ความเสร็จแล้วราชทูตก็ลากลับ มาโฮเคิล

ครั้นเวลาค่ำเลอรตักกลาเรนคอนมหนึ่งสอมาแจ้งแก่ราชทูตว่าเมื่อ
เวลาบ่ายพระญาติของกวันคนหนึ่ง เป็นเจ้าหญิงชอคชเชสคินมีส^{๒๘}
ยังเกิดโรคเป็นขุขุขึ้นจนถึงแก่กรรมในทันที เคยวณกวันมีความ
เศร้าโศกนัก การที่จะเสด็จออกรับราชทูตในวันพรุ่งนี้ไม่ได้ ขอ
เลื่อนไปอีกสักแปดวัน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๑๒ แรม ๑๒ ค่ำ มีศเคยเฟาล์เชิญราชทูต
ไปที่โกโลเซียม^{๓๐} เป็นที่สำแดงให้เห็นว่า เย้าเรือนแม่น้ำแลถนนทั่ว
ทั้งเมืองลอนดอนนั้นเป็นอย่างไร เมื่อพอราชทูตไปถึงแล้วเจ้าของท
จึงเชิญให้เขานั่งในที่นั่งหนึ่ง นั่งไต่ประมาณสิบหกคนแล้วหันจักร
ทนนกลอยขึ้นไปสูงประมาณสิบวา ครั้นถึงชั้นบนจึงให้ออกเคียวความ
เฉลี่ยงรอยโดยกลม แลเห็นเป็นภูมิฐานเมืองลอนดอนกว้างใหญ่สุด
สายตา มีถนนแลตึกบ้านร้านตลาดลำแม่น้ำเรือช่นล่อง ในเวลา
กลางวันแดดโคมสว่างไปทั้งทางบกทางเรือ ฝ่ายอากาศเบื้องบนก็มี
ดวงจันทร์มีสว่างกระจ่างแจ้งเหมือนจริง ถ้าไม่มีคนยกคนทก็กระ
สำคัญว่าจริง ด้วยแลตเหมือนฟ้าแลคนท ไต่เห็นอยู่กบขจิกขของตัว
ไม่มีสำคัญสิ่งใดจะให้รู้ว่าเขนของทำด้วยฝีมือแลขญญามนุษย์ ครั้น
ตทวแลวกเขาในทพรตมกน ไรทวกลยคณลงมาคังเกว.

๒๘ ตัซซส เดอ นีว
๓๐ วันนี้มีในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ตอนเข้าไปห้างแบบบีนบราเธอ ช่างทำ
เครื่องเงิน

มีศเคอเฟาล์จงพาไปคหนึ่ง หนึ่งนั้นวิเศษนัก ทำเป็นบ้านเมือง
ข้างอินเดย คบ้านเรือนข้อม คผู้คนถนนแม่น้ำภูเขาต้นไม้ใหญ่โคเหมือน
จริง เมื่อเปลี่ยนคหนึ่งก็ไม้ทันเห็นว่าเปลี่ยนกันอย่างไรคเป็นนำอิกรรย
นัก ราชทูตคอยู่จนสี่ทุ่มเศษ หนึ่งเล็กก็พากันกลับมา ฯ

๑ ครนรุ่งชน (วันเสาร์เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ) เข้าสามโมง
มีศเคอเฟาล์พาพวกราชทูตไปควังแก้ว ชอกฤศเศลแปลศ ไปจาก
โยเศิลคด้วยรถเทียมม้า ทางสองชั่วโมงเศษ หนึ่งทำเป็นเรือนแก้ว
สีสน ฝาแลหลังคาล้วนแล้วไปควังแก้ว แต่เสากัยเครื่องกันทำ
ค้วยเหล็กสังหกลีบหกพค คอสีขวากัยสีขสามนวงง กว้างสี่ร้อย
ห้าสิบหกพค คอสามเส้นสีขวาคอกกัยแปดนวงง ยาวพันแปด
ร้อยสี่สิบแปดพค คอสีขห้าเส้นกัยเศคคอกสีขนิ้ว ข้างในทำเป็นสวน
ปลูกต้นไม้ต่าง ๆ แล้วทำเป็นรูปคนรูปสัตว์ไว้เข่นอันมาก แลมี
เครื่องกลไฟต่าง ๆ ไว้คเป็นคัวอย่าง ราชทูตเทยคอยู่จนเวลาเย็น
มีศเคอเฟาล์จงให้จัดแจงอาหารเลี้ยงคล้ำเร็วแล้วก็กลับมา ฯ

๑ วันอังคารเดือนอ้ายชนค ๑ มีศเคอเฟาล์พาราชทูตไปค
ไปลิตกนิค หนึ่งมีรูปกวันแลปรีนส์อาลเศคกัยลูกเชอ ทั้งชายทั้งหญิง
เกอองค มีรูปคนชาติอนกหลายชาติ มีคนค้ำน้ำอด เคียวในน้ำ
หายใจในน้ำก็ได้ แต่ความชอบท้านผีพงคงสงสัยว่าเป็นความเท็จ
หาจริงไม คครเมื่อคชาพเจ้าผิงคหมายเรื่องรวนโคอิธิบายให้ท้านแล้ว
จึงจะเห็นจริง ครนจะกล่าวไว้ในหนังสืออนกยคยวอนก ราชทูตคของ
ประหลาททั่วแล้วก็กลับมาโยเศิล ฯ

ตอนที่ ๕

ว่าด้วยราชทูตนำพระราชสาส์นขึ้นไปเผ่ากวีน

๑ วันพฤหัสบดี เดือนธันวาคม ค่ำเวลาเช้าห้าโมงเศษ มีศุภโศ
เฟาล์ กับต้นเกลเวอริง สองนายมาเชิญราชทูตทั้งสาม หม่อม
ราโชทัย หม่อมราชามาตย์ นายพิภรณ์สุวรรณกิจ ชุนจรรยาเด
ชุนปรีชาชาญสมุท แปะคนพร้อมกัน ราชทูตก็เชิญพระราชสาส์น
ขึ้นรถเทียมม้าสามรถไปจากโฮเตลทางไมล์หนึ่ง คือสี่สิบห้าเส้นถึงทรอ
ไฟ เบนเนอรัลคัสต์เป็นนายทหารใหญ่รักษาพระองค์^{๓๑} กับขุนนาง
ฝ่ายทหารอีกสองคนมาคอยรับอยู่ที่ถนนควอย จึงเชิญพวกราชทูตเข้าหยุด
พักในคอก เป็นที่ประทับของกวนสักร์หนึ่ง^{๓๒} แล้วเชิญให้ขึ้นรถไฟ
ไปทางยี่สิบสามไมล์ คือพันสามสิบห้าเส้นถึงที่พัก ใกล้วงเวียนคเชอ
ราชทูตลงจากรถไฟหยุดพักอยู่ที่ถนนคร์หนึ่ง แล้วเชิญพระราชสาส์น
ขึ้นรถเทียมม้า มีทหารขีตกระยชี่มานำหน้าคหนึ่ง คนขี่ม้ากรด ๆ ละ
สองคน เทียมม้าสี่มาถูกรถ ไปประมาณห้าพันถึงวงเวียนคเชอ เป็น
วังสำหรับกวีนอยู่ในฤดูหนาว

๓๑ นายพลตรี เซอ เอตวาคัสต์ เจ้าพนักงานราชการพระราชพิธี

๓๒ คือ ห้องที่ประทับที่สถานีรถไฟ

เมื่อราชทูตเข้าไปถึงในวัง มีทหารบนปลายหอกยืนค้ำนบอยู่สอง
แถว ประมาณสามร้อยคน พวกขีพาทย์ยลยสองคน แล้วเบนเนอรล
ก็ตั้งเชิญพวกราชทูตลงจากรถขึ้นไปพักอยู่ในห้องแห่งหนึ่งบนตึกทกวณ
เสด็จอยู่ ตึกนั้นใหญ่โตกว้างขวาง มีห้องหลายสิบห้องกันลัดเลี้ยว
ไปมาเคี้ยวถึงกันโคจรตลอด เบนเนอรลก็ตั้งชวนราชทูตพักจายันย้าย
โมงหนึ่ง^{๓๔} ได้ยินเสียงขีพาทย์ระโคมชน แล้วมีขุนนางมายอกว่า
กวันเสด็จออกแล้ว ให้เชิญราชทูตเข้าเฝ้าเถิด

เบนเนอรลก็ตั้งกำกับนำทนานทูตไปสู่ห้องที่เฝ้า เมื่อถึงประตู
มีทหารแต่งตัวใส่เสื้อยกทอง ถอดขวานค้ำมยาวปลายเป็นกฤษยัณรักษา
อยู่ทั้งสองข้างประตู ราชทูตจึงเชิญพระบรมราชสาส์นแลพระขรรษา
สาส์นรวมลงพานเดียวกัน แล้วเชิญเคี้ยวเข้าไปในทเฝ้า เมื่อถึงประตู
ชั้นใน อุปทูต ตรทูต หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณ
สรรพกิจ ขุนจรเจนนทเล ขุนปรีชาชาญสมมต เจ้าคนพร้อมกันถวาย
บังคม แล้วคลานตามเข้าไปจนถึงทเฝ้า ราชทูตจึงเชิญพานพระราช
สาส์นขนวางบนโต๊ะที่ตั้งอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งอิโรน ห่างประมาณแปดศอก
แล้วคลานถอยออกมาถึงทเฝ้า! กุลกวันประมาณสิบศอก พร้อมกัน
ถวายบังคม แล้วราชทูตก็อ่านคำทูลเบิกตามภาษาไทย ใจความว่า
คือคนนั้นเช่นทนน ๆ ใต้รับพระบรมราชโองการแลพระขรรษาโองการ

๓๓ ทหารรักษาพระองค์กรมสถือคฟูสเล็บ เป็นกองเกียรติยศ.

๓๔ ทูตพักคอยที่ในห้อง เตะเปสตรี่.

เชิญพระราชสาส์นนำเครื่องมงคลราชบรรณาการ แต่พระเจ้ากรุงสยาม
ทั้งสองพระองค์ ออกมาจำเริญทางพระราชไมตรีในพระเจ้ากรุงลอนดอน
ครั้งนี้จบ มีศุภผลแห่งอำนาจที่แปลออกจากไทยเป็นภาษาอังกฤษ
ถวายจนจบสิ้นข้อความ แล้วพวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง
ราชทูตจึงคลานไปเชิญพานพระราชสาส์นซึ่งตั้งไว้บนโต๊ะ เคียงเข้าไป
ถึงหน้าพระที่นั่งอิโรน แล้วคุกเข่าชูปานพระราชสาส์นชนถวาย ก็นั่ง
รับเอาด้วยพระหัตถ์ดวงไว้รับพระองค์ ราชทูตก็คลานถอยออกมาพร้อม
กันถวายบังคมอีกครั้งหนึ่ง

กวันจึงทรงอ่านคำตอบ ใจความว่าเรามีความยินดีในการทูลรับ
ราชทูตซึ่งมาแต่พระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ เราหมายใจว่าพระองค์
จะเป็นที่ยั่งยืน ด้วยเราเห็นราชทูตนั้นเหมือนเป็นของสำคัญแห่งไมตรี
ของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์ แลหมายว่าพระองค์ท่านทั้งสอง
จะเป็นญาติสัมพันธ์มิตรรักษาสถาบันจักรแลราษฎรให้ดียิ่งขึ้นไป จึงได้
เปลี่ยนทำหนังสือสัญญาแก่เรา เราก็เอาใจใส่มาก ด้วยหมายว่าหนังสือ
สัญญาที่ทำใหม่นี้จะให้เป็นที่มั่นคงในทางพระราชไมตรี แลมีคุณยิ่งขึ้น
ไปทั้งสองพระนคร แลลูกคำวานชได้ค้าขายต่อกันทั้งสองฝ่าย อนึ่งเรา
ยินดีนัก ด้วยรู้ว่าพวกขุนนางของเราที่ไปรับท่านทั้งปวง ได้เอาใจใส่
ในพวกราชทูตให้มีความสุขจนตลอดถึงเมืองอังกฤษ โดยความชอบ
ธรรม

ครั้นทรงอ่านจบแล้วสั่งให้เลอศักดิ์ลาเรนคอนเอามาประทับที่ราชทูต
แล้วรับสั่งให้บอกทั่ว กวณมีพระทัยยินดีที่ใคร่รับเครื่องราชบรรณาการ
แลพระราชสาส์นของพระเจ้ากรุงสยามทั้งสองพระองค์นั้น ขอบพระทัย
นัก ราชทูตยังไม่ทันทูลตอบประการใด เลอศักดิ์ลาเรนคอนจึงบอกว่า
เวลานี้เสด็จออกกรีบแขกเมืองเป็นการยศ ซึ่งจะพุดจาพิททูลสิ่งใดของตัว
ก่อน ยังจะไปรทให้เฝ้าอีก จึงค่อยพิททูลต่อภายหลัง วันนั้นเชิญกลับไป
ก่อนเถิด พวกราชทูตพร้อมกันถวายบังคมแล้วคลานถอยหลังออกมา
จากที่เฝ้า

แลเมื่อกวณเสด็จออกกรีบราชทูตนั้น ทรงเครื่องประดับแล้วไป
ถวายเฝ้า แต่เฝ้าใหญ่ที่เลอกลอ^{๓๕} ทำเป็นเครื่องหอบพระค
กรมพระกรรณซ้ายขวาเสียดอกไม้เพชร มีระย้าห้อยลงมาถึงพระอัง
ทรงผลของพระองค์คำ ถวายเป็นการเศวตโศกถึงพระญาติทงแก่กรรม
เมื่อเสด็จออกมีขุนนางผู้ใหญ่แลหญิงที่เป็นผู้คายนเฝ้าอยู่ประมาณสามสี่
คน แต่ปรีนส์อาลเบิต ซึ่งเป็นเจ้าราชสามี่ แต่งพระองค์ทรงเครื่อง
พร้อมอย่างนายทหาร ทรงกางเกงแดง ทรงเสื้อสักหลาดดำ^{๓๖} ขัด
พระแสงกระบี่บนอุยรมพระที่นั่งอิโรนข้างซ้าย เครื่องราชบรรณาการนั้น
เจ้าพนักงานจกแจ่มมาตั้งเรียงถวายพร้อมทุกสิ่ง.

๓๕ เฝ้าเฝ้าคนมีชื่อเรียกว่า "โกอินัวร์"

๓๖ เข้าใจว่าแต่งพระองค์เครื่องยศนายพลอังกฤษ เสื้อแดงกางเกงดำ
เจ้านายที่ออกแขกเมืองวันนั้น นอกจากปรีนส์อาลเบิต ยังมีปรีนส์เซอร์อแซล
พระราชธิดาพระองค์ใหญ่ กับปรีนส์เฟรเดอริกวิลเลียม กรุงปรัสเซีย ที่ภายหลังเป็น
เอมเปอเรอเฟรเดอริก เวลานั้นจะไปทำราชการกับราชธิดาพระองค์ใหญ่

เมื่อพวกราชทูตออกจากที่เฝ้าแล้ว เจ้าพนักงานพาไปให้กินโต๊ะ
 ที่ห้องสำหรับเลี้ยงขุนนาง^{๓๗} โต๊ะที่เลี้ยงประมาณยาวเจ็ดจากกว้างสี่คอก
 เครื่องที่ใช้นั้น โต๊ะเป็นเครื่องทองข้างเงินข้าง ขุนนางอังกฤษทักกินโต๊ะ
 คุ้มราชทูตยลยเจตคน ครั้นกินโต๊ะแล้วเจ้าพนักงานจึงพาราชทูตไปดู
 เครื่องอาวุธใหญ่่น้อยต่าง ๆ ที่จัดแจงเรียบร้อยไว้ตามผนัง แล้วกลับมา
 พักอยู่ในห้องที่พักเดิม เยนเนอร์ลัคคัตจึงให้พวกมโหรีมาทำให้ราชทูต
 ฟังอยู่ประมาณสี่นาฬิกา ถึงเวลาบ่ายสามโมงราชทูตก็พากันขึ้นรถไฟ
 กลับมากลางวิซโฮเต็ล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือนธันวาคม ๔ ค่ำ ราชทูตไปหาเลอวคักลาเรนคอน
 ตามใต้วังซึ่งจะไม่เขียนเขียนใครบ้าง เลอวคักลาเรนคอนว่าควรจะ
 ไปหาแต่เจ้านาของกวิน ซึ่งเป็นมารดาของกัมมบริช กับตัวคักแกมบริช
 ขุนนางนอกจากนั้นถ้ามาเขียนทำนก่อน ท่านจึงไปเขียนคอบ้างจึงจะควร
 คุ้ม (เอกอรรค) ราชทูตเป็นใหญ่ ใ้เชิญพระราชสาส์นแลถอยรับสั่ง
 มาคุ้ม ฯ

๑ วันเสาร์เดือนธันวาคม ๕ ค่ำ พวกราชทูตพากันไปหาตัวเซส
 แกมบริช นาของกวิน กับตัวคักแกมบริช พดหาใ้ตามกันตาม
 ธรรมเนียมแล้วกลากลับมา ฯ

๓๗ ห้องที่เลี้ยง เรื่อก "วอเทอลู แคลลเลอร์"

(ความแทรก) เมื่อตรวจสอพระยะทางราชทูตที่หม่อมราโชทัย
 แต่งกยหนังสือพิมพ์อังกฤษซึ่งออกในครั้งนั้น ในคอนทุกไทยเข้าเฝ้า
 กวินมีเรื่องแปลกปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษ ๒ ข้อ เห็นควรระคัก
 เนื้อความมาลงไว้ในหนังสือนี้ ไม่เห็นที่จะเอาเข้าตรงไหนเหมาะกว่า
 ข้าพเจ้าจึงแทรกลงตรงนี้ ความ ๒ ข้อนั้น คือว่าตัวกรียาทหมอบ
 คลานเข้าเฝ้าอย่าง ๑ กยเรื่องเลียงทตในห้องวอเตอร์ลู แคลเลอริอิก
 เรื่อง ๑

เรื่องกรียาทไทยหมอบคลานเข้าเฝ้ากวิน หนังสือพิมพ์อังกฤษ
 พากันสรรเสริญทุกฉบับ ว่าราชทูตไทยมีธียรยาครียชอตรง เคย
 เคารพนบนอยเจ้านายของตนอย่างไร เมื่อมาเฝ้ากวินก็เคารพนบนอย
 ต่อกวินเหมือนกยเจ้านายของตน ไม่เย่อหยิ่งเหมือนกยพวกแขกอื่นเคย
 ทัไปเมืองอังกฤษ เวลาเข้าเฝ้าเห็น พวกนกรียากระต้างกระเทือง
 จะเอาอย่างฝรั่งก็ใช่ จะเอาอย่างเพศภายาของตนก็ไม่เอา ดูไม่เป็น
 การเคารพนบนอยโดยเต็มใจ ๗

เรื่องเลียงทตทห้องวอเตอร์ลู แคลเลอริ เมื่อเฝ้าแล้วนั้น มี
 หนังสือพิมพ์ในเมืองไอรแลนด์ ลงว่า กวินเสด็จมาประทับเสวยด้วย
 ราชทูตไทยเอาขหรืออกสยต่อหน้าพระที่นั่ง รัฐบาลอังกฤษให้ลงพิมพ์
 แก่โดยทันทว่า ทหนังสือพิมพ์ลงนั้นหาจริงไม่ วนนั้นกวินก็ไม่ได้
 ประทับเสวยทนน ราชทูตไทยก็ไม่ได้เอาขหรืออกสยอย่างว่า ๗

ตอนที่ ๒

ว่าด้วยพระนางเจ้าเชษฐาธิราชทูตไปเลี้ยงโต๊ะ

๑ วันจันทร์เดือนอายุชน ๗ ค่ำ เลอ르크แซลขึ้นให้หนังสือมาว่า สมเด็จพระนางเจ้ารับสั่งว่า จะเลี้ยงโต๊ะแล้วจะเสวยร่วมโต๊ะเดียวกันด้วย ให้เชษฐาธิราชทูตทั้งสาม หม่อมมาโชทัย ไปกินโต๊ะที่วังวันเซอณวันพุธ เวลาสองทุ่ม

ครั้นถึงวันพุธเดือนอายุชน ๘ ค่ำ ย้ายห้าโมงเจ้าพนักงานจัตราด เต็มม้าสามรถมารับราชทูตไปถึงที่รถไฟ ก็ขึ้นรถไฟไปตามทางขี้สับ สามไมล์ คือพนสามสิบห้าเส้นถึงที่พัก เจ้าพนักงานจึงเชิญขึ้นรถ ม้าก่อไป เวลาห้าค้ำกับสามสิบหกนาทิจึงถึงวังวันเซอ มีสเคอเฟาล์ จึงเชิญพวกราชทูตไปอยู่ห้องที่พัก ครั้นเวลาเกือบสองทุ่มจึงนำราชทูต ทั้งสาม หม่อมมาโชทัย ขุนจรเจนทเลล้ามไปค้อยอยู่ในห้องแห่ง หนึ่งเป็นทางที่กวินจะเสด็จ มีสเคอเฟาล์จึงบอกพวกราชทูตว่า ถ้ากวิน เสด็จมาถึงแล้ว ก็จะมีพระเคียรลง ให้พวกราชทูตก็มีลงรับทุก ๆ คน ถึงเวลาสองทุ่ม กวินก็ขยับวินสออลเยต เจ้าหญิงลูกเธอองค์ ใหญ่ชอปรินเซสรอยล เจ้าชายลูกเธอที่สองชอปรินสเวลล์ แลเจ้า ชงจะมาเป็นยศวรเขย ชอปรินสเฟรดทริกวิลเลียม กับดัชเชสเกินต์ มารดาของกวิน อีกพระญาติพระวงศ์ประมาณเก้าคนก็ยคนตามเสด็จ ด้วย ครั้นถึงห้องที่พวกราชทูตยนอนอยู่กวินก็มีพระเคียรลง พวก

ราชทูตแลขนนางอังกฤษก็ลงมาตามทุกคน กวั้นจึงเสด็จเลยไปที่ห้อง
 เลียงโต๊ะ ราชทูตก็ขนนางทั้งปวงก็ตามเสด็จไป กวั้นจึงเสด็จนั่ง
 ลงที่เก้าอกลาง ตรงกับพระยามนตรีศรีวongศรีราชทูต ต่อไปข้างซ้าย
 เลอรถกลาเรนคอนนั่งตรงกับปรีนสเฟรดคริกวิลเลียม ถัดไปเจ้าหมื่น
 สรรเพธภักคือยู่ทูต นั่งตรงกับปรีนเซสรอยล์ ฝ่ายขวาจมนมณเคียร
 พทกษัตริทูต นั่งตรงกับปรีนสอาลเบิต ต่อมาหม่อมราโชทัย นั่งตรง
 กับกษเชสเกินคมารตาของกวั้น แต่ขุนจรเจนทะเล เลอรถกลาเรนคอน
 ให้นั่งอยู่ข้างหลัง คอยเป็นล่าม เมื่อกินโต๊ะอยู่นั้นกวั้นทักไต่ตรัส
 ประการไต่ด้วยราชทูตไม่ จนเสวยแล้วก็เสด็จจากเก้าอกลยไป พวก
 ราชทูตแลขนนางอังกฤษต้องขนขนกมศรีษะค่านยทุกคน

กวั้นจึงเสด็จไปประทับอยู่ห้องแห่งหนึ่ง แล้วรับสั่งให้ขนนางมา
 เชิญราชทูตไปเฝ้าในที่นั้น เมื่อพวกราชทูตไปถึง จึงพร้อมกันกม
 ศรีษะลงค่านย กวั้นก็เสด็จมายืนตรงหน้าราชทูตตรัสถามว่า ท่านมา
 ตามทางมีความสบายอยู่หรือ ราชทูตทูลว่ามีความสบายมาก กวั้น
 จึงรับสั่งว่า เราไต่ยินคำว่าสบายนั้นเรามีความยินดีนัก แล้วเสด็จ
 ไปยืนตรงหน้าอุปทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวทหนึ่งในกรุงสยามทรง
 สบายอยู่หรือ อุปทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วตรัสถามว่า ท่านไม่
 ไข้เชอพระวงศ์ เช่นแต่ไต่ทรงเลียงมาหรือ อุปทูตก็รับสั่ง แล้ว
 เสด็จไปยืนตรงหน้าตรีทูตตรัสถามว่า พระเจ้าอยู่หัวที่สองในกรุงสยาม
 ทรงสบายอยู่หรือ ตรีทูตทูลว่าทรงสบายอยู่ แล้วเสด็จไปยืนตรงหน้า

หม่อมราโชทัยตรัสถามว่าท่านพูดอังกฤษไต่หรือ หม่อมราโชทัยทูลว่า
 พูดไต่เล็กน้อย แล้วรับสั่งถามว่า ท่านเรียนในเมืองไทยหรือไปเรียน
 ที่อื่น หม่อมราโชทัยทูลว่าเรียนในเมืองไทย แล้วฝนพระพักตร์ไป
 รับสั่งด้วยมีศเคอเฟาล์แลกปัตันเกลเวอริงแล้วก็เสด็จกลับไป ปรีนส
 อาลเบิร์ตจึงเสด็จมาขม่อมราชทูตทั้งสามกับหม่อมราโชทัย แล้วตรัส
 ไต่ถามถึงทุกสิ่งเสร็จแล้วก็เสด็จกลับไป ลูกเธอเจ้าหญิงใหญ่ เจ้า
 ชายรองเจ้าหญิงที่สาม จึงเข้ามาพุดจาแล้วก็หลีกออกไป เจ้าเฟรดทริก
 วิลเลียมจึงเข้ามาพุดต่อภายหลัง

ครั้นเสร็จแล้วก็วันจึงเสด็จไปอยู่ในห้องอีกแห่งหนึ่ง รับสั่งให้
 ทหาราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปเฝ้า ถ้วนโปรดให้นั่งบนเก้าอี้
 พระราชทานน้ำชากาแฟ ให้นั่งกินร่วมโต๊ะเดียวกัน พุดจาถามไต่กัน

ไปมาตามธรรมเนียม แล้วรับสั่งให้มิมีโหริอังกฤษให้ทูลตามทูลฟัง

ถึงเวลาห้าทุ่มก็วันเสด็จขึ้น ราชทูตก็พากันกลับมาห้องที่พัก
 นอนค้างอยู่ทวงวันคเชอคนหนึ่ง รุ่งขึ้นเช้าสามโมงปรีนสอาลเบิร์ตจึง
 พาเจ้าลูกเธอแก้วองค์มารีบของซึ่งพระราชทานออกไปแต่กรุงเทพฯ แต่
 ถ้วนหาไต่เสด็จมาด้วยไม ปรีนสอาลเบิร์ตก็เจ้าราชบุตรรีบของ แล
 ตรัสด้วยราชทูตแล้วก็ลากลับไป เวลาเช้าสี่โมงเศษ พวกราชทูตกิน
 อาหารเสร็จแล้วก็กลับมาจากวังวันคเชอ ถึงโฮเตลที่พักในเมือง
 ลอนดอน ฯ

๑ วันจันทร์ เกือบอายุชน ๑๕ ปี พวกเราชุกไปดูโรงหมอใหญ่
 ซอกเลขซอกฟซาเยนส์^{๓๘} ที่ในโรงหมอสูงประมาณสิบวา กว้างสอง
 เส้นทำเป็นสี่ชั้น มีกระดูกคนทั้งชายทั้งหญิงแลเด็ก แลกระดูกคน
 ไบราณสูงแปดศอก^{๓๙} กระดูกสัตว์ต่างๆ ก็มีมาก กระดูกเหล่านั้นเอา
 มาล้างแล้วผูกด้วยลวดให้เป็นรูปยืนอยู่ บางทีเอารูปทารกที่คลอด
 จากครรภ์มารดาแล้วตาย รูปร่างวิปลาศผิดกับมนุษย์ธรรมดาไม่เคยมี
 หมอเห็นว่าทารกนั้นสิ้นชีวิตแล้ว จึงเอามาใส่ในขวดแก้วเหล้าไว้ บางที
 ก็เอาสัตว์ที่ประหลาดมาแช่ บางทีเป็นของที่เกิดในตัวมนุษย์บ้าง แต่
 ขวดที่แช่ของเหล่านั้นเหลือที่จะประมาณ มากมายนัก ดูในโรงหมอแล้ว
 จึงไปค้ทำเงิน

ค้ทำเงินชื่อ รอยดมินต์^{๔๐} ในนั้นใช้เครื่องกลไฟทำเร็วยิ่ง
 กว่าคนทำด้วยมือหลายเท่า การที่ทำการนี้จะพรรณาอีกจะมากมาย
 ยศยาวนัก

ค้ทำเงินแล้ว จึงไปค้ที่แห่งหนึ่งชื่อเตาเวอ เป็นค้ใหญ่มีรูป
 ทหารขึ้นมาใส่เกราะเหล็กถืออาวุธต่างๆ มีเครื่องสำหรับฆ่าคนอย่างเก่า
 แต่โบราณ แลเครื่องสำหรับพันธนาการจำจอง มีห้องที่ขังเจ้านาย

๓๘ วิทยาลัยสอนวิชาแพทย์

๓๙ จะเป่น ๘ ฟุตมิใช่ศอก.

๔๐ ค้อดโรงกระสาปน์ ด้วยชุกไปคราวนั้น โปรดให้ไปว่าซื้อเครื่องจักรเข้ามา
 ตั้งโรงกระสาปน์ในกรุงเทพฯ ด้วย ปรากฏว่าได้เครื่องพิมพ์เงินเหรียญเป็นของรัฐบาล
 อังกฤษจัดถวายมาส่วน ๑ นอกนั้นว่าซื้อเครื่องจักรที่ห้างชื่อ เตลลือ เมืองเบอมิงฮัม
 เครื่องจักรนั้นที่มาตั้งโรงกระสาปน์แรก.

ซึ่งทำความผิด แล้วเจ้าพนักงานนำขึ้นไปดูชั้นบนที่ไวเกอร์นั้น สมมุติ
ว่ามงกุฎของกวีนั้น ก็ยเครื่องทรงอีกหลายอย่าง แลเพิ่มเม็ดใหญ่
ประมาณเท่าฟองนกพิราบ ครั้นนี้แล้วก็กลับมาโฮเต็ล ฯ

๑ วันอังคาร เดือนธันวาคม ๑๕ ค่ำ เจ้าพนักงานนำราชทูตไปดูวัง
ซอซึกกิ่งฮ่า เป็นที่กวีนั้นเสด็จอยู่ (ในเมืองลอนดอน) เมื่อฤดูร้อน ทำ
เป็นตึกหลังเดี่ยว ประมาณยาวสามเส้น กว้างสองเส้น สี่เหลี่ยม ทำ
เป็นสี่ชั้น มีราวเหล็กกล้อมรอบ เมื่อไปถ่วงวงมีผู้หญิงคนหนึ่งออกมา
นำราชทูตเที่ยวตึกห้อง เว้นแต่ห้องที่บรรทมห้องเดียว ในที่นั้นมีห้อง
มากกว่าห้องอื่น ซอต่าง ๆ กันทั้งสี่ชั้นกันเป็นห้องใหญ่ห้องเล็กกลด
เดี่ยวสนุก งานที่ช่วยลวดลายระบายเขียนแลลายอื่น แล้วเอาศิลา
อ่อนมาทำเป็นรูปมนุษย์แลรูปสัตว์ต่าง ๆ วางตั้งไว้เป็นอันมาก เครื่อง
แต่งห้องก็ต่างกัน พันท้ายไม้ลายบ้าง รูปพรมบ้าง ผ้าปักกระดาษ
ทำเป็นลายศิลาบ้าง ลายทองบ้าง เก้าอี้แลโต๊ะเครื่องใช้ก็ต่างกันทุก
ห้อง ห้องที่เรียกว่าแพรเชียว เขาะหมอนกล้วนไปช่วยแพรเชียว ที่
เรียกห้องแพรเหลืออง กล้วนแต่แพรเหลือองสีทงนูน ที่เรียกแพรอันใด
เขาะแลหมอนก็ทำช่วยแพรอันนั้น มีเครื่องใช้ประจำอยู่ที่ห้อง ถ้า
เสด็จอยู่ห้องไหนก็ใช้ของห้องนั้น ไม่ใช่เอาของห้องนี้ไปใช้ห้องโน้น
ของทั้งปวงล้วนต่าง ๆ หลายอย่างหลายชนิด สักที่จะพรรณนาให้ถ้วนถี่
ราชทูตดูรอบแล้วก็กลับมาโฮเต็ล ฯ

ตอนที่ ๗

กบฏที่วราชการ ชื่อปาลิเมนต์

แลเมืองเบอมิงฮัม เมืองแมนเชสเตอร์ เมืองลิเวอร์พูล
แลเมืองชิฟฟิลด์

๑ วันพฤหัสบดี เดือนธันวาคม ๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีคน
เฟาล์ให้รถม้ารับพวกราชทูตไปเฝ้ากษัตริย์ที่ปาลิเมนต์^{๔๑} ที่นั่นเป็นตึก
ใหญ่โตกว้างขวาง ก่อด้วยศิลา สูงประมาณสามสิวาเศษ มียอดแหลม
สำหรับประมุขขุนนาง ครั้นไปถึงแล้วเจ้าพนักงานจัดแจงให้นั่งอยู่ตาม
ที่สมควร จนเวลาบ่ายสองโมงกษัตริย์เสด็จมาเช่นกระบวรแห่อย่างหลวง
มีรถเจ้าเทียบม้ารถละสามคู่ หารถนำมาก่อน ถัดมาถึงทหารแต่งตัว
ใส่เกราะเงิน ซี่มาตะพายบนสองแถว ๆ ละสี่สิบห้าคน รวมสองแถว
ห้าสิบคน ต่อมาทหารใส่เกราะเหล็ก ซี่มาถือดาบสองแถวหกสิบคน
ทหารแต่งตัวอย่างสกอตแลนด์ ถือหว่านเทศขันเงิน สองแถวหกสิบคน
ถือกระบองหุ้มเงินสองแถวหกสิบคน ถือขวานปลายเป็นกฤษสองแถว
สี่สิบคน แล้วจึงรถกษัตริย์ สลักเป็นลวดลายขี้ตอง เทียมม้าสี่คู่
บนหลังการรถทำเป็นอย่างคราสำหรับเมือง ขนท้ายรถมีทหารซัดกระบี่
ยืนอยู่สี่คน ต่อไปหลังรถมีม้าแต่งเครื่องที่พระราชทานออกไปแต่

๔๑ คือ ในพิธีเสด็จเปิดปาลิเมนต์

กรุงเทพฯ มาหนึ่ง แล้วทหารแต่งตัวใส่เกราะตะพายขึ้นรถกาย
 ขี่มาศาลแถวรอยมา เมื่อกวินเสด็จถึงที่ศาลเมนต์ มีทหารแต่งตัว
 อย่างสกอลันด์ ถอดขวานปลายเป็นกฤษ ขึ้นคอยรับเสด็จสองแถว
 ยี่สิบคน ถอดปืนปลายหอกสองแถวหกสิบคน ชุนนางเค็รนำเสด็จสอง
 แถวสามสิบคน ชุนนางเชิญพระมาลากำมะหยี่คนหนึ่ง เชิญเกรวาน์
 ประคิยเพชรคนหนึ่ง เค็รนำเสด็จไปก่อน เมื่อกวินเสด็จลงจากรถ
 เจ้าชงเป็นสามชอปรินสอาลเบ็ค จึงรับพระกรข้างซ้ายเค็รไปด้วยกัน
 เจ้าเฟรดทริกวิลเลียมก็ตามเสด็จด้วย เมื่อกวินเสด็จดำเนินไปนั้น มี
 กำมะหยี่แดงประมาณยาวสิบศอก กว้างสองศอก ริมขั้วทองผูกกัยขึ้น
 พระองค์ แล้วมีผู้หญิงถอดชายกำมะหยี่นั้นคนหนึ่ง ถัดออกไปชุนนางถ
 ซิกสองคู่ แล้วมีทหารถอดกระบองหุ้มเงินอีกสี่คู่ ก่อนกวินยังไม่
 เสด็จเข้าไปนั้น เจ้าหญิงลูกเธอองค์ใหญ่ กับเจ้าหญิงน้องตักแกมบริช
 เค็รเข้าไปก่อน ไปนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่งตรงหน้าพระที่นั่งธโรน แล้วกวิน
 จึงเสด็จไปขึ้นบนพระที่นั่งธโรน ปรินสอาลเบ็คจึงนั่งลงบนที่ข้างซ้าย
 แต่ลดต่ำลงกว่าพระที่นั่งของกวินหน่อยหนึ่ง เจ้าชายลูกเธอทั้งสอง ชอ
 ปรินสเวลล์ นั่งบนที่ข้างขวาสูงเท่ากัยขาคา มีชุนนางคนหนึ่งเชิญ
 พระแสงดาบยาว อีกคนหนึ่งเชิญเกรวาน์ประคิยเพชรสำหรับกัยตรีย
 ขึ้นอยู่ริมพระที่นั่งข้างขวา ฝ่ายซ้ายมีชุนนางยืนถือแส้วหายเทศ
 ซิกสี่คน

๘๒ ที่มีบ้างนี้ ควรสังเกตว่าจัดเป็นการพิเศษสำหรับทูตไทย

กวันนั้นทรงฉลองพระองค์ขาว กระจึงทได้พระเคี้ยว สร้อยระย้า
 ได้พระศอ กำไลได้พระกร แลอำมรงค์ ล้วนประดับเพ็ชรรัตนทั้งนั้น
 เมื่อเสด็จขึ้นบนพระที่นั่งอโรนแล้ว จึงทรงอ่านหนังสือประมาณหกนาทีก
 ทรงอ่านแล้วก็เสด็จลงจากพระที่นั่งจะกลับคืนไปวังบักกิงฮ้า เยนเนอรัล
 ก็คักจงพาพวกราชทูตไปคูกะบวรแท้เสด็จอยู่ที่หน้าห้องแห่งหนึ่ง เมื่อ
 รถทรงมาถึงทันพวกราชทูตพร้อมกันถอกหมวกกัมศิระลงค้ำนัย กวัน
 แลปวินสออลเบิต ก็กัมพระเคี้ยวลงรับ แล้วเสด็จเลยไป ราชทูตก็
 ขนรถกลับมาทอยู่ ๔๓ ฯ

๑ วันจันทร์ เดือนธันวาคม ๖ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูต
 ไปหาเลอรัคกลาเรนคอง แล้วบอกว่าจะลาไปเที่ยวคูกูทางที่ค้ำลิ่งของ
 ประหลาทท์เมืองเยอมีงฮ้า เมืองแมนเซสเคอ แลเมืองลิเวอปลู
 เลอรัคกลาเรนคองจึงตอบว่า ท่านจะไปคูกูการทั้งปวงนั้นชอบแล้ว
 เชิญไปเถิด ฯ

๑ วันอังคาร เดือนธันวาคม ๗ ค่ำ เวลาเที่ยง ราชทูต อปทุต
 หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจารณ์สรรพกิจ ห้านายกัปล้าม
 เสมียนคนใช้ร่วมสิบคน แต่จมนมฉะเต็ยรพทกษัตริศตบวยอชยหาได้
 ไปไม่ พวกราชทูตขนรถไฟไปเมืองเยอมีงฮ้าก่อน ตามทางที่ไปจาก
 ลอนคองนนมีนา เข้าโกชน์ เข้าสาดี นาทัญญา ไร่ฝัก แลเปนสวนข้าง

๔๓ แต่งพรรณานิธิเบ็ดป่าเลียเมนต์อังกฤษในหนังสือนี้ถูกต้องนำชม

บ้านข้าง หนทางที่รถไฟไปอย่างที่ตองเข้าในภูเขา เจาะเป็นอุโมงค์ยาว ร้อยเส้นข้าง สองร้อยเส้นข้าง ข้างแห่งทกลีบเส้นข้าง เจ็ดร้อยเส้นข้าง ในอุโมงค์นั้นมืดไม่เห็นสิ่งใดเลย ข้างแห่งทำเป็นสะพานข้าม แล้วมี คลองน้ำไหล เรือเคียวไถบนสะพาน ไถสะพานเป็นทางคนเคียว ข้างแห่ง บนสะพานก็มีคลอง ไถสะพานก็มีคลอง เป็นคลองเรือเคียวไถทั้งสองชั้น ตั้งแต่เมืองลอนดอนถึงเมืองเบอริงฮัมทางร้อยสี่สิบสองไมล์ คือทำพัน สี่สิบเส้น เมื่อไปถึงเมืองแล้ว เจ้าเมือง^{๔๔} จึงมาหาราชทูต เชิญไป ให้พักอยู่ที่โฮเต็ล โฮเต็ลนั้นชื่อกวนส์โฮเต็ล รุ่งชนเจ้าเมืองจึงจรถ ความสำเร็จมารัชราชทูตแล้วข้าหลวงไปตักทำเครื่องทองเหลือง ที่ทำเขย ทองแดง ที่ทำแก้วทำกระจก ที่ทำเครื่องเหล็ก ที่ทำภาคกระตาศ หยกกระตาศ ของต่าง ๆ ทำด้วยกระตาศแล้วทาน้ำมันเขียนลายทอง^{๔๕} ราชทูตพักอยู่ในเมืองเบอริงฮัมวัน ๆ

๑ วันอาทิตย์ เดือนธันวาคม ๑๒ ค่ำ เวลาเที่ยงแล้ว จึงพร้อม กันขึ้นรถไฟไปถึงเมืองแมนเชสเตอร์ ทางร้อยสี่สิบไมล์ คือสหพัน

๔๔ ที่ว่าเจ้าเมืองตรงนี้ คือแมย์ อธิบดีประจำภิบาล ซอนาขอน เรดคิลฟ,

๔๕ ในหนังสือพิมพ์อังกฤษว่า วันพุธตรงกับเดือนธันวาคม ๘ ค่ำ หุดไปดูที่ เหล่านี้ คือ

- ๑ ห้างวินพลด์ (ทำเครื่องแก้ว)
- ๒ ห้างฮัตตันแอนสัน ทำเขยทองแดง
- ๓ ห้างฮัตตันบริษัท ทำของทองเหลือง ทองแดง
- ๔ ห้างเฮนเนอแอนด์เบตตริช ทำเครื่องกระตาศ

๑) ฅวณอาทิตย์ ๕ ค่ำ เวลาเช้าสองโมงครึ่ง ฅง
 ฅนรถไฟออกจากเมืองแมนเชสเตอร์ไปถึงเมืองลิเวอร์พูล ทางลัดขีฅไม้
 ฅคือพันแปดร้อยสี่น ฅเจ้าเมืองก็มาคอยรับเหมือนเมืองทว่ามาแลวณน
 ฅแต่ท่านผู้อ่านผู้ฟังจะสงสัยว่าเหตุไคเจ้าเมืองจึงรู้จะเฅมาคอยรับ ฅข้าพเจ้า
 ฅจะบอกให้ท่านทราบ ฅคือยเมอรราชทูตจะออกจากเมืองนไปเมืองโนน
 ฅฝ่ายเจ้าเมืองข้างนบอกไฟฟ้า ฅทอฅกฤษเรียกว่าเคลคราฟไปถึงเมือง
 ฅข้างโนน ว่าราชทูตจะไปเวลานน แลจะถึงเวลานน เพราะฅนเจ้าเมือง
 ฅข้างโนนรู้จึงไคมาคอยรับ

เมอรราชทูตไปถึงเมืองแลว รุงฅนวันหนึ่งเจ้าเมืองจตรถมารับ
 ฅสามารถพาไปค่อสำหรับตัวสวฅกายน ฅอนนบายทมหลังคา ฅบางทกฅไมมี
 ฅหลังคาทำควยแฅวเพราะจะให้สว่าง เฅแลขอเครื่องทงบ่วงทำควยเหล็ก
 ฅพฅนล่างข้างอูกควยศิลา เมอฅกายนเข้าในอูแลวจึงบคประคเลียบ สบนำ
 ฅออกนหมต ในอูกแฅงค ฅคนเค็รยฅนนังทำการไค ฅทเมืองลิเวอร์พูลมี
 ฅอูฅมากเรียง ฅกนไปตามลำแม่น้ำ ฅกายนเข้าอูโวกเสากระโตงสพรง
 ฅทงคนหมาก ฅจะนัยจะประมาณมีไค

เวลาค้ำเจ้าพฅนกงวนำไปคละคอน ฅละคอนเมืองนนเล่นมาคลาย
 ฅละคอนในเมืองลอนคอน ฅแต่มาคกกว่ามาคเมืองลอนคอน ใคให้ยงบ้น
 ฅก็ไคแลวให้ราเทำ ใคกนโตะ ใคฅมคิระหมอขลงค่านยราชทูตแลคณ
 ฅอน ฅมากทำตาม ฅเจ้าของเห็นมาเมน ฅจึงเอาฅาเชทหนามวนให้เลกทง
 ฅไปแลวใคให้มาไปเทยวหา ฅมากเทยวคมเอาคณลนหาฅาไคคอบเอาคณลน

มาให้ เจ้าของทำเป็นไม่เห็นแกลึงเทรหนเสี่ย มากก็เฝ้าตามไปจน
 เจ้าของรับเอา แต่ทำตงนนกลงสองครั้งสามครั้งมากก็หวาดใจตก
 แล้วบอกมาว่าเราจะเอาผ่านโยนขึ้นไป จึงคอยรับเอา อย่าให้ตกถึง
 พนใด แล้วม้วนเอาโยนขึ้นไป มากก็เอาปากรับเอาไม่ตกเลย บางที
 เล่นหกคะเมนไต่ลวดต่างๆ จะว่าพรรณเรื่องละครอนให้ สิ้นเห็นขยควานัก
 ว่าแต่พอเป็นสังเขป ยิ่งวิเศษมากอยู่ พวกราชทูตพักอยู่ในเมือง
 ลิวเอปปลสวน

๑๑ ๑๑ วันพฤหัสบดีเดือนยี่ขึ้น ๘ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงครึ่ง พร้อม
 กันไปขึ้นรถไฟกลับมาเมืองแมนเชสเตอร์ รุ่งขึ้นเป็นวันตรุษข่างอังกฤษ
 ชาวบ้านชาวเมืองเลิกการไม้ไต่ค้ำขาย แล้วเขาก็ไม่ตอกมาขก
 ในเรือนทุกบ้านทุกเมือง เวลาค่ำเลี้ยงโต๊ะชนมิตรสหายญาติคามากิน
 แล้วร้องเล่นเต้นรำเป็นการสนุกต่าง ๆ ๗

๑๘ ๑๘ รอกการทูตไปเมืองลิวเอปปล ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์อังกฤษนั้น แม่
 ชื่อ นายโฮล์ม มารับไปพักที่โฮเต็ล ชื่อ อเคตฟี ในวันนั้นเซอร์เอควาคคัสต์ ที่เป็น
 พนักงานกรมพระราชพิธี ได้คุ้นเคยกับทูตแล้ว เชิญทูตไปเลี้ยงกลางวันทีลิโซ อาสเตล
 บ้านสำหรับสกุล แล้วพาไปดูเรือที่ตำบล เบอเกนเฮด รุ่งขึ้นไปดูที่เหนือ แล้วดู
 ทั่ว ๆ ลงมาจนที่สตอ์ชือปรีนส์ ดูทำขึ้นที่ท่าใหม่ แล้วไปดูโรงต่อเรือกำปั่นของนาย
 ฮอนแลด คำไปดูละคอนโรง ชื่อ รอยแยล แอมฟี่ที่เอเตอ วันอังคารไปดูตึกเซนต์ยอช
 เป็นตึกที่ประชุมสำหรับเมือง แล้วไปห้างขายของของนายเฮาสเบ็ค แล้วไปดูโรงหล่อ
 ของห้างฮอสฟอร์ด แล้วไปดูโรงจักรเลื่อนไม้ของนายนิโคลสัน แล้วไปดูโรงหล่อของ
 ห้างฟอเชตแอนด์เปรสตัน เวลาค่ำไปดูละคอนม้าโรงชื่อ เฮงเลอวโรเอตีเชอคัส วันพุธ
 แม่เชิญไปเลี้ยงแบบงแควตที่ศาลากลาง เชิญกงสุลต่างประเทศกับผู้มีบรรดาศักดิ์
 มาพบทูต.

๑๘ ๑๘ คือ คฤศท์มัส.

๑ วันอาทิตย์ เดือนยยขึ้น ๑๒ ค่ำ ย้ายทำโมงราชทูตขึ้นรถไฟ
 ออกจากเมืองแมนเชสเตอร์ ไปทางท่าลียท่าไมล์ คือสองพันสี่ร้อย
 เจ็ดสิบห้าเส้นถึงเมืองซฟอร์ด เมืองนั้นท่าเครื่องมอต่าง ๆ ททำ
 ครัวเหล็ก ราชทูตพักอยู่สองวัน เทียวการวางารเสร็จแล้ว ฅวัน
 อังคารเดือนยยขึ้น ๑๔ ค่ำ ย้ายโมงครึ่งออกจากเมืองซฟอร์ด ขึ้นรถไฟ
 มาเมืองเบอมีงฮำ ทางท่าลียท่าไมล์ คือสองพันเจ็ดร้อยเส้น อยู่ในเมือง
 นั้นสองวัน ฅวันพฤหัสบดีเดือนยยแรมค่ำ ๓ ย้ายทำโมงครึ่งออกจาก
 เมืองเบอมีงฮำกลับมาเวลาสี่ทุ่มครึ่งถึงโฮเตลในเมืองลอนดอน เมื่อ
 พวกราชทูตไปพักอยู่ที่เมืองใด ๆ เจ้าเมืองก็เอาใจใส่ให้เลี้ยงดูเป็นสุข
 ทุกแห่งทุกตำบล ฯ

๑ วันอังคาร เดือนยยแรม ๖ ค่ำ หนาว ปรอทลงถึงทยสี่แบ่ค
 น้ำแข็ง วันพฤหัสบดี เดือนยยแรม ๑๔ ค่ำ มีคเตอกริคติ เป็นบุตร
 เศรษฐีอยู่ในเมืองลอนดอน มาเชิญพวกราชทูตไปดูว่าเท่าทยาน

๕๐ รายการต่าง ๆ ที่ทูตไทยไปดูที่เมืองเซฟฟิลด์ ตามที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์
 อังกฤษ ดังนี้

ทูตพักที่โฮเตลรอยแยล นายแอกสัน แม่ขเมืองเซฟฟิลด์มาต้อนรับ วันจันทร์
 พาไปดู

- ๑ โรงถลุงเหล็กกล้า ชื่อเอตนา
  - ๒ โรงทำมด ชื่อฮาตฟอด
  - ๓ โรงถลุงเหล็ก ชื่อวิกเกอ
  - ๔ โรงทำมด ของนายโฮเซฟ รอเชอ ช่างหลวง
- เวลาค่ำไปดูละคอนแปนโตไมม์ ที่โรงทีเอเตอรอยแยล วันอังคารไปห้างออนเจนเบ็ค.

วันเสาร์ เดือน ๓ ขึ้น ๒ ค่ำ กวันรบสั่งให้มาเชิญพวกราชทูตทั้งหกคน
ไปทตทสำหรับชักรูปให้ช่างชักรูปถวาย ราชทูตทั้งสาม จมนราชา
มาคย นายพิหารณสรพกิจ หาคคนพร้อมกันจนรบไปทตทนั้น แต่หม่อม
ราชโศภย จัยใช้อยู่ไปหาได้ไม่ นายช่างได้ชักรูปถวายแต่ห้ารูป ๓

---

๕๑ ถ้ารูปที่นายเมออล ถนนรีเอนต์ แต่หนังสือพิมพ์อังกฤษว่า ถ้าก่อนไปหัว
เมือง ที่ว่าตรงนี้เห็นจะถ่ายใหม่อีก ในตอนกลับจากหัวเมือง ปรากฏว่า นายปาเกอ
แฮมมอนต์ จะเปนเศรษฐีร่ำรวยถ้าไม่ปรากฏ เชิญทูตไปเลื่องกลางวันเปนการประชมใหญ่

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๘

ว่าด้วยเผ่ากว๋นท้วงช้อบักกิงฮัม

ดูว่าเท่าใดการช้อมทหารแลการอาวาทเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลายามหนึ่ง กว๋นรัชสังให้
เชิญราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย ไปดูว่าเท่าใดท้วงช้อบักกิงฮัม
ขณะนั้นหม่อมราโชทัยกำลังช่วยอยู่ยังไม่ทัน เวลาสองทุ่มเศษ
ราชทูตทั้งสามกับขุนจรเจนนทเลล้ำม มีศเคอเฟาล์ พร้อมกันไปท้วง
ช้อบักกิงฮัม เจ้าพนักงานนำไปพักอยู่ในห้องตอกนกับห้องที่ว่าเท่าประมาณ
ยี่สิบนาทีกว๋นจึงเสด็จมาตรงประตูห้องที่ราชทูตอยู่ ราชทูตกับขุนนาง
อังกฤษยืนชนพร้อมกันก็มีศรัทธาลงค่านับ กว๋นก็กรับ แล้วเสด็จเลยไป
ประมาณอีกยี่สิบนาทีกว๋นเสด็จออกมากที่ราชทูตทั้งสาม พูคาได้
ถามทักทายแล้วก็กลับไป เจ้าชายลูกเธอปรีนสเวลล์จึงถามราชทูตว่า
ท่านมาอยู่ในเมืองลอนดอนนั้นสนุกสบายอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าสบายอยู่
ปรีนสเวลล์จึงถามว่า ได้ไปคละคอนแลของต่างๆ ทัวแล้วหรือ ราชทูต
ว่าไปตยั้งไม่ทัว ปรีนสเวลล์จึงถามว่า เมื่อไรท่านจะกลับไปเมืองไทย
ราชทูตตอบว่าอีกสามชวยอาทิตย์จะวาทิตย์ ปรีนสเวลล์ว่าท่านจะไป

๕๒ เป็นกรมมีตามฤๅษีประจักษ์

แฉะเมืองฝรั่งเศสด้วยหรือ ราชทูตว่าอยากจะใคร่แฉะ แล้วปรัสเซีย
ก็กลับไปในห้องทราแท เจ้าพนักงานจึงเชิญราชทูตทั้งสามไปกินน้ำ
ชาแลขนมในห้องสำหรับเลี้ยง ครั้นกินแล้วราชทูตจึงพากันมาคว่ำเท้า
อยู่ครู่หนึ่ง กวณก็เสด็จขึ้น แล้วรับสั่งให้ขุนนางมาเชิญราชทูตทั้งสาม
ไปเฝ้าทูลหาชานี้ จึงตรัสถามว่าสหายอยู่หรือ ราชทูตทูลตอบว่าสหาย
อยู่ จึงรับสั่งว่าช่วยหายแล้วหรือ ราชทูตทูลว่าข้าพเจ้าไม่ได้ช่วย บ่วย
แต่ตรัสทศ เทยวนหายแล้ว กวณรับสั่งเท่านั้นแล้วเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับไป
มาโฮเต็ล ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๓ ขึ้น ๖ ค่ำ เวลาสี่ทุ่ม กวณให้เชิญราชทูต
ทั้งสาม หม่อมมาโฮทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิจาวณีสรรพกิจ ไป
คว่ำเท้าอีกครั้งหนึ่ง ถึงเวลาพวกราชทูตพร้อมกันขึ้นรถไปทวงขกกิ่งฮัม
แล้วไปนั่งอยู่บนที่แห่งหนึ่ง ไกลจากทราแทประมาณสี่วา เยนเนอรัล
ก็คิดจึงถามราชทูตว่า ท่านคว่ำเท้าชอบใจอยู่หรือ ราชทูตตอบว่าชอบใจ
แต่ทหาถนคใหม่ เยนเนอรัลก็คิดจึงนำพวกราชทูตเข้าไปดูในที่ใกล้
เป็นที่สำหรับกวณหยดพิก พวกราชทูตยืนตักกวณตรงำเทากบเจานอง
ของปรัสเซียอาลเบิต ขางตกเปลี่ยนตรงำกบขบตาของปรัสเซียเฟรดทริก
วิลเลียม ที่จะมาเป็นเซย ราชทูตคอยู่ประมาณครึ่งทุ่ม แล้วพากัน
กลับไปออกมานั่งอยู่หรองนอก ครั้นกวณคว่ำเท้าสิ้นเพลงแล้ว ก็พาพระญาติ
พระวงศ์ออกไปเสวยที่หรองนอกสำหรับเลี้ยง

๕๓ คือ ที่ภายหลัง เป็นโกเชอวิลเลียมที่ ๑ เวลานั้นเป็นน้องยาเธอ ยังไม่ได้
ครองราชสมบัติ.

พวกราชทูตจึงพากันไปคอยเฝ้าอยู่ที่ประตู เมื่อกวันจะเสด็จกลับ
 ครั้นกวันเสวยแล้วเสด็จออกมานอก ราชทูตก็มศึระ คำนับพร้อมกัน
 กวันก็ถามพระเศียรลงรับ แล้วเสด็จกลับไปท่ห้องว่าเทวราชทูตจึงพากัน
 มานั่งอยู่บนที่ตามเดิม อยู่ประมาณสี่นาทึ เจ้าพนักงานจึงมาเชิญพวก
 ราชทูตไปกินโต๊ะ ครั้นแล้วก็กลับมานั่งอยู่อีกประมาณครึ่งชั่วโมง
 กวันจึงเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาโฮเต็ล

๑ รุ่งขึ้นเป็นวันกำหนดช้หมทหารที่สนาม ช้ฮวลวิชคามอน
 มีศเตอเฟาลจึงพาพวกราชทูตไปค ที่สนามนั้นยาวประมาณสี่ร้อยเส้น
 กว้างประมาณสามร้อยเส้น มีทหารยืนใหญ่ยืนน้อย ทหารม้าสามพวก
 ม้าขาวหมู่ ๑ ม้าดำหมู่ ๑ ม้าแดงหมู่ ๑ พวกทหารเค็รเท้าแต่งตัว
 ต่าง ๆ ตามหมวดตามกอง เป็นหลายพวก มีขพาทยทุก ๆ หมวด
 พวกทหารม้าก็มีแตรมกลองทุกหมวด เมื่อเค็รกระบวนเป็นระเบียบ
 เรียบร้อยงามสง่า ทหารม้าเค็รเป็นคัยเสมอกันไม่ไค้ลกลัน เมื่อหอก
 ห้อเสมอกันไปไม่มีม้าตัวใดชนหน้าลาหลัง เมื่อทำท่าจะเข้รบ ก็คู้เกล้า
 คล่องว่องไวรวดเร็วแข็งแรงนัก ทำเปลี่ยนแปลงท่าทางต่าง ๆ เป็น
 หลายอย่างหลายกระบวน คู้ยืนเล็กแล้วราชทูตก็พากันกลับมา
 โฮเต็ล ๒

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ ขึ้น ๑๓ ค่ำ กวันรบสั่งให้เชิญราชทูตทั้งสาม
 หม่อมราโชทัย ไปคู้แต่งการอวาทเจ้าลกเออหญิงใหญ่กับเจ้าเฟรดทริก
 วิลเลียม ทิวตซอ ซาเปลรอยล์ ถึงเวลาสี่โมงเข้ราชทูตทั้งสาม

หม่อมราโชทัย พร้อมกันขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัด ประมาณยี่สิบนาที
 เจ้าหญิงมารดาเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมมาถึงเข้าไปในโบสถ์ เวลาห้าโมง
 เช้ากวนจึงเสด็จมา อีกประมาณห้านาทีเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมจึงตามมา
 อีกครึ่งหนึ่งปรีณเสอาลเบ็คจึงพาเจ้าลูกเธอหญิงใหญ่มา เจ้าหญิงนั้นทรง
 แต่งองค์ลวนเครื่องเพชร แต่เสื้อทรงเป็นเสื้อขาว แล้วมีชายออกไป
 ไปข้างหลังยาวประมาณสี่ศอก มีหญิงสาวรูปร่างงามอายุรุ่นราวคราวเดียวกับ
 แต่งตัวเหมือนกนกนถอชายผ่านนัสคู่ แต่เจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมแต่งอย่าง
 นายทหาร ฯ

ทนายเจ้าจะแจ้งความไว้แต่ย่อ ๆ พอเป็นสังเขปว่า เมื่อแต่งงาน
 เจ้าสององค์นี้ทำอย่างไรบ้าง ครั้นถึงพร้อมกันแล้ว เจ้าสององค์จึง
 พากันเข้าไปคุกเข่าชยหน้าลงไหว้พระ ฝ่ายมินิสเตอร์ซึ่งสมมติว่าเป็น
 พระครูผู้ใหญ่ นั้น จึงประกาศว่า ถ้าใครรู้ความประการใดที่ไม่ควร
 จะให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยา ก็ให้ผู้นั้นว่ากล่าวชนในขณะนั้น ถ้า
 ไม่ว่าแล้วก็ให้หนึ่งเสียทีเดียวเถิดขออย่าว่าอะไรเลย ครั้นไม่มีใครว่ากล่าว
 สิ่งใดแล้ว พระครูจึงถามเจ้าทั้งสององค์ว่า ถ้าใครได้ทำความในข้อ
 ที่ห้าม ก็ต้องให้การทรมานด้วยความจริงในเวลาอัน อายัดไว้ จะต้อง
 ให้การเมื่อวันพระเจ้าพพากษาโทษ เจ้าทั้งสององค์นี้ขยับ แล้วพระครู
 ผู้ใหญ่จึงถามเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียมว่า ท่านจะรับเจ้าหญิงนี้เป็นภรรยา
 แล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรักกันจะร่วมทุกข์ร่วมสุข
 กัน แต่ไม่สมัครสังวาสด้วยหญิงอื่นต่อไปจนสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้า

เฟรคตริกวิลเลียมก็รีบก้าว แล้วพระครูนั้นจึงถามเจ้าหญิงรอยัลว่า ท่าน
 จะรับเจ้าชายนี้เป็นสามีแล้วจะอยู่ด้วยกันตามบัญญัติของพระเจ้า จะรัก
 กันจะฟังคำสั่งประณัยตักกันให้เป็นเกียรติยศ จะร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ไร่
 ไปสมัคสังวาสด้วยชายอื่นต่อไปจนตายเท่าสิ้นชีวิตจากกันหรือ เจ้าหญิง
 รอยัลก็รีบก้าว แล้วพระครูจึงถามว่าใครจะยกให้เจ้าหญิงนี้แต่งงานกับ
 เจ้าชาย เจ้าอาลเบิร์ตผู้บิดาของเจ้าหญิงรอยัลก็พาเจ้าหญิงไปมอบให้
 แก่พระครูผู้ใหญ่ ฝ่ายพระครูจึงรับมือเจ้าหญิงนั้นมาจากบิดา แล้ว
 จับมือขวาของเจ้าเฟรคตริกวิลเลียม ให้มาจับมือขวาของเจ้าหญิงรอยัล
 แล้วพระครูจึงอ่านคำสัญญา ให้เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมว่าตาม ใจ
 ความว่า ข้าพเจ้าขอปรีณสเฟรคตริกวิลเลียม จะขอรับปรีนเซสรอยัล
 เป็นภรรยา ใต้แต่งการอาวาทมงคลตั้งแต่วันนี้ไป จะรักจะซื่อจะมีจะจน
 จะทุกข์จะสุขด้วยกัน จะรักกันจนวันตายตามโอวาทของพระเจ้า แล้ว
 เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมก็วางมือเจ้าหญิงรอยัล พระครูจึงให้เจ้าหญิง
 รอยัลเอามือขวาจับมือขวาของเจ้าเฟรคตริกวิลเลียมไว้ข้าง พระครูจึง
 อ่านคำสัญญานั้น ให้เจ้าหญิงนั้นว่าตาม ความที่วากคล้ายกันกับ
 ความก่อนที่เจ้าเฟรคตริกวิลเลียมว่า แต่มีคั่นเล็กน้อยว่าจะฟังถ้อยคำ
 แลประณัยตักตาม แล้วเจ้าสององค์ก็วางมือออกจากกัน เจ้าเฟรคตริก
 วิลเลียมจึงเอาแหวนที่เรียกว่าแหวนกล่าววางลงบนหลังสมัคให้แก่พระครู
 พระครูก็หยิบเอาแหวนนั้นกลบคืนให้แก่เจ้าเฟรคตริกวิลเลียม เจ้า
 เฟรคตริกวิลเลียมรับแหวนนั้นมาแล้วจึงสวมใส่ในนิ้วนางมือข้างซ้ายของ

เจ้าหญิงรอยัล แล้วเจ้าเฟรเดอริกก็เลยมากับแหวนถ่อไว้ จึงกล่าวคำว่า
 เราจะรับท่านเป็นภรรยาของเราด้วยแหวนวงนี้ แหวนนี้ท่านช่วยกาย
 ของเราแลศรพิศสมบัติของเราที่มีอยู่ในโลกนี้ แล้วก็วางมือออกจาก
 แหวนศอกเข่าลงทั้งสององค์ พระครุก็ยกพวกศิษย์ก็สวดมนต์พร้อมกัน
 เมื่อสวดจบลงแล้วจึงให้เจ้าสโงงองค์จับมือกันไว้ แล้วพระครุจึงว่าพระเจ้า
 ได้โปรดให้เจ้าทั้งสองนี้เป็นสามีภรรยากันแล้ว ตั้งแต่นั้นไปอย่าให้ผู้ใด
 ผู้หนึ่งทำให้พลัดพรากจากกันเลย จนตรวายเท่าสิ้นชีวิตจากกัน แล้ว
 พระครุก็อวยพรให้ แต่บรรดาพวกศิษย์ทั้งปวงก็ร้องเพลงอวยพรชน
 พร้อมกัน แล้วประโคมมโหรีขับพาทย์เสียงสนั่นกึกก้องไปทั้งโยธา เมื่อ
 สวดจบการเสร็จกันแล้ว เวลาบ่ายโมงหนึ่งก็จึงเสด็จกลับไปวัง
 ยักกิ่งยังมีพร้อมด้วยพระวงศานุวงศ์ทั้งสองฝ่าย ในเวลาทำการอาวาท
 ในโยธา นั้น ผู้ซึ่งเขาไปตั้งชายหญิงประมาณสองร้อยคน เข้าไปใต้แต่
 พระญาติพระวงศ์ก็ขยี้เจ้าพนักงานแลพวกมโหรี อีกขุนนางผู้ใหญ่ทั้ง
 ภรรยาแต่ส่วนคนที่ไปรดปรานมากจึงได้เข้าไป มีศเทศพาล์บอกราชทูต
 ว่า ขุนนางแลศิษย์ผู้ปรารถนาจะใคร่เห็นการนี้มากนัก แต่ว่าถึงจะเสีย
 เงินคนหนึ่งสักสองพันปอนด์ คิดเป็นเงินบาทสองร้อยซึ่งก็เข้ามาไม่ได้

๑ ในคำวันนั้นก็ให้เชิญราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย จมื่น
 ราชามาตย์ นายพิจาร์ณสรพกิจ ไปฟังมโหรีสำหรับใหญ่ที่วังยักกิ่งยังมี
 มีชายพวกหนึ่งหญิงพวกหนึ่งร้องขับกล่อมตามภาษาอังกฤษ ก็วันแล

ปรีณสออลเบิดกัษเจ้าลูกเธอชายหญิง ปรีณสเฟรดทริกวิลเลียม พระ
 วงศ์นางวงศ์ของกวีณ แลชนนางฝ่ายในฝ่ายหน้าไปประชุมกันหลายร้อย
 คน ถึงเวลาสี่ทุ่มกวีณโปรดให้พวกราชทูตไปกินน้ำชากาแฟขนมผลไม้
 เจ้าพนักงานนำไปทห้องเลี้ยง ครั้นกินเสร็จจึงกลับมานั่งฟังอยู่ตามท
 จนสองยามเศษกวีณเสด็จขึ้น ราชทูตก็กลับมาไซ้เตล ฯ

ตอนที่ ๗

ว่าช่วยกันให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซส
กับปรีนส์เฟรเดอริกวิลเลียมลาไปเมืองปรัสเซีย
แลราชทูตไปตุคกแลคดังแลแม่น้ำเทมส์

๑ วันเสาร์เดือน ๓ แรมค่ำ ๓ ให้นำให้เสด็จพวกราชทูตไปทิวัง
ซอแซนส์แฮมป์ เป็นราชวังเก่า เดียวกันวันไม่ได้เสด็จอยู่ โปรดให้
ตุคกแกมบริชอยู่วังนั้น ให้นำให้เจ้าหญิงลูกเธอปรีนเซสรอซัล กับปรีนส์
เฟรเดอริกวิลเลียมซึ่งเป็นสามีลาไปอยู่ด้วยกันที่เมืองปรัสเซีย คือเมือง
ของเจ้าเฟรเดอริกวิลเลียม ถึงเวลาบ่ายโมงเศษมิคเคอเฟาล์ ก็ขึ้น
เกลดเวอริง ก็พาพวกราชทูตขึ้นรถไปถึงวัง เจ้าพนักงานจึงให้พวก
ราชทูตคอยอยู่ที่ห้องใหญ่ ก็ช่วยพวกขุนนางอังกฤษทั้งภรรยาพร้อมกัน
จนบ่ายสองโมงวันเสด็จออก เจ้าพนักงานเฝ้าประตู พวกเลอร์ดแล
พวกขุนนาง กับพวกราชทูต ก็ติดตามกันเข้าไปเป็นแถว ให้นำเสด็จ
ยืนอยู่ตรงหน้าพระที่นั่งรไวน์ ถัดไปข้างซ้ายปรีนส์ฮาลเบ็ค ต่อไป
ปรีนเซสรอซัล แล้วปรีนส์เฟรเดอริกวิลเลียมแลคซเซสเกนส์มารดา
ก็นั่งเรียงกันไป แต่พวกพระญาติพระวงศ์นอกนั้น ยืนเรียงกันอยู่ข้าง
หลังวันยิกแถวหนึ่งประมาณยี่สิบสี่คน เมื่อนางเฝ้าเข้า
ไปใกล้ก็ทรงยืนอยู่นั้น ขุนนางผู้เข้าไปจึงส่งกาท คือกระดาษที่

เขียนชื่อและตำแหน่งของทวีใหญ่ขุนนางผู้หนึ่ง ซึ่งขึ้นอยู่กรมกวน อาน
 ถวายว่าคนนั้นเป็นขุนนางตำแหน่งนั้น แล้วจึงเดินเข้าไปตรงกวน กัม
 ศรัยะลงคำนับ กวนกัมพระเคียรย่อพระองค์ลงรับ แล้วค่อไปปรีนส
 ชาติเขตแดนเจ้าซึ่งขึ้นเรียงกันอยู่ทุก ๆ องค์ แล้วก็เลยมาออกประตู
 ข้างหนึ่งไปค่ออยู่ข้างนอก แต่พวกราชทูต กวนไปรคให้ค่ออยู่ข้างใน
 จนสำเร็จ พวกขุนนางก็ภรรยาซึ่งเข้าใช้นั้นประมาณพันคน กวน
 เสด็จมายืนรับคำนับกับปรีนสชาติเขตแดน ยี่รินเซสรอยัด ยี่รินสเฟรดทริก
 วิลเลียม คีซเซสเกนคแลพระวงศานวงศ์ แต่เวลาบ่ายโมงหนึ่งจนถึง
 บ่ายสี่โมงเศษจึงเสด็จขึ้น ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำเวลาในเที่ยง ยี่รินสเฟรดทริก
 วิลเลียมพาปรีนเซสรอยัดกลับไปเมืองปรุซา ทางที่เจ้าทั้งสองจะลง
 ไปเรือนั้น แต่บรรดาราษฎรทุกบ้านทุกเรือนจัดแจงตกแต่งชุกตอกไม้
 กิ่งไม้ ยกธงทั้งสองฟากถนนจนตลอดถึงท่าที่จะลงเรือ แต่พวก
 ราชทูตหาได้ไปค่อไม่ ด้วยมีธุระไปเยี่ยมญาติฮารีปากษเฮ็คแควว
 ในเวลานั้นนาค้างแข่งตกยี่งค้ำ ทยบนถนนหนาประมาณห้านวหกนว
 แลคขาวสอาดเหมือนนาคกลอ

๕๔ เสด็จออกอย่างนี้เป็นงารปีตามฤดู มิใช่การพิเศษ

๕๕ ฮารีปากษนี้ เคยเป็นทูตนำสัญญาไทยทำกับอังกฤษมาแล้ว ภายหลังได้เป็น
 เชอ แสรี่ปากษ เป็นผู้ซื้อเสียงทางเมืองจีน.

๑ วันจันทร์ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ เวลาเช้าสองโมง ราชทูตไป
ดู (คุกขังนักโทษ แลวันทไปคนนั้น) คนโทษถึงสนชีวิตเขาผูกคอ
แขวนที่หน้าคุก คนนั้นเป็นไทยเพราะยิงคนตาย ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๑๔ ค่ำ มีศเตอเฟาล์พาพวกราชทูตไป
ดูคลังเงินคลังทอง ๕๖ ที่คลังนั้นทำแน่นหนา ก่อด้วยศิลาแผ่นใหญ่ ๆ
มีผู้รักษากวักขันมั่งคั่ง ทองแดงเงินซึ่งไว้ในคลังทำเป็นลิ้น ๆ ประมาณ
ยาวศอกคืบ หน้าใหญ่สองนิ้ว หน้าอันอื่นวงกึ่ง วางลำดับซ้อนกันขึ้นไป
เหมือนกองอิฐ เป็นหลายกอง ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑ ค่ำ พวกราชทูตไปหาเลอर्टป่ามิด
คอน ๕๗ ซึ่งเป็นที่สำเร็จราชการทั่วทั้งเมือง แลเลอर्टกလာเรนคอน
เป็นผู้สำเร็จราชการฝ่ายกรมท่า บอกว่าจะขอลากลับคืนเข้ามากรุง
เลอर्टกလာเรนคอนก็รับว่าแล้วจะกำหนดวันให้ ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๔ ขึ้น ๕ ค่ำ มีศเตอเฟาล์พาพวกราชทูตไป
ดูเรือกลไฟที่เขยวคุดตามลำแม่น้ำเทมส์ แม่น้ำนี้อยู่ในกลางเมือง
ลอนดอน เหมือนอย่างแม่น้ำเจ้าพระยาที่อยู่ในกรุงเทพฯ นี้ แม่น้ำ
นี้มีสะพานข้ามแปดแห่ง บางสะพานทำด้วยเหล็ก บางสะพานก่อด้วย
ศิลา ในจังหวัดที่ท่าสะพาน เมื่อนาขนภักส์บเ็คค็อก ลงภักเจ็คค็อก
เศษ พันสะพานลงไปน้ำลึกมาก ก้ำขึ้นใหญ่เข้ออกได้ แม่น้ำนั้น

๕๖ ที่ว่าคลังนี้ คือ แบงก์ออฟอิงแกลนด์ ธนาคารเมืองอังกฤษ

๕๗ เป็นอรรคมหาเสนาบดี.

ข้างแห่งกว้าง ข้างแห่งเท่ากันกับแม่น้ำในกรุง ๆ ข้างแห่งก็แคบกว่า
 ตามริมตลิ่งทั้งสองฟากลงเขื่อนเหล็กข้าง เขื่อนศิลาข้าง เขื่อนไม้ข้าง
 มีคอกแลอยู่ตลอดไปตามลำน้ำ แต่กำบังที่อยู่ในคอก แลกำบังชนล่องไปมา
 ทั้งใหญ่ทั้งเล็ก เป็นเรือกลไฟข้าง เรือใบข้าง มากกว่าหมื่นลำ
 ราชทูตล่องไปตามลำแม่น้ำทางประมาณหกร้อยเส้น แลวงงกลบชน
 มาแหวะคอกำบังเหล็กลำใหญ่ที่ต่อใหม่ เจ้าของเรือเห็นพวกราชทูตชน
 ไปย่นกำบัง ก็มีความยินดีมากต้อนรับ นำไปเที่ยวคอกกล่าวชี้แจงจน
 ตลอดลำ แลว่าราชทูตก็ลงเรือกลไฟกลับมาโฮเต็ล ฯ

ตอนที่ ๑๐

ว่าด้วยกวีนั่งขุนนางแลราชทูตเข้าเฝ้าทูลลา
ราชทูตไปตุที่ซึ่งคนบ้า แลบริตอิสมิวเขียน

๑ รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๖ ค่ำ กวีรับสั่งให้เยนเนอ
รลัคส์ตมาเชิญพวกราชทูตไปเฝ้าทูลงเซนต์เยมส์ เป็นวันกำหนดพวก
ขุนนางเข้าเฝ้า แล้วจะไปรดตั้งขุนนางด้วย เวลาบ่ายสองโมงเศษ
พวกราชทูตก็ขึ้นรถไปคอยอยู่ที่วัง ถึงเวลาบ่ายสามโมงกวีเสด็จมา
ให้เบ็ดประตู ขุนนางก็เข้าไปคำนับทุกคน แต่ขุนนางซึ่งจะรับเป็นท้เชอ
นั้น เข้าไปนั่งคุกเข่าอยู่ตรงพระพักตร์ กวีจึงเอาพระแสงดาบวางลง
บนบ่าซ้าย แล้วยกม้าวางลงบนบ่าขวา แล้วย่นพระหัตถ์ออกมา
ขุนนางคนนั้นจึงเอามือของตัวรองลงใต้ฝ่าพระหัตถ์ เอาปากจูบอำมรงค์
ที่หนึ่ง แล้วลุกขึ้นเค็ดรถยหลังออกไป ไกลประมาณสามวา แล้ว
จึงกลับหน้าเค็ดรถออกไป แต่ฝ่ายขุนนางหัวเมืองเข้าไปถึงก็คุกเข่าลง
ข้างหนึ่งส่งหนังสือถวาย กวีทรงรับเอา แล้วย่นพระหัตถ์ให้ ทำ
เหมือนเช่นว่ามาแล้วทุก ๆ คน หนึ่งบ่ายสี่โมงเศษกวีจึงเสด็จขึ้น
เลอรถกลาเรนคอนจึงบอกราชทูตว่า กวีกำหนดให้พวกราชทูตเข้า
เฝ้าทูลลาในวันพรุ่งนี้ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมง ราชทูตทั้งสาม หม่อมราโชทัย จมื่นราชามาตย์ นายพิหารณัศจรรย์ ขุนปรีชาชาญสมุทล้าม เจ็ดคนพร้อมกันขึ้นรถไปเฝ้าที่วังยักกิ่งชิม กว้นไปรถให้พวกราชทูตเข้าไปเฝ้าในห้องเรียกว่าห้องเงิน ห้องนั้นตกแต่งล้วนแต่ของเงินเป็นเครื่องประดับประดา และเครื่องใช้ โต๊ะเก้าอี้เป็นของเงินทั้งสิ้น กว้นก็ยปรินสาลเข้ตยนเคียงกันอยู่ ครั้นพวกราชทูตค่านัยพร้อมกันแล้ว กว้นจึงตรัสเรียกหม่อมราโชทัยเข้าไปแล้วตรัสว่า พวกราชทูตมาอยู่ในเมืองลอนดอนเราไ้ ยินว่ามีความสุขอยู่ แต่เสียดายนักที่คองมาถูกกฤศหนาว ราชทูตให้ทูลว่า ความหนาวนั้นไม่สู้เป็นไรนัก ท้วยมาอยู่นานก็เคยไป กว้นจึงรับสั่งว่า เราปรารถนาให้พวกท่านทั้งปวงไปจงคิมความสุขตลอดคองยาวนานดงเมืองเด็ค เมื่อท่านทั้งปวงไปดงแล้วจงกราบทูลพระเจ้ากรุงสยามท้วย ว่าเราขอให้ทรงพระชนมายุยืนยาวอยู่ในราชสมบัติทั้งสองพระองค์ อนึ่งถึการอื่นใดที่ท่านไ้เห็นไ้ยิน จงกราบทูลถวายขแจ้งให้ทรงทราบท้วย หม่อมราโชทัยก็บอกราชทูตคามรับสั่งแล้ว จึงทูลว่าถึพวกข้าพเจ้าไ้กลับเข้ถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว จะกราบทูลให้ถึถ้วน ว่าพระองค์ทรงพระเมตตาโปรดปรานรับรองให้มีความสุขสบายอย่างไร แลการอื่นใดที่พวกข้าพเจ้าไ้เห็นไ้ยิน ก็จะกราบทูลให้เสร์รัตนทุกประการ กว้นจึงรับสั่งว่าคแล้วปรินสาลเข้ตยงตรัสข่าง ความก็คลายกยกว้นรับสั่ง แล้วพวกราชทูตก็ทูลลาออกมาขึ้นรถกลับไปไซ้เท็ด ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๕ ขน ๘ ค่ำ พวกเลอวก ที่เป็นขุนนางผู้ใหญ่
เอาตราสำหรับที่ใช้คนถวายแก่กวน ๕๘ ทูลลาออกนอกราชการ ด้วย
เกิดความช่นเพราะวัยระผ่ายผ่องเศส ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๕ ขน ๑๐ ค่ำ พวกราชทูตไปคู้ทงคนข่า
ทำเนนคักใหญ่กว้างขวาง ในนนมทสำหรับสั่งสอนสาสนา เทคนให้
คนข่าฟังทกวันอาทิตย์ ที่นคกเป็นห้องใหญ่ย้าง ห้องเล็กย้าง แต่
ข่าทคคส่งมากไม่ไคสค คินโคคโลกไมนโคนเสวโคนไมทวรายแก่คนอื่น
คังนง ขงไว้ ในห้องมีเยาะมีนวมตามพนแลฝา คังจะคินรนประการ
โคเนอควักไม่เจียข่า ในคกนงทำสอาดหมคจคงคงามประทงว่าเวอน
เศรชชี่ มีหมอแลคนคชยช่นนขักรักยาประจำอยมีโตชาค ข่าผู้ช่ายก
เอาไว้ส่นช่าย ข่าผู้หญิงก็เอาไว้ตามผู้หญิง มีให้ป่นปะคละกัน ผู้
ปรนนิขคั้นพคชาลิ่งโคลวันช่นหวนปลอยโยน มีให้คนข่าเคอจใจเลย ฯ

๑ วันพุธ เดือน ๕ ขน ๑๒ ค่ำ มีคเตอเฟาล์เชญุพระราชสาสน์
ของกวนกขี่สำเนาฉบับหนึ่งมาลิ่งให้ราชทูต ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขน ๑๓ ค่ำ พวกเลอวกคนใหม่เข้า
รับตราสำหรับทวาราชการแทนเลอวกคนเก่า ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๑๔ ค่ำ พวกราชทูตไปคู้ทงบริคธิชมิว
เซียม เป็นทไวรูปลัศคว์ค่าง ๗ ค้อสคควัก สคควน่า แต่เป็นรูปลัศคว์

๕๘ ค้อการเปลี่ยนรัฐบาล พวกลิเบอร์ลออกจากตำแหน่ง พวกคอนเซอเวติฟ
เข้าเป็นรัฐบาล

ตายแล้วผ้าทองเฮายาใส่ไม่ให้เนาเขยเสียไป คเหมือนยังมีชีวิตอยู่
 เวลาเข้าไปตอกแหงหนึ่ง ทนนเรียกมาค้าคศชอวค ซันล่างเป็นทชาย
 ของ ซันสองซันสามทำเป็นรูปขนควยขผงประสม มีรูปกวัน รูปปรีนส
 อาลเบต แลเจ้าลูกเออทั้งเกอองค กยพระวงคานวงค แลรูป
 กษศรียคางเมืองคางชาคคกมมาก รูปคัก รูปเลอวค รูปคนอน ๆ
 ยันข้าง นังข้าง ขางรูปกักกลอกหน้ากลอกคาคค รูปผ้หญิงคนหนึ่ง
 นอนทายใจคเหมือนคนนอนหลับ รูปคั้งปวงแตงคัวควยเสอผ้แลขของ
 อนตามยค ลวนของจวัง ๆ ทังสัน คคัวพรวณลันฐานเหมือนคนเป็น
 นังพคพาปราใส่ตามมีครสทายไปมาเขยมเขยนชงกันแลกัน ฯ

๐ วันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เวลายามหนึ่งกยสิบนาท มี
 จันทรุปราคา จับข้างทิศอาคเนย์ ฯ

ตำนานหอสมุด

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยราชทูตออกจากเมืองลอนดอนไปถึงท่า ไคเวอ แลกเปลี่ยนว่าด้วยประเทศเครตบริตตัน

๑ วันจันทร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ มีศุภเทษเกล้ามาแจ้งแก่ราชทูต
ว่า ใ้รับหนังสือกำหนดมาว่า อีกสามวันพวกราชทูตจะได้ออกจาก
เมืองลอนดอน^{๕๘} รุ่งขึ้นราชทูตไปลาเลอร์ดมาลเมสเบอริ ผู้สำเร็จ
ราชการฝ่ายเมืองต่างประเทศ แทนเลอร์ดกลาเรนดอน ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ เวลาเช้าสองโมง มีศุภเทษ
เกล้า เชิญราชทูตทุกชั้นนาง แต่ผู้ชอพร้อมกันยลยเจตคนชั้นรวไฟ
ออกจากเมืองลอนดอน^{๖๐} ทางเจ็กลียสองไมล์ คือสามพันสองร้อย
สามสิบเส้นถึงท่าไคเวอ มีศุภเทษเกล้าเร่งให้ขึ้นไปกินอาหารบนไฮเคิล

๕๘ ตั้งแต่ทูตไทยไปถึง รัฐบาลอังกฤษให้หมอนคน ๑ ชื่อทวีดี เป็นผู้คอยดู
แลรักษาไข้เจ็บของพวกทูต หมอนคนนั้นทำความเห็นขึ้นรัฐบาลว่า ตั้งแต่เข้าดูคนพวก
ไทยไม่มีใครสบาย อยู่เข้าไปเกรงจะทนหนาวไม่ได้ จึงกำหนดวันให้กลับ เรื่องนั้นพวกท
ไปในกองทัพครานั้นเล่าว่า ใครไปเจ็บคน ๑ หมอฝรั่งมาตรวจว่าเพราะทนหนาวไม่ได้
เกรงจ เป็นอันตราย พอหมอไปแล้วไทยที่เป็นคนไข้คน ๑ ลูกขึ้นเปลืองเสื้อผ้า นุ่งแต่
กางเกงชั้นใน ว่าไม่เห็นหนาวอะไร อยู่มาเมืองไทยหนาวกว่านั้นอีก

อนึ่งปรากฏว่า เมื่อก่อนทูตจะออกจากลอนดอน ได้ไปส่งก๊าดเยี่ยมเอกอร์รค
ราชทูตฝรั่งเศส แต่เอกอร์รคราชทูตเตอร์ก็ด้วย

๖๐ ขาทูตกลับมีทหารแท่เหมือนเขาไป

พักอยู่จนเกือบ ข้ายโมงหนึ่งจึงไต่ลงเรือกลไฟ ออกจากท่าโคเวอซำมทะเล
ไปท่ากาแล็คฟากข้างฝรั่งเศส แต่ท่าโคเวอถึงท่ากาแล็คทางยี่สิบไมล์
คือเก้ารอยเส้น เมื่อไปถึงกลางทางแลดูเห็นฝั่งทั้งสองข้าง คือฝั่ง
แคลนภิงฝรั่งเศส ฯ

๐ ทนจะกลบว่าด้วยภูมิประเทศ เกาะเมืองอังกฤษที่เรียก
เครตบริตตัน ถ้าจะวัดโดยยาวห้าร้อยแปดสิบไมล์ ก็คืออย่างไทย
เป็นหกสิบห้าโยชน์ร้อยเส้น แต่โดยกว้างนั้น ข้างแห่งแคบ
ข้างแห่งกว้าง จะกำหนดแน่ไม่ได้ เกาะนั้นอยู่ในมหาสมุทรอินเดีย
ทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่งเมืองไทย ที่ในเกาะเครตบริตตันมีภูเขา
ต้นไม้น้อย มีหัวเมืองใหญ่อยู่ในเกาะแปดสิบห้าเมือง มีกำนันไป
เที่ยวค้าขายแก่นานาประเทศประมาณสามหมื่นลำ ที่ในเกาะเครตบริตตัน
เมืองลอนดอนเป็นเมืองหลวง ตั้งอยู่ฝ่ายทิศภาคเหนือแห่งเกาะนั้น ที่ใน
เมืองท่ากงามันก แต่ไม่มีกำแพงล้อม มีแค่มหาสมุทรใหญ่อยู่แห่งหนึ่ง
มีวัดประมาณหลายร้อยวัด ที่เป็นวัดใหญ่ชื่อ ซันต์เปาโลหนึ่ง
แคว้นคัมบัสเตออบเบทหนึ่ง

มีโรงละครอันใหญ่อย่างดีกว่าสิบแห่ง แต่ละคอนั้นไม่ได้ไปเล่นที่
อื่น ๆ เหมือนละครในในเมืองนี้ เล่นอยู่แต่ในคอกที่ทำไว้สำหรับเล่นจน
สองยามจึงเลิก ถ้าคนจะเข้าไปคอกต้องเสียเงินให้มากอย่างน้อยอย่างตาม
ที่กล่าไม่ก็ ในคอกโรงละครนั้นทำเป็นสี่ชั้นข้างห้าชั้นข้าง ถ้าคนมี
ก้อยชั้นต่ำ ต้องเสียเงินมาก ควบเห็นตัวละครอันไกล สูงขึ้นไปเสีย
เงินน้อยลง แต่เห็นไกลออกไปทุกชั้น ควบที่สูง ฯ

๑ มตกเลขยงคนขวยไซประมาณรอยหาสยตก มทสอนหนังสือ
 เต็กประมาณสามร้อยตกเศษ ที่แจกยาคนยากจนประมาณสองพันแห่ง
 คุกใส่คนโทษมีอยู่สิบสี่คุก คนที่ติดคุกไม่ได้ ไล่ตรวนจำจองเลย เช่น
 แต่ซังไว้ไม่ให้ไปไหน ผู้คุมรักษากวักขึ้น ใช้ทำการอยู่ในนั้นไม่
 ง่ายให้ออกไปทำการข้างนอก คุกนี้แก้ด้วยศิลาหนาแน่นมั่นคงมาก
 มีทหารคอยระวังรักษาอยู่เป็นนิจ พร้อมด้วยเครื่องศิลาอาวุธเล็ก
 กระสุนปืนคำ ในคุกทำสอาด มีทสอนศาสนาให้คนฟังทุกวันอาทิตย์
 มีหมอยาอยู่สำหรับรักษาโรค มีหนังสือเทศน์เสธกวางเกงผ้าห่มนอนพร้อม
 ทุกคน แต่อาหารการกินพาลจะขัดสน ง่ายแจกให้แก่พอเลี้ยงชีวิต
 ถึงใครมีมิตรสหายญาติกา หามาส่งก็ไม่ได้ ด้วยผู้คุมไม่เช็ดประตู
 ให้เขาไป เหตุฉนั้นคนทกติดคุกจึงต้องอดอยากลำบากมาก *ข

๑ ในเมืองลอนดอนมีถนนหลายร้อยถนน ๆ ที่เป็นถนนใหญ่
 ประมาณกว้างแปดวา ที่เป็นถนนเล็กกว้างห้าวาบ้าง สี่วาบ้าง ถนน
 ทุงนั้นปูด้วยศิลาทำเหมือนแผ่นอิฐ แลปูตะแคงสำหรับรถแลม้าเค็ร
 ริมถนนทั้งสองข้างยกขึ้นสูงหกนิ้ว กว้างประมาณห้าศอก ปูด้วย
 ศิลาใหญ่ หน้าคอกคอกสี่เหลี่ยมเป็นทางคนเค็ร แลว่ามีพวกอำเภอ^{๖๓}
 คอยดูแลเหตุการณ์ เค็รประจำรักษาอยู่ทุกถนนทั้งกลางวันแลกลางคืน
 ตามสองข้างถนนมีเสาเหล็กสูงประมาณห้าศอก ยักห่างกันประมาณ

๖๓ ที่เรียกว่าพวกอำเภอตรงนี้ คือโปลิศ เวลานั้นในกรุงเทพ ฯ ยังไม่ได้จัดตั้ง
 โปลิศ จึงไม่เรียกในที่นี้.

ลีวา แต่ยกเข็มนาฬิกาเป็นฟันปลา ไม่ยกเป็นคู้ ขนปลายเส้าไล่โคน
 แก้วตามไฟในเวลากลางคืน ไฟที่ตามองกฤษเรียกแคส เป็นของ
 ประหลาดไม่ต้องใช้น้ำมันแลได้เหมือนตะเกียงธรรมดา เป็นแต่หลอดชน
 ไป เอาแต่ไฟจุดที่ปลายหลอดก็ติดสว่างดี เมื่อจะให้คบกับคควงเสียบอย่า
 ให้ลมเคียวได้ ไฟก็ดับ อันไฟแคสนั้นอังกฤษใช้ทั่วไปทุกบ้านทุกเรือน
 เรือนทั้งปวงทั้งในเมืองลอนแต่ตักทั้งนั้น ก่อด้วยศิลาอย่าง คิวอิฐอย่าง ทำ
 เป็นสามชั้นข้าง ลีชั้นข้าง ห้าชั้นข้าง หกชั้นข้าง แต่หลังคาทำแบนๆ
 ขานหน้าต่างทำเป็นสองชั้น ขานไม้อยู่ชั้นนอก กระจกอยู่ชั้นใน แล้วมี
 ม่านอีกชั้นหนึ่ง เป็นแพรบ้าง เป็นผ้าบ้าง ฝาผนังข้างในใช้กระดาษลาย
 พนมเรือนนั้นปทุม ไม่ค่อยเสียเลยทุกบ้านทุกเรือน ที่ฝาผนังมีเตา
 ทำด้วยเหล็กสำหรับใส่ไฟให้อุ่น แล้วมีช่องตลอดชนไปจนพ้นหลังคา
 ให้ควันขึ้นได้ ไม่ให้ย้อยอยู่ในเรือน คนในเมืองลอนคนนั้นต่อมั่งมีเงินมาก
 จึงจะมีเรือนอยู่ ด้วยที่ดินแพง ค่าจ้างคนทำเรือนก็แพงเสียเงินมาก
 ถ้ามั่งมีเงินสองร้อยหรือสามร้อยซึ่งแล้วไม่พอจะทำเรือนได้ ต้องเช่าเรือน
 อยู่ คนที่มีเงินเพียงยี่สิบสามสิบซึ่งยังว่าเป็นคนจน บางทีต้องเป็นลูก
 จ้างทำการของนาย ก็นาย นาย อยู่ในเรือนของนาย ก็จะออกหากิน
 ต่างหากไม่ได้ ด้วยเจ้าของสารพัดแพงนัก ทนน้อยเท่านั้นจะทำอันใดก็
 ขัดสน ความตกชั้นล่างสองข้างถนนในเมืองเป็นห้างร้านขายเครื่องทอง
 เครื่องเงิน เครื่องแก้ว เครื่องเหล็ก เครื่องทองเหลืองทองแดง เครื่อง
 ศีลา เครื่องกระเบื้อง เครื่องไม้แลแพรผ้า เครื่องอน ๆ ก็มากมาย

หลายอย่างต่าง ๆ ตามแต่ผู้ซื้อจะปรารถนาสิ่งใดก็เที่ยวเลือกดู
ตามประสงค์ ฯ

๑ ในเมืองลอนดอนมีแม่น้ำอยู่กลางเมืองแม่น้ำหนึ่ง ชื่อเทมส์
ไหลมาแต่ภูเขาข้างทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มาลงทะเลข้างตะวันออก ใน
แม่น้ำเทมส์มีเรือกลไฟหลายร้อยลำ เป็นเรือจ้าง ตกแต่งห้องทนอน
ที่นั่งงดงามวิจิตรบรรจง คอยรับส่งคนชนล่องเที่ยวเล่นในลำน้ำตามสบาย
ฝ่ายบนบกก็มีรถเทียมควมม้า ๆ เคี้ยวข้าง คู่หนึ่งข้าง สองคู่ข้าง คอย
รับจ้างคนไปมาตามถนน รถเหล่านั้นทำต่าง ๆ กัน มีฝากระบอกข้าง
ไม่มีฝาข้าง ข้างรถข้างในนั่งได้สองคน ข้างรถนั่งได้สี่คน มีเข้านั่ง
ข้างหลัง ที่พังกี่ใส่หมอนนุ่มนวลอ่อนนุ่มเป็นรถอย่างดี ยิ่งรถอย่างอื่นเป็น
รถใหญ่ไม่สู้ดีนั้น นั่งข้างในได้ถึงสี่สองคน บนหลังคาก็นั่งได้อีก
หลายคน แต่รถอย่างนั้นราคาถูก ผู้ที่ไม่ชอบใจไป ด้วยคนมากมาย
หลายชนิด ฯ

๑ ยังมีรถพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือรถไฟสำหรับใช้ทางไกล ไปได้
ตลอดทุกหัวเมืองที่อยู่ในเกาะเกรตบริตตัน ทางรถไฟนั้นทำด้วยเหล็ก
เป็นทางตรง ถ้าถึงภูเขาก็จะเป็นอุโมงค์ลอดไปจนข้างโน้น ที่เป็น
เนินต่ำ ๆ ก็ตัดเนินลงเป็นทางราบเสมอพื้น ถ้าถึงแม่น้ำหรือคลอง ก็ก่อ
สะพานศิลาข้าม ถ้าเป็นที่ลุ่มก็ถมขึ้นให้ดอนเสมอ แล้วทำเป็นสองทาง
ข้าง สี่ทางข้างเคียงกัน ทางรถไฟทางหนึ่ง ทางรถมาทางหนึ่ง ไม่
ให้รวมทางด้วยกลัวจะโตนกัน ที่เรียกว่ารถไฟนั้นใช้จะเป็นรถไฟทุก

รถสามล้อ เป็นรถไฟอยู่รถเดียวแต่รถหน้า แล้วลากรถอื่นไปใต้ถึงยลีย
 รถเศษ บางทีถ้าจะไปเร็วก็ลากแค่น้อยเพียงเจ็ดรถแปดรถ รถที่เคียว
 เร็วเคียวได้ โมงละหกสิบโมล คือสองพันเจ็ดร้อยเส้นเป็นกำหนด รถ
 เหล่านั้นมีขอเหล็กเกี่ยวต่อ ๆ กันไป แต่ก็เป็นสี่ชนิด ชนิดที่หนึ่งนั้น
 รถอื่นหนึ่งกันเป็นสามห้อง ๆ หนึ่งหนึ่งได้สี่คน รวมสามห้องสี่สองคน
 พร้อมด้วยฟูกเขาะเมาะหมอน ทำด้วยแพรวบาง บางทีทำด้วยสักหลาด
 แลหนึ่งฟูกอย่างดี ตามฝาใต้กระงมมีติดไม้ให้ล้มเข้าได้ ข้างในมี
 มล็ดแพรวสำหรับขังแคค รถที่สองก็ทำเป็นสามห้องเหมือนกัน แต่ห้อง
 หนึ่งหนึ่งได้หกคน ที่ทางไม่สูงามเหมือนรถที่หนึ่ง ยิ่งรถที่สามเป็นรถ
 เลวไม่ได้กันห้อง รถอื่นหนึ่งมีอยู่แต่ห้องเดียว คนหนึ่งได้กว่ายลียคน
 ปรนประคละกันไป เกาอข้างในก็ไม่มีเขาะหมอน แลไม่มีสู้อาตงตงาม
 อีกรถที่ ๔ นั้นสำหรับบรรทุกของแลสัตว์มีมาแลวเป็นต้น ในขณะรถ
 ไฟเคียวอยู่นั้นจะมีคนมาขอยหรือคนเหมือนใดที่ขยริมทางก็ คนที่อยู่บน
 รถจะคว่าคนผู้ใดคนอะไรก็ไม่มีที่รู้จักชิต ด้วยรถไปเร็วนัก ฯ

๑) ตามข้างทางที่รถไฟไม่มีเสายาวหกศอก บัดห่างกันประมาณ
 สามลียวา ขนปลายเสาใส่ลวดไฟฟ้าล้ามตลอดไปทุกหัวเมืองที่อยู่ใน
 ประเทศเกาะเครตบริตตัน ไฟฟ้าอย่างนั้นภาษาอังกฤษเรียกว่าเตลควาฟ
 สำหรับขอกเหตุการณ์จักรระสิ่งใดใดโดยรวดเร็ว แต่ตงเสียเงินให้
 แก่เจ้าของ ถ้าผู้ขงอยู่ต่างบ้านต่างเมืองทางไกลกัน เหมือนกรุงเทพ ฯ
 ขนไปเมืองนครราชสีมา แม้นจะขอกความขอใดขอหนึ่งไปให้คนที่

อยู่เมืองโนนบุรีแล้ว คนข้างโนนจะบอกตอขมาได้โดยเร็ว เหมือนเวลานั่ง
 พดกันเล่นในที่ไกล แต่เราจะบอกเองไม่ได้ ต้องบอกความแก่ผู้รักษา
 อยู่ที่คนลวก ผู้รักษานักทำตามลทธิที่เคยทำ ถ้าคนอยู่ข้างโนนจะตอบ
 มาประการใด ก็ต้องบอกแก่ผู้รักษาข้างโนนเหมือนกัน ข้างโนนตอบมา
 แล้ว ผู้รักษาข้างโนนจะบอกแก่เราให้แจ้ง การที่บอกกันไปมาคังนั้น ถึง
 ใครจะรักก็ไม่เข้าใจ คว้ยไม่รู้ลทธิ คือคนที่เคยเรียนจึงจะรู้ ฯ

๑) ที่ในเมืองลอนคอนมีที่หลายแห่งทำเป็นป่าปลูกต้นไม้ใหญ่
 โตต้นตามพื้นแผ่นดินปลูกหญ้าคล้ายกับหญ้าแพรง ขึ้นเขียวสดดงตาม
 สม่่าเสมอเหมือนปทุมมา ไม่มีใครเข้าไปทำรกเร็วในทนนใด แต่
 บรรดาป่าทงนมชอหมตทกป่า คือไฮคป่ากป่าหนึ่ง ครนป่ากป่าหนึ่ง
 ครนวิชป่ากป่าหนึ่ง วิเนตส์ป่ากป่าหนึ่ง เซนค์เยมส์ป่ากป่าหนึ่ง วิก
 โดเรียป่ากป่าหนึ่ง ยังอีกที่เป็นป่าเล็ก ๆ หลายแห่ง แต่ไฮคป่ากนั้น
 เป็นที่ใหญ่โต มีแม่น้ำทวนอยู่ในกลางแม่น้ำหนึ่ง ตามริมน้ำทำเป็น
 หาดทราย แลเลยนเคยนตึกนุ่สนกนิก น้ำในแม่น้ำนั้นขนเรยเขยม
 ชายหาดอยู่เป็นนึ่ง ทั่วริมตลิ่งมีตึกอยู่แห่งหนึ่ง หน้าตักมเร็วไชเรือ
 กระเชียงออกเรือสำหรับให้คนเข้าไปเล่นโย แลตึกกระเชียงเที่ยวเล่นใน
 แม่น้ำนั้น ที่ไฮคป่ากเป็นที่ประชุมชายหญิงทั้งผู้ค้แลคนจน เมื่อถึง
 เวลาเย็นแล้ว บางคนก็ขมาแลรถ บางคนก็เคียวเท้า ไปเที่ยวตากลม
 อากาศในย่านนั้นเป็นพวก ๆ บางคนเป็นชายหนุ่มก็ชักชวนผู้หญิงสาว

แต่งตัวสะอาดโอ้โง่ ขนขีมาคนละมาแล้วขีแข่งเป็นคู่เคียงเรียงกันไป
แต่ผู้หญิงอังกฤษขีมาไม่คร่อมเหมือนอย่างผู้ชาย ขีไฟล่ขาคคล้ายกัน
กับผู้หญิงไทยชาวบ้านนอกชกกระบอ แต่ขีทไม่ใคร่จะตก ถึงมาจะหือหก
ทำพยศต่าง ๆ ก็ขีได้ ฯ

๑ คนที่เป็นขนนางแลเศรษฐีอยู่ในประเทศนั้น บางคนก็ชอบใจ
เที่ยวยิงสัตว์ จึงชอที่ปลุกตนไม่ทำเป็นข่าแล้วลอมรวเอาสัตว์ที่ไม่คร่ำย
เหมือนอย่างเนื้อแลกระดูกปลอชไว้ในที่นั้น แล้วไปเที่ยวยิงเล่นตาม
สขาย บางทีก็ขีมาไปยิงนกตามท้องนาบ้าง พวกที่เป็นผู้เคเหล่านนี้
ถ้ายิงสัตว์ได้มาแล้ว ก็เอาไว้กินบ้าง แจกจ่ายให้ขีตามพวกพ้อง
มิตรสหายทรรกกันบ้าง บางคนที่ยากจน ได้มาแล้วก็เอาไปขายที่
ตลาด ฯ

๑ ในตลาดนั้นมีเนื้อสัตว์หลายอย่าง คือเนื้อวัว เนื้อสมัน เนื้อ
แกะ เนื้อหม เนื้อกระดูก เนื้อนก เนื้อห่าน เนื้อเขียด เนื้อไก่ เนื้อเต่า
แลกุ้งปลา ของทั้งนมเสมอทุกว้นที่ในท้องตลาด ถ้าอยากกินเมื่อไร
ก็ชอได้ แก่ผลไม่มันน้อข้อย่าง ไม่มากเหมือนเมืองไทย ขรรดาของกิน
ทุกสิ่งราคาแพงนัก ถ้าจะเลี้ยงโต๊ะสักครึ่งหนึ่งก็เสียเงินหลายชั่ง
จึงจะพอ ฯ

ตอนที่ ๑๒

ว่าด้วยผู้รับใช้ปรินิพิตราชทูตที่ไฮเต็ล
แลราชทูตออกจากเมืองลอนดอนจะกลับมาเมืองไทย
แลไตแวกะที่เมืองฝรั่งเศส

๑ เมื่อพวกราชทูตไปอยู่ที่เมืองลอนดอนนั้น ก็วันโปรดให้ไปอยู่ที่ไฮเต็ลชอกลาริช มัทกันอยู่นั่นนอนเป็นสุขยิ่งกว่าอยู่ในบ้านเรือนของตัว เวลาเขาคอนนอนล้างหน้าแต่งกายใส่เสื้อเสร็จแล้วจึงแยกประตูห้องออกไป พวกผู้หญิงสาว ๆ ก็เอาถ่านคิลาเข้าไปใส่ไฟให้แล้วเช็ดก้นที่เคียงสิ่งของทั้งปวงให้หมดจด ทั้งที่นั่งที่นอนก็ปัดกวาดแรงนากินน้ำใช้ใส่ที่พร้อมแล้วก็ลากลับไป ถึงเวลาเย็นก็มากกระทำเหมือนเวลาเช้าแล้วเอาเทียนไขไว้ที่เชิงเทียนสองเล่มพอจุดตลอดรุ่ง เปลี่ยนผ้าเช็ดหน้าใหม่ไว้ เอาดินเก่าไปซักเสีย ทำดังนั้นเสมอทุกวันมิได้ขาดแล้วมีหมอกคนหนึ่งมาตรวจตราดูแลทุกวัน ถ้าพวกราชทูตคนใดป่วยใช้หมอกให้ยารักษาจนหาย

เมื่อเวลาเช้าก่อนกินเช้า คนที่คอยรับใช้ก็ยกถาดเงินใหญ่ใส่น้ำชา มีน้ำตาลทรายนมโคชนมขังอ่อนเนยเหลวมาให้ถึงในห้อง เวลาสายสี่โมงจึงเลี้ยงเช้า เวลาเที่ยงเลี้ยงน้ำชา มีผลไม้แลขนมอีกหลายสิ่ง ข่ายสามโมงเลี้ยงเช้าเย็น เวลาค่ำเลี้ยงน้ำชาเหมือนกลางวันอีกครั้งหนึ่ง ในเวลาที่เลี้ยงหรือเวลาอนกัตพวกราชทูตจะปราถนากิน

สิ่งใด ผู้รับใช้ก็ไปหาซื้อมาให้มิได้ก็คิดว่าราคาถูกแลแพง ถ้าของไม่มี
 ในเมืองหลวง จะมีอยู่หัวเมืองทางไกลกันเหมือนกรุงเทพ ฯ ไป
 พระพิษณุโลก ผู้รับใช้นั้นก็ออกไปโดยสายเตลคราฟ ฝ่ายคนที่อยู่ใน
 เมืองโนนบุรีแล้วก็จัดแจงของนั้นฝากมาที่ขบวนรถไฟโดยเร็วไม่ทันข้ามวัน ก็
 ได้กินสมความปรารถนา เมื่อพวกเขาพักอยู่ในเมืองลอนดอนนั้น ถ้า
 ปรารถนาจะไปเที่ยวแห่งใด ๆ ทางไกลก็ดี ทางใกล้ก็ดี จะไปเที่ยวรถ
 เต็มมาหรือรถไฟ หรือจะดูการวางแปลนของวิเศษสิ่งใดที่จะต้องเสียเงิน
 ก็ไม่ต้องเสียเลย ด้วยกันโปรดให้ใช้เงินหลวงแทนสินท่งนั้น

ตั้งแต่วันราชทูตไปถึงเมืองลอนดอน ถ้าจะนั่งรถสก็อตกับเจ็ทวัน
 ึ่งโตกลับออกจากเมืองลอนดอนมาลงเรือที่ท่าไคเวอแล้วลงเรือรถไฟ
 ข้ามทะเลไปชนที่ท่ากาลส์ ครั้นถึงท่ากาลส์ฟากข้างฝรั่งเศส
 มีคเตอเฟาล์จึงนำพวกเขาพักที่ฮอเต็ลคนหนึ่ง รุ่งขึ้นกินอาหาร
 พร้อมแล้ว เวลาเช้าสามโมงจึงขึ้นรถไฟไปเมืองปารีส เป็นเมืองหลวง
 ของฝรั่งเศส ไปทางประมาณสองชั่วโมง มีขบวนหนึ่ง ข้ายโมงครึ่ง
 ถึงโฮเต็ลกลางทางหยครดกันของหวานน้ำชา ข้ายห้าโมงเศษถึงเมือง
 ปารีสทางสองร้อยไมล์ คือเก่าพันเส้น มีคเตอเฟาล์ให้พวกเขาพัก
 พักอยู่ที่โฮเต็ล ซ็อแควรนต์โฮเต็ลคูลฟรี ฯ

๖๒ การที่ราชทูตกลับทางประเทศฝรั่งเศสนั้น ปรากฏในจดหมายเหตุของรัฐบาล
 อังกฤษว่า แต่เดิมรัฐบาลจะจัดให้กลับมาเรือจากเมืองอังกฤษเหมือนเมื่อเขาไป ราชทูตว่า
 เมื่อเขาไปถูกคลื่นใหญ่ที่อ่าวบิสเคอส์มากเต็มที ขากลับเป็นฤดูหนาว เขาว่าคลื่นใหญ่ยิ่ง
 กว่าเขาไป ขอกลับทางประเทศฝรั่งเศส รัฐบาลอังกฤษจึงจัดให้มาทางนั้น

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๗ ค่ำ เจ้าพนักงานฝ่ายฝรั่งเสสมา
นำพวกราชทูตไปทูลมโหฬารใหญ่ ในนั้นมีรูปเขียนรูปศิลา
ต่าง ๆ ทั้งผู้ชายและผู้หญิง แลของต่างประเทศ คือของเงินของเมือง
อื่น ๆ ก็มีมาก ดูแล้วจึงเลยไปหาเลอวคเคาเล เช่นกงสุล^{๖๓} อังกฤษ
พูดปราโมทย์กันแล้วลากลับมาที่อยู่ ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๘ ค่ำ เวลาบ่ายโมงเศษ เอ็มเปอเรอ
คือพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสให้ถนารับพวกราชทูตสามรถ มีคนแต่งตัวใส่
หมวกทึบสายแถบทองเป็นคนขับรถคนหนึ่ง ย่นท้ายรถสองคน ไปที่วัง
ชอ ลีวัลลิสเคศควิลริค ราชทูตคอยอยู่จนบ่ายสองโมง เอ็มเปอเรอ
ก็เยี่ยมเปเรศ ซึ่งเป็นพระมเหสีเกี่ยวพระกรเสด็จมาด้วยกัน มีขุนนาง
นำสี่คน เอ็มเปอเรอแต่งพระองค์อย่างนายทหาร ทรงฉลองพระองค์คำ
กางเกงแดง แต่เอ็มเปเรศนั้นแต่งตามธรรมเนียม พวกราชทูตพร้อมกัน
ขึ้นขึ้นคานับ เอ็มเปอเรอแลเอ็มเปเรศเสด็จมายืนตรัสด้วยพวกราชทูต
อยู่ประมาณห้านาทีแล้วเสด็จกลับไป ราชทูตก็กลับมาโฮเตลที่พัก ฯ

๑ รุ่งขึ้นพวกราชทูตไปคฤหาสน์พเนชไปเลียบนยะยาค อยู่ใน
วัดใหญ่ แนนไปเลียบนยะยาคคนนี้ได้เป็นกษัตริย์ครองกรุงฝรั่งเศส
เช่นलगของพระเจ้าฝรั่งเศสสองคน แต่ศพยังหาได้ฝังไม่ ได้หีบฝังไว้
ในหีบไม้หนึ่ง หลุมที่จะฝังนั้นขุดลงไปฤกษ์ได้ประมาณสามวา กว้าง

๖๓ ลอร์ดเคาเล เป็นเอกอรรคราชทูตอังกฤษ มิใช่กงสุล.

๖๔ พระเจ้านะโปเลียนที่ ๓ กับพระราชินี อีอีนี.

ประมาณสี่วา ตามข้างหลุมก่อด้วยศิลาขาว ที่สำหรับใส่ศพตั้ง
อยู่กลาง ประทับด้วยไมราดำ แต่การที่ตายยังหาสำเร็จไม่^{๖๕} ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๓๐ ค่ำ มีศเคอเฟาล์พาจมนมณเทียร
พิทักษ์ หม่อมราโชทัย นายพิจาวณีสรรพกิจ ไปเยี่ยมเจ้าแลขุนนาง
ผู้ใหญ่ในเมืองปาร์คแทนราชทูต อยู่ทูต^{๖๖} ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๔ แรม ๓๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมง มีศเคอ
เฟาล์นำพวกราชทูต ไปขึ้นรถไฟออกจากเมืองปาร์ค ครั้นถึงเวลา
บ่ายเวลาค่ำหยุดพักกินอาหารที่โฮเต็ลตามระยะทาง รุ่งขึ้นวันศุกร์
เดือน ๔ แรม ๓๓ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่งถึงท่าเมืองมาเซล์ เช่น
เมืองซนแกฝรั่งเศส ทางแปร์รอยไมล์ คือสามหมื่นหกพันเส้น
มีศเคอเฟาล์จึงให้พวกราชทูตขึ้นพักอยู่บนโฮเต็ล ซอเตสโกโลนิค
แล้วจึงเชิญให้ ไปเยี่ยมเจ้าเมือง แลแอกมัวร์ จนเวลาเย็นจึงกลับ
มาที่สำนัก กินอาหารเสร็จแล้วก็พร้อมกันมาลงเรือรถไฟชอกาเรตออก
ซึ่งเคอร์ราชทูตไปส่งเมืองปอร์คัสมีท์ เมื่อนั้นมีศเคอเฟาล์ก็ตาม
ลงมาส่งถึงกำขนควย แล้วจึงลากลับไป ฯ

๑ วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๓๔ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษ กำขน
กาเรตออกใต้ ไฟไฟใช้จักรออกจากท่าเมืองมาเซล์ วันจันทร์เดือน ๕
ขึ้นค่ำ ๓ บ่ายโมงหนึ่งถึงสีกัสล เป็นซอแมง ขณะนั้นมีสุริยปราคา

๖๕ ที่ตึก แอนเวอลิต.

๖๖ ได้ความในราชสารมีศเคอเฟาล์ ว่าไปส่งกาศที่เจ้านะโปเลียน พระญาติของออม
เปอเรอ อรรคมหาเสนาบดี เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แลเสนาบดีกระทรวงวัง

จับข้างทิศพายัพ เวลาแปดทุ่มถึงเมืองมอลตา รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงเศษ
 เจ้าเมืองให้จตุรเวทโยคสามลำมารับพวกราชทูต เมื่อบรรทุกลงจาก
 กายันแล้วทขนขอมหน้าเมืองขงขุ่นใหญ่สลักรับสี่บานค ครอบงมฝั่ง
 มีรถมากอรับขยสามรถ พวกราชทูตก็ขจรรถไปหาเจ้าเมือง พุดจา
 ใต้ตามสุขทุกขกนแล้ว เจ้าเมืองจึงว่า คำนวนเวลาที่มหน่งขอเชิญ
 ท่านทั้งหกคนมากินโต๊ะกับข้าพเจ้า ราชทูตรับคำแล้วลามาโฮเต็ล บ่าย
 สองโมงจึงพากันไปขาน เลอรัตไลซอนส์เป็นที่แอกมิลล (คือมีญซาการ
 ทหารเรือ) ถึงเวลาที่มหน่งก็พร้อมกันขจรรถไปกินโต๊ะที่ขานเจ้าเมือง
 สำเร็จแล้วก็ลากลับมาโฮเต็ล รุ่งขึ้นเช้าสี่โมง เจ้าเมืองกับแอกมิลล
 แลขุนนางฝ่ายทหารอีกห้าคนมาเยี่ยมราชทูตที่โฮเต็ล ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๕ ค่ำ แอกมิลลกับขุนนางรองมาหา
 ราชทูต แลขอมอยลำนคนหน่งให้มาส่งราชทูตด้วย จนถึงท่าเมืองสเฮอร์
 ครันแอกมิลลลากลับไปแล้ว พวกราชทูตพร้อมกันมาลงเรือโยคที่ท่า
 เมอเรือจะออกจากทำนขนขอมให้ขงสลักสี่บานค เวลาห้าโมง
 เข้ากายันกาเรตอกโคอออกจากทตอกคสมอเมืองมอลตา ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๕ ขน ๘ ค่ำ เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเมือง
 อวเลกซันเดอ เจ้าเมืองให้จตุรเวทโยคมารับพวกราชทูตสามลำ แล้ว
 เชิญให้ขนพักอยู่ในวัง ขอมแซเพยชเชเนอ อวเลกซันเดอรับ แลขุนนาง
 ผู้ใหญ่ในเจ้าโกโรคนหน่งมาทขจรราชทูต แลแจ้งความว่าเจ้าโกโร
 ไม่อยู่ ขนไปธุระข้างปลายน้ำ เห็นจะเข้าอยู่สักสฬาวนจึงจะกลับมา

เมื่อเจ้าโกโรจะไปโต้งไว้ว่า ถ้าพวกราชทูตไทยมาถึงแล้วให้รับรอง
 เหมือนอย่างแต่ก่อน แล้วให้ขุนนางมารับใช้คนหนึ่ง ถ้าพวก
 ราชทูตจะปราถนาสิ่งใด ก็ให้จัดแจงให้ แล้วสั่งว่า ถ้าพวกราชทูต
 จะใคร่พบนกกับเจ้าโกโรขอเชิญคอบอยู่สักสัปดาห์ ราชทูตตอบว่า
 อยากจะพบนกกับเจ้าโกโรอยู่ แต่จะรอชาวนั้นไม่ได้ กล้วยกลวกำนรบ
 จะมาคอบ ขุนนางในเจ้าโกโรจึงว่า ถ้าท่านจะไปเมื่อไร เจ้าโกโร
 สั่งไว้กับขุนนางล่ามคนหนึ่ง ให้ตามไปส่งจนถึงกำนรบด้วย พด
 กันเท่านั้นแล้วกลับไป ราชทูตพักอยู่ที่วังสามคน ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๕ ขน ๑๒ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงพร้อมกันชน
 รถไฟไปจนย้ายสี่โมงเศษถึงเมืองโกโร เจ้าพนักงานรถมารับมี
 ทหารขุดกระบขมานำหน้าคนหนึ่ง ตำรวจเฝ้าถือหวายคู่หนึ่ง นำไม้สัง
 ดงโซเค็ด ซอโอเรียนเตล ราชทูตพักอยู่ที่ถนน ถึงวันจันทร์ เดือน ๕
 ขน ๑๕ ค่ำ ขุนนางล่ามที่เจ้าโกโรให้มาอยู่ด้วยราชทูตนั้นมาแจ้งความ
 ว่า ที่เมืองสเฮ็คออกเตลคราฟมาว่า กำนรบซึ่งมารับราชทูตนั้น
 ยकिन ถึงเมืองสเฮ็คแล้ว ฯ

๑ รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมงครึ่ง พวกราชทูตทั้งนายแลไพร่พร้อมกัน
 ขนรถไฟออกจากเมืองโกโร ไปจนย้ายสี่โมงครึ่ง สิ้นทางรถไฟแยกซ้าย
 ไม้ คอสสามพันหกร้อยเส้น ถึงทรดเทยมมาเจ้าพนักงานรถให้
 พวกราชทูตขนรถมาต่อไป จนเวลายามหนึ่งถึงเมืองสเฮ็ค ครั้น
 เวลาเช้ากึ่งสี่ของกฤษอยู่ทีเมืองสเฮ็คมาบอกความว่า กำนรบมานม

ใช้มารบราชทูต เป็นกำบังที่มาเที่ยวหยั่งนำในทะเล ว่าที่ไหนภูกที่
 ไหนตน พวกตรเกลส์องกลองดูเห็นเป็นเรือกลไฟ ก็สำคัญว่าจะมา
 รบราชทูต จึงได้บอกเตลคราฟขึ้นไปถึงกงสุลที่เมืองโกโร ไม่รอ
 รังพึงให้แน่ก่อน การอย่างนั้นเป็นผลอยู่ อนึ่งเมืองนี้เป็นเมืองเล็กน้อย
 โยเตลก็คืบแคบทั้งอาหารกนคาร์ ที่เมืองโกโรนั้นเป็นเมืองใหญ่
 อาหารจะบริโภคนับบริบูรณ์ ที่อยู่ที่นั้นก็สุข ท่านจะกลับไปอยู่ที่เมือง
 โกโรหรือจะคอยอยู่ที่นั่นก็ตามแต่ใจ พวกราชทูตจึงปรึกษาเห็นพร้อม
 กันว่า ซึ่งจะกลับไปกลับมาจะเป็นที่รำคาญใจแก่เจ้าพนักงานด้วย
 ต้องรีบต้องส่งข่อย ๆ จึงบอกกับกงสุลว่าถึงจะลำบากอดอยากบ้าง ได้
 มาแล้วจะคอยอยู่ที่นั่นกว่ากำบังจะมารบ กงสุลจึงว่าถ้าท่านมีธุระอย่างไร
 จะประสงค์สิ่งใด ขอจงใช้คนไปบอกข้าพเจ้าให้ทราบด้วย พวกมัน
 แล้วกงสุลก็ลาไป. ฯ

ตอนที่ ๑๓

ว่าด้วยพวกราชทูตอยู่เมืองสุเอศแขวงเมืองชายฆบโต
แล้วก็ไปเมืองมัททะเลเมืองคาล์แลเมืองสิงค ไปร์

๑ ฅวันศักรเดือน ๕ แรม ๔ ค่ำ กำนันเมลมาถงลำหน่ง กงสุล
ที่เมืองสุเอศไครยหน่งลือขบยหน่งมาแต่กษัตริย์กำนันรบที่จะมารับพวก
ราชทูต ในหน่งลือนั้นว่า กำนันไค้ออกจากเมืองกาลกัตตาแล้ว แล
จะรีบมาให้ถึงเมืองสุเอศในวันแรม ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ

ราชทูตต้องพักอยู่ที่ไซเคิลเมืองสุเอศจนถึงวันจันทร์เดือน ๕ แรม ๗ ค่ำ
เวลากลางคืนเรือกลไฟซ้อ ไปเลเคศ เป็นกำนันรบมาถงท่าเมืองสุเอศ
รุ่งชนกษัตริย์จึงมาหาราชทูตแล้วบอกว่า ข้าพเจ้าไครยคำสั่งให้มารับพวก
ราชทูตไปส่งให้ถึงกรุงสยาม แต่ขันทนการทในเรือยงหาเรือขบยไม่
จะตองจัดแจงชำระชดสให้ตกอน วันพฤหัสบดี เวลาเช้าข้าพเจ้าจะขอ
ลาท่านไปซื้อเสบียงอาหารที่เมืองโกโร ต่อวันเสาร์เวลาเย็นจึงจะกลับ
มาวันอาทิตย์จึงจะไค้เชิญท่านไปลงเรือ ถึงวันเสาร์เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ
เวลาเช้ากษัตริย์บอกเตลคราฟมาแต่เมืองโกโรว่า ซึ่งสัญญาไว้ว่าจะ
กลับมาในเวลาเย็นวนนนั้น ยังมาหาไค้ไม่ ทีวีรถไฟยังไม่ไป จะต้อง
คอยอยู่จนพรุ่งนี้ วันอาทิตย์เวลากลางคืนกษัตริย์จึงจะกลับมามาทำ ๓

๑ วันจันทร์ เดือน ๕ แรม ๑๔ ค่ำ เวลาย่ำสี่โมง กษัตริย์
ก็ก้อเซ จึงเชิญพวกราชทูตลงเรือกลไฟไค้ก้อออกจากท่าเมืองสุเอศ

ถึงกำปั่นรบชอ ไปเลเทศ จักรท่าย ยาวสองร้อยสี่สิบพิศ คือเส้น
 สิบสามวาสามศอกกยห้าหว ปากกว้างสามสิบเก้าพิศ คือห้าวาสามศอก
 คยสิบเอ็ดนิ้วกยกระเขยคหนึ่ง กินน้ำกยสิบสามพิศ คือสามวาสอง
 ศอกสามนิ้วกยกระเขยคหนึ่ง กำลังสามร้อยห้าสิบแรงม้า คนในเรือ
 กยคหนึ่ง ออฟฟิเชอสามสิบสาม ทหารลูกเรือคนใช้สองร้อยยสิบหก
 รวมสองร้อยหกสิบคน เมธราชทูตจะขึ้นบนกำปั่น มีทหารบนปลาย
 หอกย่นค้ำยี่สองแถว ๆ ละสิบสองคน แล้วกยคหนึ่งให้ยิงปืนใหญ่สุด
 ราชทูตสิบเก้าคน พวกออฟฟิเชอมายืนรับพร้อมทุกตำแหน่ง ลุดเตน
 นนทให้จกแรงรบของ ๆ พวกราชทูตชนเสร็จแล้ว เวลาทุ่มเศษได้ ไล่
 ไฟใช้จกรออกจากทตอคสมอหน้าเมืองสุเอศ ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๖ ชน ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสองโมงครึ่งถึงท่าหน้า
 เมืองมัททะ เป็นเมืองแขกชาติอาหรับ ถ่านศิลาหมคลง กยคหนึ่งให้
 แวะเข้าทตอสมออยู่ห่างตลิ่งประมาณสองร้อยเส้น แล้วกยคหนึ่งลงเรือ
 โบกย่นไปบนเมืองเทยวชอถ่านศิลาไม่ได้ ชอโตแต่พื้นเล็กน้อย
 แล้วกลับมาให้รบพนชนเรือเสร็จ เวลายามเศษจึงให้ ใช้จกรออกจาก
 หน้าเมืองมัททะ ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๖ ชน ๘ ค่ำ เวลาสี่ทุ่มเศษถึงเมืองเอเคน
 รุ่งชนเช้าสี่โมงกยคหนึ่งมาขอรราชทูตว่า จะรบถ่านลงเรือ ลอองจะ
 ปลิวเขื่อนนิก ถ้าท่านพากนชนไปอยู่บนโฮเตลเห็นว่าจะเปนสุขกว่า
 อยู่ในกำปั่น ราชทูตกรยคำ กยคหนึ่งให้ มีคเตอโฮย เป็นขุนนาง

นายทหารในเรือรบขึ้นไปอยู่ด้วยพวกราชทูต แล้วจึงจัดเรือโยคให้ไป
ส่งพวกราชทูตที่ไฮเตล ซอปรินส์ ออฟ เวลส์ ฯ

๑ วันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขน ๓๐ ค่ำ บ่ายสองโมง กัปตันมา
แจ้งว่า ทกายนจกแจงเคอร์ของจกรกล แลเรือลงเสร็จแล้ว พวก
ราชทูตก็พร้อมกันกลับลงมาลงในกำปั่น แต่ลมยังพัดทวนหน้าแรงนัก ต้อง
รออยู่นิ่งจนเวลาเช้าโมงเศษกัปตันให้ ไฟใช้จักรออกจากหน้าเมือง
เอเคน ลมเป็นพายุทวนหน้าจกนัก เรือเคอร์ได้แต่โมงละห้าอันออกนอก
ถึงวันอังคารเดือน ๖ ขน ๓๕ ค่ำลมจึงแปรเองไปสักหน่อย พอใช้ใบได้
แต่ไม่สู้เต็มใบก็ ฯ

๑ วันศุกร์ เดือน ๖ แรม ๓ ค่ำ ได้ลมสลัดันเป็นขั้ตะโปก
ห้าโมงเย็นกัปตันให้พวกเคอร์ ๗ ขนหกรับใบ เมื่อจะลงมาเค้กคนหนึ่ง
พลัดตกจากว้านชั้นล่างเส้ากระโถงกลาง มากระทบกระดานที่ผุกระออกข้าง
แล้วตกน้ำลงไป กัปตันก็พวกลูกเรือวิ่งไปข้างท้ายปล่อยทุ่นลอยไป
เค้กตกกว่ายเขายกทุ่นไว้ แล้วกัปตันให้เรือลงโดยเร็วรีบตีกระเชียง
ไปรีบเค้กนั้นมาได้ เมื่อมาถึงหมอตตรวจดูเห็นโครงหักสองซ้ หมอ
เอาผ้ารัดตัวเขาไว้ แล้วให้นอนอยู่บนเปล ให้กินยาฆ่าประมาณสี่ห้าวัน
ก็หายดี ฯ

๑ วันอังคาร เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ เวลาบ่ายสามโมงเกิดฝนตก
ลมสลัดันพัดนัก เส้ากระโถงหน้าชั้นบนหักสย่นลงมา ใบเส้าหน้า

เสากลางเสาท้ายขาดฉีกเป็นร้วร่งขยับย่อยหมดทุกใบ คลื่นใหญ่ซัดเข้า
ในเรือ นายนาคพาชันล่างถูกเพียงเข้า หีบใส่ของพวกอังกฤษพวกไทย
ลอย เขาของเขยกนาเสียมาก ประมาณครึ่งโมงพายุจึงสงบ ก็บังคับ
ให้เปลี่ยนเสาแลใบใหม่แล้วเสร็จในเวลาเดียว ฯ

๑ วันพฤหัสบดีเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ ย่ำโมงเศษถึงเมืองกาล^{๖๗}
อยู่ที่แหลมเกาะลังกาข้างทิศตะวันตกเฉียงใต้ เป็นที่ไว้ถ่านศิลาสำหรับ
ใช้ในการเรือกลไฟ ฝ่ายอังกฤษ ชื่อมิคเคอเซนวิโอเครติ เป็นผู้สำเร็จ
ราชการที่เมืองกาล แจ้งว่าราชทูตไทยไปถึงก็ลงมาทักถาม แล้วเชิญ
ให้ชนพักอยู่บนเมือง เวลาบ่ายสี่โมงพวกราชทูตพร้อมกันลงเรือใบ
ไปถึงท่า ทบยข้อมหน้าเมืองให้ยิงสลุดคำนับสับเก้านัด แล้วเชิญ
ราชทูตไปที่พัก ตามทางสองข้างตงแต่ท่าชน มีทหารคนตาถอยบน
ปลายหอกยื่นรายไปร้อยคน แล้วทหารอังกฤษเรียงต่อไปอีกห้าสิบคน
รวมร้อยห้าสิบคน ถึงตึกใหญ่เป็นที่สำหรับเจ้าเมืองมาพัก เจ้าพนักงาน
เชิญให้ราชทูตขึ้นอยู่ที่นั่น แล้วจึงไปลิศแมน คือคนรักษาถนนมาคอย
ระวังรักษาอยู่สองคน เวลาค่ำผู้สำเร็จราชการมาเชิญว่า พรุ่งนี้เวลา
สี่โมงเช้าขอเชิญท่านทั้งหกคนไปกินโต๊ะที่บ้านข้าพเจ้า ราชทูตก็รับว่า
จะไป รุ่งขึ้นเวลาเช้าสามโมงเศษ เจ้าพนักงานจัดรถมารับสามารถ
พวกราชทูตหกคน ก็บังคับกอสเซ มิคเคอโฮป เป็นนายทหารในกำยนรบ

๖๗ ชื่อที่เรียกนี้ เป็นภาษาโปรตุเกส เล่ากันว่า แต่โบราณ โปรตุเกสแล่นเรือมา
ถึงที่นั่นขึ้นไปไต่ฮันเสียงไล่ชน ไม่รู้จักชื่อเมือง จึงเรียกว่า คอลี แปลว่า ไท้.

ไปเลเด็ค หนึ่ง พรหมกันชนรถไปกินโต๊ะที่มานผู้สำเร็จราชการ ครั้น
 กินโต๊ะเสร็จแล้วก็ลาไปค้โรงทำน้ำมันมะพร้าว ทำด้วยเครื่องจักร ชด
 คั้นแล้วไปค้ด้วยจักรทงนั้น ทำเร็วกว่าทำด้วยคนหลายเท่า แล้วเลยไป
 นมัสการพระทวคยบนเนินเขา ทวคมีพระปฏิมากรเหมือนวัดไทย แต่
 พระสงฆ์ไม่ใช่ปลงผมในวันสัปดาห์ ตามแต่จะประสงค์วันไรก็ได้ สุดแต่
 อย่าให้ผมยาว ย้ายสามโมงก็กลับมากที่พัก จึงปรึกษากันว่า เราจำ
 จะไปถวายนมัสการพระรัตนตธาตุที่จะชอบ ด้วยเราไปมาถงนั้นแล้ว
 ครั้นปรึกษาเห็นพรหมกัน พระยามนตรีศรีวิวงค์จึงให้ล้ามบอกกัปคั้น
 ค้กขอเช่ๆ จึงตอบว่า การช่งท่านจะไปนั้น ข้าพเจ้าไม่ช้ค้ขวางตามแต่ใจ
 แต่ข้าพเจ้าทราบว่าพระรัตนตธาตุอยู่ถงเมืองแก่นค้ ถ้าจะไปค้ด้วยรถ
 เตียมมาแต่เมืองคาลิ ไปจนถงเมืองแก่นค้ค้พระรัตนตธาตุ ทางถงสอง
 วัน แล้วจะค้ช่ขยค้พค้ทงนั้นสักวันทงหรือสองวัน ทงไปทงมาเป็นหัววัน
 หกวัน ในฤคั้นเป็นฤคูลมร้าย มักเกิดหายุใหญ่เนองๆ ถ้าเช่นค้ถงนั้น
 ขรรคากำขนทค้ช่ค้ช่อยู่ในอ่าวนลมหค้ค้พค้กระทะตะโคนกันแต่ค้เสียหลายล้า
 แล้ว พวกกัปคั้นมีความกลัวไม่อาจเข้าทค้ค้สมอช่อยู่ช่าจนสามวันได้
 ถ้าท่านจะไปเมืองแก่นค้แล้วข้าพเจ้าจะเอากำขนออกช่ไปเล่นอยู่ในทะเลใหญ่
 ถงจะเกิดพายุพค้จค้แรงประการค้ พอจะแก่ช่ช่ค้ไม่ช้ค้ค้สน ด้วยค้ช่
 ทะเลเป็นทค้กว้าง ค้ถงกำหนดช่หกวันข้าพเจ้าจึงจะกลับมารับท่านมิให้
 ผิตส์ญญา ราชทูค้มีความสงส์ยว่า กัปคั้นเป็นคนอังกฤชไม่นยถอ
 พุททศาสนาก้แกล้งพค้ช่ค้พล้ว ด้วยไม่ช่อยากจะให้ไป ในขณะนั้น

พระสงฆ์เป็นเจ้าอธิการอยู่วัดในเมืองกาลิ ซอสิริสมณะ^{๖๘} กับนาย
 คนหนึ่งเป็นชาวเมืองลงกา ซอกรณารัตน์ ทั้งสองคนพากันมาเยี่ยม
 ราชทูตซึ่งนั่งอยู่ที่นั่นด้วย เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี จึงถามเป็นภาษามคธ
 คนทั้งสองกริ้วว่าจริงเหมือนคำกัปตันศึกกอลเซว่า พวกราชทูตจึงปรึกษา
 กันว่า เราจะไปเมืองแกนดี เป็นแต่เรามีความศรัทธาต่อพระเจ้าแผ่นดิน
 พระที่นั่งศธาตุ มิใช่ไปด้วยราชการ ซึ่งเราจะให้กำนันต้องไปเล่นอยู่ใน
 ทเล เสียถ่านไฟใช้เงินคอบเงินแมนต์ลงมากนั้นหาชอຍไม่ ครั้นเห็น
 พรหมกัณฑ์นั้น จึงว่าแก่กัปตันศึกกอลเซว่า ท่านจะต้องถอยกำนันเข้าออก
 ลำบากกัณฑ์ เราก็จะไม่ไปเมืองแกนดีแล้ว กัปตันศึกกอลเซก็มีความ
 ยินดีเป็นอันมาก ฯ

๑ วันศุกร์เดือน ๖ แรม ๓๐ ค่ำ เวลาเช้าสี่โมงพวกราชทูต
 จะกลับมาถึงกำนัน ผู้สำเร็จราชการก็ถามใครแลชุนนางฝ่ายทหารอีก
 หลายคนมาส่ง แล้วลากลับไป แต่ผู้สำเร็จราชการตามลงมาส่งจนถึง
 กำนัน เมื่อราชทูตจะมาถึงเรือมทหารบนแลยิงสลุตเหมือนเมื่อแรกมา
 ถึงเมือง เวลาเช้าห้าโมงเศษกัปตันศึกกอลเซใช้จ๊กกรอกจากท่าหน้าเมือง
 กาลิ มาในทางทะเลเจ็ดวัน คลื่นลมก็เรียบเย็นปรกติ จนวันศุกร์
 เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ บ่ายสองโมงครึ่งถึงเมืองสิงคโปร์ เมื่อราชทูต
 ถึงเมืองนั้นเจ้าเมืองเมืองอยู่ ลงกำนันรยไปเที่ยวจับพวกฮายจีนสลุต

๖๘ พระสิริสมณะดิสสะ เป็นสังฆนายกฝ่ายมรรมวงศ์ที่เมืองกาลิ นับถือพระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ทรงผนวช ได้เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕.

รุ่งขึ้นเวลาเช้าสี่โมง ร่องเจ้าเมืองจันทแจ้งเรือโปกตสามลำ มาเชิญพวก
 ราชทูตขึ้นบนเมือง เมื่อราชทูตไปถึงท่าชน ทหารชั้นใหญ่หน้าข้อมักยิง
 สลัดสับแก่นันต์ แต่ทหารชั้นปลายหอกที่จะยื่นค้ำยันจันทแจ้งหาทันไม่
 แลโศกเศสที่เคยพักแต่ก่อนคนก็เข้าอยู่เต็มหมด พระพิเทศพานิชจึงเชิญ
 ให้พวกราชทูตไปพักอยู่ที่ตึกของพระพิเทศพานิชทำไว้บนยอดภูเขา แต่
 การเลี้ยงคนร่องเจ้าเมืองจันทแจ้งส่งมาทุกเวลา แล้วให้ทหารมาประจำ
 ผลัดเปลี่ยนรักษาอยู่สืบสัคน คิวร่องเจ้าเมืองก็เข้ามาเยี่ยมเยียนราชทูต
 อยู่เนือง ๆ เวลาบ่ายสี่โมงจึงจ้งขอทเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะเลี้ยง
 ตามอย่างจีน ฯ

๑ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ ย้ายห้าโมง เชอ แมก
 กอศแลนคเชิญพวกราชทูตไปกินโต๊ะ เวลาสี่ทุ่มพระพิเทศพานิชเชิญ
 ไปกินอีกครั้งหนึ่ง ฯ

๑ วันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๕ ค่ำ เวลาเช้าโมงหนึ่ง พวกราชทูต
 พร้อมกันชนรถมาลงท้ายบน ร่องเจ้าเมืองจันททหารบนยกานยสองแถว
 ประมาณร้อยเศษ แล้วให้ยิงสลัดสับแก่นันต์ ร่องเจ้าเมืองหนึ่ง
 เชอแมกกอศแลนคหนึ่ง พระพิเทศพานิชหนึ่ง จินจ้งชวตหนึ่ง ลงมา
 ส่งถึงท่าแล้วลากลับไป ราชทูตก็ลงเรือมาท้ายบน

พวกราชทูตกราบถวายบังคมลาออกไปแต่กรุงเทพฯ ฯ จนถึงเมือง
 ลอนดอน ได้แวะหยุดพักตามหัวเมืองรายทางเป็นหลายหัวเมือง แล
 ได้ไปเที่ยวตามหัวเมืองที่อยู่ในประเทศอังกฤษแลสกอตหลายเมือง เจ้า
 เมืองทั้งนั้นกรบรองให้เป็นเกียรติยศทุก ๆ เมือง การที่เจ้าเมืองค้ำยัน

รับรองทั้งนี้ ก็เพราะพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ปกเกล้า
ปกกระหม่อมไป กวั้นแลคอบเวินแมนตจึงมีคำสั่งให้จัดแจงรับรอง พวก
ข้าหลวงไว้มีความสุขเป็นอันมาก ฯ

๑ เวลาสามโมงเศษ ก็ยัตันติกอเซให้ใส่ไฟใช้จกออกจากเมือง
สิงคโปร์ วันศุกร์ เดือน ๗ ขน ๘ ค่ำ เวลาเช้าห้าโมงเศษถึงที่
ทอดสมอชายน้ำแระนอกสันดอนปากน้ำเจ้าพระยา ก็ยัตันติกอเซให้เอา
เรือใบตกลงสามลำ พร้อมด้วยเชือกเสาเพลายใบ มีออฟฟิเชอกำกับ
เรือลำละคน แลคนคัดกระเชียงลำละสี่คน เข้ามาส่งพวกราชทูต
กับผู้มีชอรวมยี่สิบเจ็ดคน ย่ายโมงหนึ่งพวกราชทูตก็ลากยัตันลงจาก
กำปั่นรบไปเลเตศ ก็ยัตันให้ยิงสลตส่งราชทูตสี่เก้า้นัก ย่ายสามโมง
ถึงเมืองสมทปรากการ แวะชนหยดพักทศาลากลาง พระยาสมท
ขรานุรักษ์ผู้สำเร็จราชการเมืองสมทปรากการ ไต่เลียงพวกราชทูตแล
อังกฤษที่มาสั่งเสร็จแล้ว จัดแจงผลไม้ต่าง ๆ ก็ยัตราแลยหริให้แก่
อังกฤษ ๆ ก็ลากลับออกไปกำปั่น พระยาสมทขรานุรักษ์ พระยา
มหาอรรคณิกกร จัดเรือสำนเก่งทั้งสองลำ เรือใบลำหนึ่ง ให้ชนมา
ส่งพวกราชทูตเวลาสองทุ่มเศษไต่ออกจากเมืองสมทปรากการ สองยาม
ถึงกรุงเทพมหานคร อมรรคณโกสินทร์ มหินทรายุธยาน รุ่งขึ้น
เวลาเช้าพร้อมกันเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทรงหน้าพระสังหัยญชวร
ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายทิศตะวันตกในพระบรมมหาราชวัง
สิ้นความแต่เท่านั้น ขอเกษะ ฯ

จากหมายเหตุของหม่อมราโชทัย จยเพียงนี้

ตอนที่ ๑๔

ว่าด้วยรบแขกเมืองที่มาส่งราชทูตเข้าเฝ้า

๑ ไทเนือความตามโบายอกของ เซอร์รอเบิต จอมเบ็ค กงสุล
อังกฤษในกรุงเทพ ฯ มีไปยังกระทรวงต่างประเทศที่กรุงลอนดอน เรื่อง
ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้ว ว่ายังมีการรบพระราชสาส์น
แลเสด็จออกรบแขกเมืองนายเรือรบที่มาส่งทูต มีเนือความดังนี้
ราชทูตไทยกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ณวันศุกร์เดือน ๗ ขึ้น ๘ ค่ำ
รุ่งขึ้นกรมหลวงวงศาธิราชสนิท เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงค์ แลเจ้าพระยา
วิวงค์มหาโกษาธิบดี แจ้งความแก่เซอร์รอเบิต จอมเบ็ค ว่าจะไปรด
ให้เรือไฟหลวงลงไปรบพระราชสาส์น ซึ่งสมเด็จพระราชินีวิกตอเรีย
มีตอย แต่เรือรบอังกฤษเข้ามาจนเมืองสมุทรปราการแล้วจะจัดเรือพระ
ที่นั่งเอกไชย กับเรือกระบวรลงไปรบพระราชสาส์น แต่ชนมาจาก
เมืองสมุทรปราการจนถึงกรุงเทพ ฯ พวกชนนางนายเรือรบนั้นก็จะจัด
เรือไฟหลวงลงไปรบชนมา ท้ายจะโปรดให้เข้ามาเฝ้าเป็นการเต็มยศ

๖๘ จะเห็นได้ตรงนี้ว่า ประเพณีฝรั่งกับประเพณีไทย ถ้อยในเรื่องพระราชสาส์น
ผิดกันอย่างไรในสมัยนั้น ที่จริงพระราชสาส์นที่กวีวิกตอเรียตอย เขามอบให้ราชทูต
ไทยแต่ที่เมืองลอนดอน แต่ประเพณีไทยเราถือว่า ต้องแห่แหนรับพระราชสาส์นเป็น
พระเกียรติยศ ทูตจึงมอบพระราชสาส์นไว้ ในเรือรบอังกฤษที่มาส่ง เพราะจะต้องลง
ไปแห่แหนพระราชสาส์นตามประเพณีไทย.

อนึ่งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว จะเสด็จลงไปเยี่ยมมณฑลเรือรบ
ที่มาสั่งราชทูตนั้นด้วย ฯ

๑ ครั้นณวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๒ ค่ำ เวลาเช้า พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเรือไฟจักรท่ายซึ่งเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์
ต่อแล้วใหม่ ออกจากกรุงเทพ ฯ ไปถึงเรือรบอังกฤษ ซอไปเลติค
ซึ่งทอดสมออยู่ที่สันดอน ก็ประทับเรือเสด็จตามสมควรแก่
พระเกียรติยศ เชิญเสด็จตรวจเรือ แล้วผูกคอกขึงบนใหญ่ปล่อยถวายทอด
พระเนตร จนเวลาบ่ายสามโมงจึงเสด็จกลับ มีรับสั่งให้ยกยัดคอกเช
กย่นายเรือรบที่เป็นผู้ใหญ่ตามเสด็จมาในเรือพระที่นั่ง พวกขุนนาง
นายเรือรบอังกฤษนอกจากนั้นมาในเรือไฟหลวงที่ออกไปรับ ฯ

๒ ณวันอังคารเดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เรือกระบวรให้พระราชสาส์น
สมเด็จพระราชินีวิคตอเรียขึ้นมาถึงกรุงเทพ ฯ

๓ ณวันพุธเดือน ๗ ขึ้น ๑๔ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเป็นการเต็มยศ ไปรด
ให้ เซอร์รอเบิตจอมเบ็ค พากษัตริย์คอกเซแลพวกขุนนางนายเรือรบ
กับทั้งพวกอังกฤษในสถานกงสุลเข้าเฝ้า มีพระราชปฏิสันถารแลทรง
ขอบใจนายเรือรบที่มาสั่งถึงกรุงโดยสวัสดิภาพ ครั้นเฝ้าเต็ม
ยศแล้วเสด็จออกที่แก่งกรงนก ไปรดให้พวกนายเรือรบเข้าเฝ้าทูลไช้ฐาน
ทรงทักทายราชทูตแล้ว จึงโปรดให้จัดเลี้ยงอาหารเวลากลางวัน
ในที่นั้น แล้วจึงเฝ้ากลับไป

ในเวลาที่พวกนายเรอรรบเข้ามาพักอยู่กรุงเทพฯ นั้น ปรากฏ
 ว่าเจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์มการเลียงเวลาคำ แล้วมละคอนให้คนหนึ่ง
 เจ้าพระยารวรงค์มหาโกษาธิบดีมการเลียงเวลาคำ แล้วมมโหรให้
 ฟังคนหนึ่ง พวกนายเรอรรบกลับไปณวันพฤหัสบดีเดือน ๗ ขึ้น ๑๕ ค่ำ
 ยมะเมษสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๒๐ พ.ศ. ๒๔๐๓ ฯ

ใบเพิ่มที่ ๑

บัญชีคนที่ไปในกองทัพ ๓๗ คน

(๑) ราชทูต พระยามนตรีศรีวรวงศ์ (ชุ่ม ยุนนาค) เป็นบุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ร่วมมารดากับสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาศรีศรีวรวงศ์ ต่อมาได้เป็นที่สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ

(๒) อุปทูต เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดิ์ (เพ็ง ต้นสกุล เพ็ญกุล)
เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาได้เป็น
พระยาบรมมหาราชวังพลเอก จางวางมหาดเล็ก ถึงรัชกาลที่ ๕ เป็นพระยา
ราชสุภาวดี แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง บัญชาการ
กรมพระสุรัสวดี

(๓) ตริทูต (เดิมชื่อว่า หลวงชาญภูเบศร์ แล้วเปลี่ยนเป็น)
หมื่นมณเฑียรพิทักษ์ (ต๋อง) เป็นข้าหลวงเดิม ร่วมพระนมในพระบาท
สมเด็จพระบรมมหาราชวังเจ้าอยู่หัว ต่อมาด้วยความผิดต้องออกจากราชการ

(๔) ล่ามหลวง หม่อมราโชทัย หม่อมอมราชวงศ์ กระจ่าง
(อัครางกูร ผนวช) บุตรกรมหมื่นเทวานุรักษ์ ในเจ้าฟ้ากรมขุน
อัครานุรักษ์

(๕) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ หม่อมราชมาตย์ (ท้วม
ยุนนาค) เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ กลับมาได้
เป็นที่พระพิศวอพไลยศรีสวัสดิ์ ปลัดเมืองเพชรบุรี แล้วเลื่อนเป็นพระยา

เทพประชน ปลัดทูลฉลองกระทรวงกลาโหม ในรัชกาลที่ ๕ เป็น
เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

(๖) ผู้กำกับเครื่องราชบรรณาการ นายพิจารณ์สรรพกิจ (ทองอยู่
กัลยาณมิตร) เป็นบุตรเจ้าพระยานิกรขัตติทร์ ต่อมาได้เป็นหลวง
เทศนายเวร

(๗) ล่ามของราชทูต ขุนจรเจนนทเล ชื่อคุณ ได้ไปเรียนวิชา
เคีรเร็วในยุโรป ในรัชกาลที่ ๕ ได้เป็นหลวงชลธารพินิจัย แล้วเลื่อน
เป็นพระชลธารพินิจัย เจ้ากรมคลัง

(๘) ล่ามของอภัยทูต ชื่อนายไนรี

(๙) ล่ามของศรีทูต ขุนปริษาชาญสมุท ชื่อติศ เป็นนายเรือ
ในพระขรรค์ราชวัง ภายหลังได้เป็นหลวงสรวิเศษ นายทหารหน้าในกรม
พระราชวังบวร ฯ เป็นครูสอนภาษาอังกฤษเจ้านายวังหน้าในรัชกาลที่ ๕

(๑๐) นายเทศ ขุนนาค (คือ เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์) บุตร
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อายุ ๑๗ ปี เป็นนักเรียนส่งไป
เรียนวิชา

(๑๑) นายเทศ ขุนนาค บุตรพระยามนตรี ฯ ราชทูต อายุ ๑๖ ปี
เป็นนักเรียนส่งไปเรียนวิชา

นักเรียน ๒ คนนี้ เมื่อถึงเมืองอังกฤษราชทูตได้ขอให้รัฐบาลอังกฤษ
ช่วยหาที่เล่าเรียน กระทรวงต่างประเทศอังกฤษสยหาที่เล่าเรียน ได้มี
กระทรวงให้ไปเรียนที่ราชวิทยาลัยในลอนดอน แต่จะเป็นด้วยเหตุใดไม่
ปรากฏ เมื่อทูตกลับมา นักเรียนก็กลับมาหาได้อยู่เล่าเรียนไม่

- (๑๒) เสมียนของราชทูต นายบริบาลบรรยงก์
 (๑๓) เสมียนของอุปทูต ชนบรินทามาตย์
 (๑๔) เสมียนของตรีทูต ไม่ปรากฏชื่อ
 (๑๕) หมอยา จะเป็นใครหาทราบไม่
 (๑๖) เข้าใจว่าหมอนวด

คนใช้ ๑๑ คน

รวมทั้งสิ้น ๒๗ คน

ใบเพิ่มที่ ๒

ยานุช็เครื่องราชบรรณาการ แลสิ่งของส่งไปพระราชทาน

- ที่ ๑ พระราชสาส์นจารึกในพระสุพรรณบัฏ ห่อในแผ่นทองคำ
 แลวใส่ในฝักทองคำลงยา
- ที่ ๒ พระราชสาส์นฉายาลักษณ์สองแผ่น แผ่นหนึ่งมีรูปพระ
 ราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระจอม
 เกลาเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องสำหรับพระเจ้า
 แผ่นดินพร้อมทุกสิ่ง เสด็จทรงนั่งเหนือพระบรมราชอาสน์
 ถ่ายไว้ในเครื่องถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ แผ่นหนึ่งมีรูป
 พระราชฉายาของสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏ พระ
 จอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ทรงเครื่องปรกติ เสด็จ
 ทรงนั่งเหนือราชอาสน์ปรกติ กับพระนางเชอฝ้ายใน แล
 พระเจ้าลูกเธอสองพระองค์กับพระเพลา ถ่ายไว้ในเครื่อง
 ถ่ายฉายบนแผ่นโลหะ

- ท ๓ พระมหามงกุฎลงยาประดับเพชรข้าง ประดับทับทิมข้าง
 ท ๔ พระสังวาลลายกุดั่นประดับทับทิม ทับขนแผ่นเพชรเคลือบ
 ทราย
 ท ๕ พระอำมรงค์นพรัตน
 ท ๖ ฉลองพระองค์พระกรรณอยมคตมเพชรเจ็ด
 ท ๗ ฉลองพระองค์ครุยกรองทอง
 ท ๘ รัตพระองค์กุดั่นประดับเพชรข้าง ทับทิมข้าง มรกตข้าง
 สายทองมีประจำยามประดับทับทิม
 ท ๙ รัตพระองค์จรบาทคาดขี้กเลื่อม
 ท ๓๐ ประคตรัตพระองค์กรองทอง
 ท ๓๑ สันนิษเพลลาเข็มชายเชิงงอนลายทองคำลงยาราชาชาติ
 ท ๓๒ ผ้าทรงยกทองผืนหนึ่ง
 ท ๓๓ ผ้าทรงกรวยเกี้ยวเข็มนทองผืนหนึ่ง
 ท ๓๔ ผ้าทรงปุ่มอย่างคัสลามผืน
 ท ๓๕ สิ่งอศราวุธเครื่องทองคำลงยาราชาชาติกรมทศกนพรัตน มังสี
 ทองคำจำหลักลงยาเป็นเครื่องวอง
 ท ๓๖ ขันนากบพานรองทองคำลงยาราชาชาติสำรับหนึ่ง
 ท ๓๗ เครื่องชา ขันเหลี่ยมทองคำ งานทองคำลงยารองขาน
 ถ้วยหยกมีผ้า เรือทองคำรองถ้วย ถาดทองคำจำหลัก
 รอง สำรับหนึ่ง

- ที่ ๑๗ ถ้วยฝาทองคำลงยา ถ้วยฝาเงินถมยาคำตะทองรวม
เป็นสอง
- ที่ ๑๘ ชองขุหรือทองคำลงยา
- ที่ ๒๐ ถิ่นไกรเครื่องคตมอย่างไทย ชั้นประดับเพชร ประดับ
ทับทิม รวมเป็นสอง
- พระสาางเจียดงากรอบแลค้ำทองคำลงยา ประดับพลอย
มรกตคู้หนึ่ง
- ที่ ๒๓ เครื่อง ช่อม, ช้อน, มีด, ทองคำประสม ค้ำประดับเพชร
สำรับหนึ่ง
- ที่ ๒๒ โต๊ะเงินใหญ่ ปากกาไหลทอง คู้หนึ่ง
- ที่ ๒๓ ภายเหล็กลายผักทองคำลงยา
- ที่ ๒๔ ภายเหล็กลายผักทองคำจำหลัก
- ที่ ๒๕ ถาดชผักนาก
- ที่ ๒๖ หอกอย่างสยาม ผักเงินถมยาคำตะทอง
- ที่ ๒๗ ง้าวผักเงินถมยาคำตะทอง
- ที่ ๒๘ ทวนค้ำปากกาไหลทอง คู้หนึ่ง
- ที่ ๒๙ พระกลตหนึ่ง บังพระสร้อยหนึ่ง ฉัตรห้าชั้นคู้หนึ่ง ฉัตร
สามชั้นคู้หนึ่ง ชุมสายคู้หนึ่ง เครื่องพนแพรบกทอง
แม่ลวท
- ที่ ๓๐ พระราชยานกง

หีบถมตะทอง ๒๐

ซองขมหรือถมตะทอง ๒๐

คลังถมตะทอง ๒๐

แพรลาย ๓๐ ม้วน

ของพระราชทานไปรเฟคเซอร์วิลสัน คือ

ฉากรูปพระแก้ว ๓

ฉากรูปพระเบญจา ๓

พระคัมภีร์ ๓

เครื่องราชบรรณาการฝ่ายพระบรมราชวงศ์

๑ ชั้นน้ำทองลงยา มีพานรอง

๒ กระโถนทองคำลงยา

๓ ซองขมหรือถมทองคำลงยา

๔ ฉลอมพระองค์กรรองทอง ๒ พระภูษา ๒

๕ พระกลศ ๒

๖ พระแสงทวน คร่ำทอง เครื่องทองประดับทับทิม ๒

๗ พระแสงตรี ๒

๘ พระวอ

ของกรมหลวงวงศา ฯ ประทาน ลอร์ดคคลาเรนคอน

หอกคร่ำทอง ๓

ของเจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

ง้าว ๓

ของเจ้าพระยาวิวงศ์ ให้ลอร์ดคคลาเรนคอน

หีบขม ๓

ทชากาไหล่ทอง ประคียบพลอย ๓

_____

เจ้าพนักงานหอสมุด